

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N D E
S I E C K T E N
D E R
B O R S T.

Het Eerste Capittel.

1. Gelegenheyt van de Borst.
2. Strot.
3. Ribbe-vlies. Middelschot.
4. Longen.
5. Herte. Herten-vlies.
6. Middel-rijs.

(1) **N**AE dat wy gehandelt hebben van de sieckten, die in de eerste en hoogste holligheyt van 't menschelijke lichaem: te weten, het Hooft, vallen, soo brengh ons nu het vervolgh tot de beschrijvinge der gebreken, waer mede de tweede gequelt is: te weten, de Borst, de welke begint boven aen de Keel, en eyndicht onder aen het swaerdrachtigh Kraeke-been, soo dat se recht in de midden is tusschen het Hooft, en den Buyc. Wy sullen hier alleen beschrijven 't gene tot ons oogmerk dient, en maer de 't samen-trekingh, en 't gebruyck aenwijsen der deelen, van welckers sieckten wy voor hebben te spreken, als daer zijn de *Strot-ader*, *Ribbe-vlies*, *Longen*, *Herte*, *Middel-rijs*.

(2) Alle de dieren, die sonder Longen zijn, geelijck Visschen, en die geen volkomen stem en hebben, zijn oock sonder *HALS*, die daerom insonderheyt schijnt gemaect te zijn voor het geluyt. Hier toe streckt de *STROT-PIJP*, ofte *LUCHT-ADER*, de welke als een lange pijp de lucht door den hals in de *Longen* brenghet. Bestaet insonderheyt uyt Kraeck-been, als tot de stem bequaemst zijnde, en dat ringhs-gewijs, voor ront, maer achter platachtigh, om den *Slock-derm*, aldaer voor-by gaende, niet te persen ofte te benaeuwen. Het bovenste wert *Lareynx*, ofte *STROTTEN-HOOF* genoemd, en daelt van daer pijps-gewijs

in de Longen, alwaer sy eerst in twee racken, rechter en sincker gescheyden, en dan door de selvige in ontelbare pijpkens verdeelt wert. Het Strotten-hooft heeft een scheurtjen (*Glottis* in 't Grieks) door 't welke de Lucht in komt, aen 't selfde staet een klappen (*Epiglottis* geseyt) dat nedergedruckt wert, als de meniche eet ofte drinckt, (want anders soude het daer in schieten, het welck wy de ayerechse keel noemen) anders alleen om den adem te schepen, open staende. Dit Strotten-hooft, is te samen gevoeght uyt vier Kraeke-beentjens, die soo aen malkanderen gevoeght zijn, dat het daer door gemakelijck uytgeset, ofte ingetrocken, geopent ofte gesloten kan werden. Dese beweginghe geschiet door veerthien kleyne *Spijckens*, en die ontfleken zijnde maken een *Squynance*.

(3) Gelijck de Herten van de Pan beschut werden door het dicke Breyn-vlies, soo werden de Longen tegens de Ribben bewaert door het *RIBBE-VLIES*, het welck oock uyt kleyne veselen van het selve sijnen oorspronck neemt. Wert *Pleura* genaemt by de Griecken, en geeft sijnen naem aen het gebreck *Pleuris*, zijnde een onstekinghe van het selfde Vlies. Het gebruyck van dit Vlies is, de geheele Borst van binnen te bekleeden, en elck deel, op datse te vaster aen malkander souden verknocht blijven, een gemeen vlies mede te deelen.

Het Ribbe-vlies midden in de Borst van beyde zijden tegen het Borst-been verdubbelt, maect het *Mediastinum*, ofte *MIDDELSCHOT*. Het voornaemste gebruyck van 't selvige is, de gedeelten des Borsts op te schorten en te vestigen, op dat sy in verscheyden lichaems gestalten niet en souden herwaerts en derwaerts slingeren. Belet oock dat de Longe aen d'eene zijde beschadicht zijnde sulcks soo lichtelijck aen d'ander zijde niet ghewaerent wert, en dat de etter, die aen d'eene zijde leynt niet door de geheele Borst en vloeye.

(4) Onder het Ribbe-vlies vertoonen haer terstondt.

stondt de **LONGEN**, soo genoemt, gelijk de Heere *Plempius* meent, van Lucht vangen, als oock *Lose*, om dat sy niet alleen de Lucht in en halen, maer oock de brandende Hert's onnutigheden loosen. Het welck wel waerschijnlijk is, alsoo met beyde namen op die maniere uyt-gebeelt soude werden haer tweederley gebruyck: te weten, in 't adem halen door de koele Lucht de hitte des Hertten te verkoelen, en in 't uyt aeffemen de roockachtige dampen uyt te loosen. Het wesen van de selvige is voosch, en spongyachtigh, bestaende in vier (waer by somtijds een vijfde, doch kleynder, by komt) sieden, op dat, als wy den rug buygen, de Longen niet en soude verdrückt, ofte gelcheurt werden. Sy zijn van buyten bekleet met een vlies, het welck heel doortochtigh is met kleyne gaetjens, waer door de drijvende vochtigheden in des Borst ruymte, als oock de Etter in de Teeringe, en eenige Sweeringen, ingenomen werden, en dan door de Stroor-pijp, en den Mont uytgebracht.

(5) Het *Herte* swemt, en werdt hangende gehouden in een *Waterige vochtigheid*, om door sijn swaerte niet overlaffigh te vallen, de welke beslooten is in een vast en dick *Vlies*, spruytende uyt het dicke endt van 't **HERTE**. Dit **HERTEN-VLIES** heeft de gedaente van een Pijn-appel, en hoe de Dieren stouter, en onvertlaeplider zijn, hoe sy kleynder, en gedrongender hert hebben, daer in bloode, en sachteerdige een groot, en slap hert gevonden werdt. Het Hert heeft een gedrongen, en vast Vleesch, om dat het geduerigh moet kloppen, en bewegen. Dese beweegingh bestaet in uyt-breydingh en t'samentreckingh. In de t'samentreckingh sent het uyt sijn slincker holligheydt het Bloedt, en de levende Geesten door de Slagh-aderen in 't geheele Lichaem, en ontfanght het grootste wederom door de Aderen in de rechter holligheydt, en komt soo wederom door de Longen in de slincker, en in dit omgaen bestaet ons leven, en als dat op-houdt, soo is 't met den Mensch gedaen.

(6) De Borst werdt onder van den Buyck gescheiden door het **MIDDEL-RIFT**, bestaende uyt twee cirkelen, waer van den eenen, die in 't midden staet, vliesigh is, den anderen, die om den selvigen gaet, is geheel vleesigh, gelijckt te samen gantsch wel een Rogh. Het is 't voornaemste werck-tuygh van den adem vry te halen, in sterker werdt hy geholpen door de Borst-spiere, en als hy noch geweldiger is, soo komen de Buyck-spiere hem mede te hulpe.

Het II. Capittel.

1. *Hoe lichaem de Mensche komt te sticken,*
2. *Doel meest door Squynancye, Haer beschrijvinge,*
3. *Oorsaken,*
4. *Onderscheyt,*
5. *Teeckenene,*
6. *Voor-teeckenene,*
7. *Geneijinge,*
8. *Maniere van Leven.*

(1) **H**et jammert my, en ick ben beschaemt (seydt *Plinius* 7.7.) als ick bedencke hoe slecht het staet met het begin van de Mensch, en hoe losch het gaet met sijn leven. In het dragen kan hy verfuymt werden door den *stanc* van een *kaers*, die niet wel uyt-gedaen en is, daer nae licht omgebracht door den minsten beet van een slange, ja kan, gelijk de Poëet *Anacron*, van een *Kozijn*, ofte een hayr, gelijk de *Raets-heer Fabius*, met de melck ingedroncken, sticken. Soo verhaelt *Suetonius*, van *Drusus Pompeius*, het Soontjen des Keyfers *Claudius*, hoe het een peer om hoog werpende, en de selve in de mond vangende, dan te diep inschietende, daer van omgekomen is. *Godwin* schrijft van den Engelschen Bisschop *Quivil*, dat hy van een Syrooplickende, gestickt is. Hier van zijn veele exempelen te sien by *Schenck* in de 14. Aenmerkinge van sijn Tweede Boeck.

(2) Maer niet en isser dat de Menschen meerder stickt, en de Keel toetreckt, als het gebreckt, dat wy **SQUYNANCYE** heeten, nae den Griekschen naem *Synanche*. Waer mede al is 't, dat de Oude in 't gemeen verstaen hebben alderhande pijn in de Keel, den aeffem, en het door-swelgen belettende, soo bestaet evenwel de *Squynancye* eygentlijk alleen in het opperste van den *Slockderm*, en *Stroor*, wiens opening sy boven sluyt, soo dat noch adem, noch spijs (jae den dranc selve springht den neus uyt) doortocht kan hebben, niet anders zijnde, als een ontfekinge van de kleyne Spieren, die de selve openingh nae de Longen en Maegh op en toe doen. Nae welke gelijckenisse, seyt *Festus*, sommige geseyt werden een *Wijnige Squynancye* te hebben, de welke van droncke drincken komen te sticken. En die dat geseyt heeft (schrijft *Scaliger* in *Castig.*) sagh op 't gene yemant den voorspraeck *Demosthenes* nae gaf: te weten, dat hy een *Silvere Squynancye* hadde. Hier van wert by *Agellius*, 11. Nat. 9. en *Plutarchus*, in 't leven van den gemelden *Demosthenes*, een kluchtige bybreuschiedemisse verhaelt, die wy hier sullen van *Milau* gen. Daer quamen eenige Gefanten van *Milau* te *Athenen*, om hulp te versoeken. Waer toe sy eenige Voorspraecken gebruyckten. Tegens de selve

felve viel *Demosthenes* hevigh in, voorgevende, dat de *Milefiers* geen bystant waerdigh en waren, en dat sulcks het Gemeene beste niet voordelijck en soude wesen. Als de faecke's anderen daeghs wederom te berdt moste komen, soo hadde *Demosthenes* sijnen hals rontsom bewonden, seggende, dat hy met de *Squynancye* gequelt was, en derhalven de *Milefiers* niet teghen-spreken en konde. Waer op een van 't volck riep, dat het een *Silvere Squynancye* was. *Demosthenes* selve wilde sulcks daer nae wel weten, ja hy schreef hem dat tot eere toe. Want als hy een seker *Commediant* ghevraecht hadde, hoe veel loons hem van 't spel betaelt was, en dat den anderen antwoorden een *Talent*. Maer ick, seyde hy, hebbe meerder gekregen van swijgen. Op het selfde mocht hem onlanghs een in den Hage roemen, die nu eeuwigh swijght, doch voor niet.

(3) De oorsack van de *Squynancye* is een bloedige-sinckinghe die uyt de tackens van de Keel, en Strot-aderen schiet tusschen de ghemelte Spierkens, aldaer een onstekinghe, spanninge, en benaetheyt verwekkende. Zijn de selve veel onderworpen de gene, die overvloedigh van bloet zijn, sterke *Herfien*en hebben, en dese plaetsche swack, waer door heteen deel toefent, en het ander niet quijt en kan werden.

De uytwendige oorsaken, zijn *nat*, en *vegonackigh weder*, *kou* drinken als men seer verhit is, een gaet in de keel stekende; verdraeyen van de *Wervelbeenderen* in den hals, en al 't gene in 't laetste voorgaende Boeck, Cap. 23. gheleyt is, Sinckingen te konnen verwekken.

(4) In de *Squynancye* wert ghemeenlijck vierderley *Onderscheyt* gemaeckt. 1. Wanneer de inwendige Spieren van de Keel onsteken zijn, en van buyten en binnen sich eenigh geswel openbaert. 2. Wanneer de onstekinge maer gaet over de uytterlijcke Keel-spiere, het geswel sich somtijts tot de Borst verspreyende. 3. Wanneer de inwendige Strot-spiere onsteken zijn, en dat haer noch van buyten noch van binnen eenige verhevinge en openbaert, en de Siecken den adem niet en konnen halen, dan met eenen opperechten hals. 4. Wanneer de uytwendige Spieren van de Strot onsteken, en datter van binnen in de Keel een gheswel gesien wert. By welke *Galenus* noch een vijfde voeght, wanneer de *Wervel-beenderen* in den Hals, door slaen, vallen, ofte sinckinghen uyt het lidt gaen, en den Hals verdraeyen, en de Keel toetsoppen.

(5) De *Squynancye* is licht te kenen, alsoo de gene, die aen de selfde vast zijn, niet swelgen, noch haren adem halen en konnen, met groote pijn, en benaetheyt in de Keel, grooten brandt, spanning, en een gestadige Coortische, alles min-

der en meerder na de spieren, daer de sieckte haer geset heeft, gelijk terstont sal blijcken. De *Squynancye*, die uyt verdraeyen van *Wervel-beenderen* bestaet, is te kennen aen de holligheyt die haer boven in den hals vertoont.

(6) Om tot de *Voor-tecken*en te komen: Alsoo de mensche niet en kan leven sonder Voedtsel, en Aemtocht, die beyde in de *Squynancye* belet werden, soo is de selvige met groot gevaer vermenght, en soo veel te meeder, hoese de Keel meerder klemt. De beste is, in de welcke haer van buyten eenigh geswel openbaert: maer is quaet als dat schielijck verdwijnt, dewijl het bloet wederom na binnen keerende, doet stikken. Heeft oock minder gevaers, in de welcke het swelgen meerder belet wert, als het *Adem-halen*. Want de mensche kan sonder spijsse en dranck noch lange tijdt leven, maer niet sonder aeffem, insonderheyt wanneer daer een stercke Coortisch by is. De alderwaerfte is, in de welcke van binnen, ofte buyten niet ghesien en wert, en soodanige is ghemeenlijck doodelijck, somtijts in eenige dagen, ghelijck ick meest gesien hebbe, somtijds in 18. uuren, gelijk *Fernelius*, ofte 12. gelijk *Amatus*, ofte 10. gelijk *Brasavolus*, ghetuygen. *Hearnius* schrijft, yemant ghesien te hebben, die in eenen dagh aen een *Squynancye* stikten; ja sulcks geschiet wel, als *Hugo Senensis* verhaelt, in een uure. En soodanige sterven meest wel by haer sinnen, en kloeck van herten, niet anders als die met een strop gheworht werden. Soo verhaelt *Seneca* van een sober man, die sijn avontmael in vrolijckheyt gehouden hebbende, onvoorhens de *Squynancye* op den hals kreegh, soo dat hy sijnen adem naelijcks tot den dagh konde halen, en na dat hy alles berecht hadde, gelijk yemant die ghesont, en wel te passe is, in leer weynigh uuren storf. Den grooten velt-oversten *Maximiliaen*, Grave van Buren, als hem van *Andrius van Wesel*, een geneef-meester van sonderlinge gheleertheyt, en oordeel, de uure, en by nae het oogenblick van sijn sterven voorseyt was, dede een groote maeltijdt bereyden, en al sijn silver-werck op de tafel setten, en met sijn vrienden daer aen sittende, deelde het selve mildadelijck onder haer om, sijn laetste affcheyt sonder eenighe ontroetinge van de selvige nemende. Daer na hem te bedde begevende storf op de eygen uure en oogenblick, dat *Vesalius* voorseyt hadde, gelijk de *President de Thou* beschrijft in 't vijfde Boeck van sijn Historie. De Raetl-heer *Estienne Pasquier* verhaelt in 't 18. Boeck van sijn Françoische brieven, hoe den vermaerden *Michel de Montaigne* een *Squynancye* kreegh, die hem drie dagen stom hiel, doch volkomen by sijn sinnen, soo dat hy alles schreef, dat hy wilde seggen, en voelende het eynde, badde hy op een kleyn briefken

ken zijn huys-vrouw, de vrienden te doen haelen, om zijn afscheyt te nemen, gelijk hy dede. De Squynancye, die uyt ontleding van de *Wervel-beenden* bestaet, is swaerlijck te genesen: maer gantsch ongeneeslijck, indien, door onsteking, de *Wervelen* uyt haer plaetsch gelicht zijn, dewijl het swelgen, en aeffemen dapper belet wert, en de onsteking het insetten verhindert. Het is mede een doodelijck teeken, seyt *Hippocrates*, wanneer datter *Schuym* aen den mont komt: want het beteekent de swaerste benaetheyt des Herten, en eenen grooten brand, waer door de vochtigheydt tot schuym uytberst. Hy schrijft oock, dat de gene, die de Squynancye op de *Longen* slaet, binnen den sevenden dagh sterven, en die overkomende, datse dan etterigh werden. Want als de Onsteking van binnen doorsweert, soo en voelen de siecken geen pijn meer in de keel, halen beter aeffem, en konnen lichter swelgen, soo datse meenen genesen te wesen. Jae sy zijn de Squynancye wel quijt, maer verandert zijnde, in geen minder Sieckte. Want de etterige en brandende vochtigheydt vallende door de strot in de *Longe*, verweckt aldaer een onsteeckinge, *Peripneumonia* genoemd. De gemelde professor *Heurnius* verhaelt van een sterck krijgshman, die sulcks gebeurt zijnde, de Genees-meesters vraeghden; wat moet sy nu hadden, dewijl al de pijn, en benaetheyt uyt de keel was. Maer sy antwoorden, dat het haer niet wel aen en front. Hy liet even-wel twaelf eyeren koocken, die hy noch at: dan storf den selfden dagh. Soodanige sterven ten uyttersten op den sevenden dagh: alsoo het geswel in de *Longe* gemaect, dan meest doorbreeckt. Maer by aldiense dese daegen overkomen, soo maecten sy aldaer vergaderingh van etter, die niet wel gefuyvert en kan werden, waer door sy dan even-wel daer na moeten sterven van de *Tering*.

(7) Dewijl de Squynancye is een onsteking van bloedr, en in soodanigen plaetsch alwaer het gevaer van te stikken voor de deur staet, soo sal men terstondt, en voor alle middelen, *Bloed laten*, eerst in den arm, en vry wat veel, indien de krachten sulcks konnen verdragen. Daer op, ofte oock wel voor het laten (soo het gebreck dat uytstel kan wachten) dient een stercke *Clysteer* geset, en dan een (sonder vreesete hebben, gelijk sommige in soo sellen sieckte dwaeflijck doen, dat de vochtigheden noch raeuw zijn) *Purgatie*, uyt afweecksel van *Rhabarber*. Dan alsoo hier gemeenlijck soo veel niet door de keel en kan, soo laet ick, in gersten water, ofte eenigh ander verkoelende, smelten een scrupel *Extrait. Catholicum*, hetwelck maer een lepel vol nats en maect. Onderrustchen sal men een Spoel-water bereyden van *Inde-kroos* in soete Wey gekoockt, en daer wat *Sal*

primelle in-gesmolten. Daer nae oock de *Aderen onder de tonge* openen: en dat noch niet helpende, twee drie *gefebrjde koppen* ter zijde de keel en leeger setten. Waer in ick wonderbare baet gevonden hebbe. Tusschen beyde moet oock de keel van buyten gestoof, en dan een pap daer op geleyt werden van soodanige genees-middelen, die verslachten, en doen verdwijnen, als *Heemst-wortel*, *Wortel van Wilde wijngaert*, van *Leyen*, *Senelen*, *Lijnzaet*, *Famugriek*, *Vijen*: *Album Græcum*, *Swaluwen poeyer* (streckende door verborgen eygenschap tot genesinghe van de Squynancye) *Camillen*, *Dil*, *Heidenver*, en diergelijcke. Wanneer het Geswel niet en verdwijnt, dan doorbreeckt, soo moet men wel wachten dat de Etter niet nae beneden en sackt, maer met het hoofd voor over uyt-gespoogen wert. Waer op dient de Sweringe geluyvert met *Meede*, en daer nae, om te heelen, ghestreecken met zijn gestooten *Bolus*, *Myrre*, en *Wiroock* in soo veel *Syrop van gedrooghte Roosen* gemengt, tot dat het de gelijvigheydt van een *Salcken* heeft.

Als het gene nu verhaelt is, noch niet helpen en wil, en dat de siecken gevaer loopt, om haelt te sullen stikken, soo is al van ouden tijdt verlonnen by de Griekische, en Arabische Genees-meesters een maniere om den *Strot* te openen. Dan alsoo sy luyden in de maniere met malkander niet over een en komen (gelijk te sien is by *Sehenck 2. Obs. 40.* en *Aquapendens 1. Operat. Chir. 43.*) soo sullen wy hier de beste wijze by-brengen. Men sal een rechte schreef met inckt trecken recht in 't midden van de *Strot* van bovenen tot beneden by na aen de holligheydt, en dan forghvuldigh met een vinger voelen nae het *Strotten-hoofd*, en soo neder-gaen tot dat men komt aen den *derden Ringh* van den *Strot*, in korte *Halien*, en den *vierden*, in langhe, om aldaer de openingh te maecten, niet dicht aen het *Strotte-hoofd*, maer wat verder van de *Onsteeckinghe*. Aldus ghevoonden zijnde de *Vliesighe* plaetsch midden tusschen twee *Kingen*, de selvige moet mede met inckt in de breete geteekent werden, daer nae de *Huyt* op-getrocken, en in de lenghte volgens de eerste schreef door-gesneeden (want soo doende en werden geen *Aderen*, noch *Zenuwen*, noch *Spiere* gequet) soo dat de andere dwers schreef in 't middel van de opening blijft, de welke oock soo lang moet wesen, datter een *Langet*, in kan, en op de breete van een duym. Daer nae moet de *Huyt*, ofte met de vingers, ofte met een spatel van een gescheyden werden, om de twee *Spiere*, die op de *Strot* leggen, en een witte schreef, die tusschen beyden is, voor den dagh te doen komen. Dan staen dese *Spiere* in de lenghte van een te scheyden, soo dat het *Strotten-hoofd* gesien werdt. Het welck

welck sich openbarende, soo sal men een dwerfse snede geven tuschen de twee gemelde Ringen, en het *Lanct* tot in de holligheydt (het welck men merckt door den wint, die uyt de wonde komt) laten ingaen. Daer nae sal men een looden pijpjen op de groote van de openingh, en niet langer, als de *Strot* wijdt is, maer omgevleuckt, om daer niet in te schieten, in de wonde iteken, en soo lange in laten, tot dat de vreesse van sticken over is. Ten laetste, vernieuwende de wonde, soo het noodigh is, met scherven, sal men de lippen vereenigen, en de openingh, na gewoonte, toe-heelen. Dese maniere van genesen is weynigh gebruyckelijck, om de vreesse, die eick heeft, by aldien het niet wel en geluckte, daer over grooten ondanck, en quaelijck spreken te sullen moeten uyt staen. Een Italiaensche Genees-meester *Brasavolus* schrijft, dat hy met sijn eygen handen, als een onervaren Heel-meester sulcks niet en dorste bestaen, een openingh in de *Strot* gemaect heeft van yemandt die de doodt al op de lippen hadde; en dat het doen, en op veel andere reysen, geluckelijck uytgevallen is.

(8) Wat eyndelijck de *Maniere van leven* belangt. De *Lucht* moet hier gematigt zijn, sonder in eenige hoedanigheyt uyt te steken. De siecke dient te litten, ofte te leggen met een opprecht lichaem, en in soodanige gestalte, als hy voelt, dat den adem best door kan schieten. Van de *Spijse* en valt hier niet veel te seggen, alsoo de selve niet gebruyckt en kan werden. Indien daer evenwel yet soude door willen, 't selfde kan wesen, *Room van door-geslagen Gerste*, met wat *Schape*, ofte *Hoender-nat* gemenght. Men kan oock maken een *Wermoes van Beet*, *Lattin*, *Maluwe*, ofte diergelijcke. Den *Dranck* magh weeten *Klein Bier*, ofte *Gersten-water*. Dan *Wijn*, en al't gene *Koortische* vermeerderen, ofte *Sinckingen* kan verwecken, moet gantlich geschouwt werden. Maer indien datter niet met allen door de keel en kan, in soodanigen benaeuwde gelegentheydt moet men komen tot voedende *Clysteeren*. En al is't, dat sommige meenen, de selvige niet veel te beduyden en hebben, soo kan ick evenwel verklaren, by my het tegendeel bevonden te zijn; in de gene, die eenige dagen het minste niet en hadde konnen door krijgen, datse door *Clysteeren van Calsj-nat*, met *doyeren van Eyer*, versterckt en verquickt zijn, gelijckelike selver bekenden, en daer door oock alleen onderhouden wierden, tot dat de keel wederom, door bequame Genees-middelen, haer voorige, en behoorlijcke openingh kreegh. Want alsoo de *Derden* mede een verteerende kracht hebben, indien *Vlesch-nat*, ofte *Kandeel*, van de selve in een dunne pijl verandert wert, soo kan het noch eenigh voedtel voor sekeren tijdt den lichame aenbrengen, hoewel het selfde soo volkomen niet en voedt. Noch

minder doet (daer men nochtans met de riemen moet roeyen, die men kan hebben) den *Reuck van heet Broodt*, en *gefooden*, ofte *gebraden Vleesch*. En al is 't, dat wy voor een spreek-woort hebben, *Hy is daer van gehardt*, als of hy voor-by een *backers deur* gegaen hadde, van yemandt die noch honger heeft: soo lesen wy evenwel van *Democritus*, (gelijck in de Voor-reden van den *Schat der Gesontheyd* Cap. 4. verhaelt is) dat hy al op sijn sterven leggende, noch eenige dagen in't leven bleef door den *reuck* van heet broodt. Soo siet men oock *Kocks*, en andere die over de *spijse* gaen, door den *reuck*, en damp soo vervult werden, dat sy sonder honger aen tafel komen. Alle beweginghe, veel slapen, als oock de ontroeringe des gemoedts zijn hier gantlich schadelijck.

Het III. Capittel.

1. *Pleuris*, ofte *Zijde-pijn*,
2. *Sijne Oorsaken*,
3. *Onderscheyt*,
4. *Teeckenen*,
5. *Voor-teeckenen*,
6. *Geneefinge*,
7. *Maniere van leven*.
8. *Vergaderingh van eeter in de Borst*, en *ontlastinge*.

(1) **P**LEURIS is een Onsteekinghe van het *Ribbe-vlies*, *Pleura* genaemt, met groote pijn, (door spanningh, en reckingh van dat gevoeligh vlies) *Koortiche*, en korten aeffem.

(2) Dese onsteekinghe wert gelijck alle andere, (als wy oock in't voorgaende Capittel van de *Squynancye* geseyd hebben) *Vooroesaeck* uyt een *Sinckinge*, van heet, en scherp bloedt, hetwelcke uyt de tacksken van de *Borst-aderen* valt tuschen de *Borst-spiere*, en het *Ribbe-vlies*. Hier toe helpt al't geene, dat veel, ofte heet bloedt doet groeyen: gelijck het *Ophouwen van bloeden* uyt den *neus*, voor yemandt, die sulcks gewend is, van *Speen*, van *Stonden*; het *schielijck sluyten van verouderde*, en *loopende Smeeringen*. Nu waerom dat in soodanigen overvloedigheyt van bloedt het selfde juyst op de *Borst* vloeyt, en aldaer *Pleuris* verweckt; daer van is oorlaeck, de *swackigheyt* van die plaats, de welke de toe-vloeyende vochtigheyt lichtelijck ontfanght, en behoudt, het zy sulcks van *natur* is, ofte datter eenighe treckende hitte by komt, ofte oock door voorgaende pijn. Soo schrijft *Brasavolus*, dat hy *Alfonsus* de III. Hertogh van *Ferrara*, van pijn in de zijde genesen hadde: maer dat hy daer na, soo langh als hy leefde, op de selfde plaats uyt de minste oorlaeck pijn kreegh. Dit wert mede gevordert door al't gene de vloeyingh nae de

zijde kan verwecken, als een *slach*, *stoot*, *val op de borst*, *stercke oeffeninge*, *grootte hitte*, het bloet te drif- tigh makende, *selle Koude* het selve uytperffende, *Stercken dranck*, ofte oock *Kouden dranck* (gelijck daer van *Cann Sealiger* storf, als *Iovius* verhaelt) na dat men gantich verhit en besweet is, ofte dan oock in *Koude lucht* het lichaem te ontblooten.

(3) Het *Onderscheyt* in de *Zijde-pijn* wert in- sonderheyt genomen na de plaetsch, en oorfaeck. Wanneer de onsteking is in de *Spiere*, die tus- schen, ofte buyten op de *Ribben* leggen, dat is van wegen de plaets een *Bastaert-pleuris*: gelijck oock is van wegen de oorfaeck, wanneer eengalachtigh bloet, maer kout en slijmerigh tegen het *Ribbe- vlies* gefoncken is, ofte dat aldaer eenige *Winden* vergadert zijn. Dan het *rechte Pleuris* noemen wy, als heet bloet het *Ribbe-vlies* onsteekt, en aldaer groote pijn verweckt. Dese pijn treckt oock som- tijts om hoogh na de keel toe, somtijts om leegh na den buyck. En hier in bestaet het *onderscheyt*, waer op de *Geneefing* verscheydlijck moet aenge- leyt werden.

(4) Dat het *rechte Pleuris* aen vijf *Teecken*en te kennen is, daer in zijn al de *Geneef-meesters* van alle tijden eenparigh van gevoelen geweest. 1. Pijn in de zijde met groote steekte en spanninge, de welcke na boven, ofte beneden treckt, volgens het *Vlies*, dat de geheele borst van binnen bekleet. 2. Gestadige *Coortsche*, om dat de onsteking niet verre van 't herte en is. 3. Kort en adem, dewijl de borst, om de pijn, en den brant, haer ontfiet op te geven. 4. Een harde, en raffe *Pols*, van wegen het spannen van het *Ribbe-vlies*, en *slagh-ader*, de welcke 't gene sy niet seffens doen en kan, in meer- der reysen moet verhaesten. 5. Hoest, door dien de nature, voelende en geprickelt zijnde door het gene haer in de weegh is, het selve soeckt uyt te smijten.

In een *Bastaert Pleuris* is geen, ofte weynigh *Coortsch*, oock weynigh hoest, ten zy datter wat uyt het *Hoof*t op de *Borst* sinckt. De *Pols* en is mede soo hart, noch soo ghespannen niet, en de pijn veel minder, en haer soo verre niet verspreyden- de, die oock, van buyten de *Borst* gedrukt zijnde, ver- meerdert. Het selfde heeft mede plaets in de win- den; daer by komende, dat sy geen stede en hou- den, maer lichtelijck van d'een plaets op d'ander vervliegen.

(5) Het zijn hier goede *Voor-teecken*en, en dat de siecke wel door de siecke sal geraken, als het lichaem wel ghedaen is, eenparigh warm en sacht, als de pijn niet te benauwt en valt, den adem rede- lijck wel gaet, den dorst niet te groot en is, water en kamergang wel af-schiet, en de fluymen sonder moeyelijckheyt opkomen, en de selve in wesen, en verwe wel geitelt zijn.

In tegendeel en isser niet goets te verwachten in de gene, die een droogen hoest hebben, ofte wey- nigh en quade fluymen opbrengen, groote onstel- tenisse en benautheyt voelen, met een ongelijcke ongematigheyt: te weten, van binnen van brandt verimachten, en van buyten kout zijn, niet en lo- sen, van dorst meenen te sticken. Als daer by het water dun, en bleeck is, alsoo dan de gal na het on- steken deel getrocken wert, ofte de siecke raef kalt, sulcks bereekent het *Middelrif* mede onsteken te wesen; in foodanige gelegentheyten isser niet veel anders te verwachten, dan de doodt.

(6) Dewijl het *rechte Pleuris* is een onstekinghe door toevloeying van heet bloet, soo moet het gene, noch aen 't vloeyen is, verleyt, en dat alreede in- gevloeyt is, geloost, en verdreven, als oock de pijn, indien sy groot is, versacht werden.

Soo drae als yemant her recht *Pleuris* ghewert wert, dient hy terstont te *Laten*, en vry veel, indien de krachten sterck zijn; anders mach hy dat in twee, ofte drie reysen verdeelen. Daer is van alle tijden een grooten strijd geweest onder de *Geneef- meesters*, of men in den selfden arm, daer de pijn is, de *Ader* moet openen, ofte in den anderen. De scherpsinnige redenen, die aen beyde zijde byge- bracht werden, souden alhier te langh vallen om te verhalen: derhalven sal ick alleen seggen, nu in vijf-en-twintigh jaren, dat ick de *Geneef-konste* oeffene, bevonden te hebben, dat het *Laten* aen de pijnlijcke zijde best is, en de pijn bequamelijck verlicht. Het selfde bevesticht oock de leer *ervare Platers*, niet alleen van wegen de rechte der *Ado- ren*, maer om dat in 't *Pleuris* de *Aderen* inde pijn- lijcke zijde meerder vervult zijn, als die van de ghesonde zijnde. Daer komt noch by, dat het *Pleu- ris* zijnde een selle en hevige sieckte, en die ter- stont toe-neemt, gantich geen uytstel en kan lij- den, noch wachten tot dat het bloet *gherevellen*, ofte van verde ghetrocken wert: maer verseycht; dat de onsteking mach lucht krijghen, en het bloet, datter ontrent is, ten eersten mach vermin- deren. Hier en behoeft men mede op geen tijdt te letten, maer, al was het midden in den nacht, soo moet men de *Ader* in den arm openen; selvs oock al waren *Stonden*, *Speen*, ofte yet anders op- gestopt. Want dat swaert is, gelijck het *speeck- woort* seyt, moet meest wegen. En het *Pleuris* (het welck om sijn hevighheit, en gevaer geen uytstel en kan lijd) genesen zijnde, soo magh her ander, dat wel soo langh wachten kan, be- quamelijck geholpen werden. Na het *Laten* (het welck de eerste reys niet helpende, nae eenighe uren, ofte des anderen daeghs wel wederom mach gedaen werden) sal de siecke een dranck ghebruy- ken van de *Geneef-middelen*, die de fluymen op doen brengen, de borst versachten, en den brandt

brandt wat verkoelen, gelijk de selve beschreyen zijn in 't 4. Boeck, en 12. Capittel van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyt*. Hier toe hebben de *Koren-roosen* een sonderlinge eygenschap, uyt welckers sap een Syroop in de Winckels bereydt staet, van de welke 2 oncen bequamelijck ghemengt werden onder 1 pint van 't gemelde affietiel; ofte oock onder *Gerste-water* (voor daegsche dranck, in plaetse van Bier) met seer weynighe droppelen *Olye van Swavel*. Tot den selfden eynde magh men de selfde Syroop licken, doch niet veel alleen, maer met *Syroop van Soet-bout*, ofte diergelijcke vermengt: alsoo ick bevonden hebbe, dat de selfde, te veel gebruyckt zijnde, de fluymen niet alleen te dick maect, maer oock het opkomen belet. Ondertusschen (indien het lichaem niet al te seer met bloedt overlact en is: want dan soude de onsteking door meerder toevloeyingh vermeerderen) sal men de zijde, soo om de spannende pijn te versachten, als een deel van de sinckingh te doen verdwijnen, *stooven* met wolle lappen werm ghemaect in een affietiel van de aengewesfen Droogen, daer by zijnde eenige versachtende, gelijk *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Carnillo-bloemen*; en dat dickwils een half uur nae makanderen gedaen zijnde, wederom soo langh ophouden, sonder de zijde tusschen beyde (gelijk de gewoonte is) met eenige Salven, ofte Olien te bestrijcken, alsoo de selve wel door hare vertigheyt versachten, maer oock het uytwaesfen van de onsteking (waer toe wy de Stoovingen mede gebruycken) door het stoppen van de onsenlijcke gaetjens in de huydt, beletten. Dan hier dient wel waergenomen, dat indien men bevint, dat de pijn door het Stooven toeneemt, ofte niet en vermindert, het selve laet blijven; alsoo het anders soude schade doen. En is eygentlijck bequamter middel voor het *Bastaert-pleuris*, insonderheyt uyt winden ontsaende (in welke gelegentheydt het *Laten schadelijck is*) als in 't rechte. Dan hier te lande is de ander veel gemeender, soo dat de Stoovingen selden te onpas komen. Wat belanght de *Purgatien*; stercke zijn gantsch ondienstigh, uyt oorsaack dat sy het ontselde lichaem noch meerder souden ontsellen, en wel lichtelijck nieuwe *Sinckingen* verwecken. Maer de gene, die hart-lijvigh zijn, mogen sachtelijck ghesuyvert werden, met *Manna*, *Diacatholicon*, *Syroop van Roosen met Rhabarber*; het weecktel van wat *Rhabarber* in *Fruym-sap*, ofte diergelijcke, beschreyen in 't 7. Cap. van 't gemelde Deel.

(7) Om hier mede wat by te voegen van de *Mannere van leven*: De *Lucht* moet hier gematight wesen, niet te heet, ofte te kout; en alsoo in alle hevige siekten weynigh *gegeten* dient, soo en valt hier geen bekommertingh om veel gereedt te maecten. De *Oude* hebben evenwel al te soober gegaen, het

welck het volck van ons landt niet en soude dienen. Derhalven mogen sy wel voor eerst ghebruycken *Schapen*, ofte *Hoender-nat* niet ofte seer weynigh gezouten zijnde, daer onder geroert twee drie lepels *Roon van door-geslagen Gerste*, het welck niet alleen aengenaem van smaek en is, maer oock verkoelende; vochtigh makende, en slijberigh, waer door het de fluymen doet opgeven. Daer onder konnen mede gedaen werden (wanneer de hitte sulcks vercyfcht) de vier groote verkoelende Zaden gestampt. Dan de groote steecten, en Koortsche beletten wel een lust tot eten. Soo schrijft *Kyranus* 2. *Sax.* 20. Dat de Keyser, en Koningh *Charlemagne* in een hevige Koortsche verviel, waer op een *Pleuris* volgde, en dat hy niet etende, en seer weynigh drinkende op den leyenden dagh, nae dat hy gelegen was, quam te sterven. Dan hy was al een en 't leventigh jaren oudt. In 't verminderen, en afnemen van de sieckte, mogen sy wel tot *Panade-Eyeren*, en valter spijse allenghskens komen. Haren dranck sal wesen *Gerste-water* met *Rozijnen*; en een weynigh *Soet-bout* gekooct: dan dient wat werm gemaect, om de fluymen niet tegen te houden. De *Wijn* is hier fenijn: en daerom dient hy gantsch geschouwt. Al dat door sijn scherpte, zoutigheyt ofte treckinge, de keel kan racuw maken, is hier seer schadelijck: alsoo dickwils bevonden is, dat de gene, die het *Pleuris* hadden, door eten van *Salact*, ofte *Zoute-visch*, ofte oock veel *kgut Water* te drincken, om hals gekomen zijn. Alle *Beweginge*, sels oock het spreken is ondienstigh: als mede het *Slapen*, insonderheyt na het *Laten*, wanneer de siecke (om geen nieuwe *Sinckinge*, en dien volgende, meerder pijn te verwecken) met geweld moet wacker gehouden werden. Ja soo lange de pijn niet aen 't minderen en is, dient 'er weynigh geslapen, alsoo den slaep alles tegen houdt, behalven het sweet. Waerom het een grooye mislagh is gelijk sommige doen, nae de beschrijvinge van onervaren *Genees-meesters*, in dese gelegentheydt in te geven: *Amandel-melck* met *Syroop van Bollen*.

(8) Het gebeurt somtijds, dat het *Pleuris*; als oock de *Squynancye* door de verhaelde *Genees-middelen* niet en wil vergaen, maer sweert, en van binnen door breeckt, het welck een vergaderingh van *Etter* in de Borst maect *Empyoma* genoemt: met een huyveringe over al de leden, in plaetse van bloedige etterige fluymen ophoesten, en daer nae holle oogen, roode wangen, het welke gemeenlijck met een uyt teeringe bestoren wert. Dan soo de krachten, en d'andere teeckenen noch eenige hope geven, soo magh men een openinge maken onder in de Borst, tusschen de vijfde en seste Ribbe, het welck wy breeder beschrijven in 't Tweede Deel, 4. Boeck, en 3. Cap. van de *Heel-konste*.

De *Griekische Voor-spraek Demosthenes* schrijft

Q 9 3 tegen

tegen *Canon*. aen dit gebreck vast te zijn gheweest. Ick hadde gestadigh Koortschen (seydt hy) met dappere en schrickelijcke pijn door 't geheele lichaem, maer insonderheydt in de zijde, en den buyck, ende en konde gantsch niet eten. Ick aldus van de pijn overvallen, en buyten hope zijnde, ten ware (gelijck de *Genees-meeſter* verklaerde, daer van selfs geen groote *Bloedt-loosinge* op gekomen en was, soude van een *Empyema*, ofte *Etter-spouwen* moeten vergaen hebben, het welck het *Bloedt-loosen* nu voor-gekomen heeft. Dese scheidingh van het *Pleuris* is minder te verwonderen als de gene, die verhaelt wert van *Valleriola* 1. *Obs.* 4. alwaer hy schrijft van een Joncker van twintigh jaren, die al in doodts noode zijnde op den veerthienden dagh een Loop kreegh die eenige dagen aen hiel, en hem van het *Pleuris* volkomentlijck genas.

Het IV. Capittel.

1. Heefheys.
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen,
4. Voor-teekenen,
5. Geneſinge,
6. Maniere van leven.

(1) **D**E Lucht-ader zijnde ten deele vleefigh, om den adem in, en uyt te halen, ten deele Kraeck-beenigh, om de stemme wel te doen klincken, soo moeten beyde daer toe in haer gematigheyt gehouden werden, en sulcks missende, wert de spraeck beschadight, 't gene wy gemeenlijck Heefheyt noemen.

(2) De uytelijcke Oorsaken, die de Lucht-ader, ofte de keel Heefsch maken, zijn *ſebrale Lucht*, en *Noortſche Winden*, eenige *ſcherpe Dampen*, *Roock*, ofte *Stof*, dat men met de lucht in treckt, *langh*, en *beviggh Spreken*, voornamelijck *Singen*, en *Schreeuwen*, het eten van *Noten*, insonderheyt die niet meerder schellen, als mede van *Garſtigen Olie*, van *ſcherpe ſuere Spijse* en *Drack*.

Inwendigh wert de Heefheyt veroorſaeckt door *zoute* en *ſcherpe Sinckingen*, uyt het hoofd vallende, ofte *ſoodanige Dampen*, van onderen op komende, als oock quaet-aerdige, gelijk in de Pocken.

(3) De Heefſche stemme brengt haer eygen *Teecken* by: gelijk oock de oorsaken, als nu meer-malen is aengewefen.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*,] De Heefheyt van uytelijcke oorsaken vergaet lichtelijck: te weten, als sy versich gekomen is: maer de gene, die verjaert is, en lijdt naeuwlijcks eenige geneſinge. *Jae Gordonius* stelt die van een jaer gantsch on-geneelijck.

(5) De *Geneſinge* verandert nae de oorsaken. Die van *Sinckinge* voort komt, en kan niet geneſen werden, voor dat de *Sinckinge* (te sien in 't Tweede Deel, 1. Boeck, op 't 23. Capittel, van den *Schat der Ongeſoubeyt*) wech genomen is. Daer op magh men gorgelen met *kleyne Bier*, daer een weynigh *roden Bolus* onder vermenght is, en dan komen tot de keel versachtende, die wy terstont sullen verhalen. Wanneer de Heefheyt veroorſaeckt werdt door *ſcherpe dampen*, ofte oock quaet-aerdige, die opgevende stoffe, dient dan voor eerst wech genomen, volgens het deel, ofte sieckte, daer uyt sy van daen komen. Ondertuſſchen sal men in dese, als in andere Heefheyt licken *Syroop van Injuben*, van *Soet-hout*, ofte *Olie van soete Amandelen* versich sonder vuur geperft, en met witte *Suycker-Candy* vermenght: in de mont laten smelten *Dral-suycker*, *versijche Boter*, *Sap van Soet-hout* (ofte *Soet-hout* selve knaeuwen) oock de *Hoest-keckskens*, in 't volgende Capittel te beschrijven.

Ick sal hier by voegen uyt het nutte by-voegsel, dat *Dr. Iofft van Ravelingen* gestelt heeft op 't *Kruydt-boeck van Rembert Dodoens* noopende seker *kruydt*, dat in ons landt aen alle wegen in 't wildt walt, de *Molſtaert* in bladeren en bloemen niet qualijck gelijckende. De bladeren, schrijft hy, van *Eryſimum* (soo is de naem van 't kruydt, als oock *Iris*) zijn goet tegen de Heefheyt, hoe oudt, en onverwinnelijck die magh wesen. Want dit kruydt heeft een middelmatige dunne, en sijne door-tijndende stoffe, gemenght met vochte suyverende deelen, waer door de groove taeye slijmerige vochtigheden gescheyden werden sonder groote verhittinge, ofte drooginge, en van een verdeelt zijnde (om eenige grootten arbeydt uyt de Borst gebracht werden, en gefuyvert, als *Dodonaeus* van het zaet oock te kennen geeft. Ick weet, seyt *Lobel*, Heefſche *Sangers*, „soo wel jonge, als oude, die by-kans stemme, en „aessem verloren hadden, en op korten tijdt een „klinckende heldere stemme weder gekregen hebben door hulpe van dit kruydt. Hy beschrijft oock een *Syroop van Eryſimum* gemaeckt, waer mede hy genelen heeft ettelijcke, die veel jaren langh heel Heefsch geweest waren: te weten, het groen kruydt selve stootende, en van dat sap, met andere daer toe dienende dingen, nae de konst een *Syroop* berey-dende. Ick hebbe de selvige mede dickwils ghebruyckt, en seer goet bevonden, doch niet in verouderde, ofte alderhande Heefheyt, dewijl het kruydt in aert, en gematigheyt soo wel, als in gelijckenisse treckt nae den *Molſtaert*. Hy getuyght evenwel in sijnen *Kruydt-boeck*, een *Dochter* van een thienjarige Heefheyt daer mede geholpen te hebben.

(6) Tot *Maniere van leven* dienen geschouwt te uytelijcke oorsaken hier voor verhaelt, als mede *Salact*,

Salaet, en al waer Azijn en Peper by is: maer gebruyckt versachtende spijsle, en dranck, gelijk *Lyeven, Weren*, ofte *Kalsi-nat* ongezouten, *Melck, Gerste-water, Amandel-melck*, door-geslagen *Gerste*, en diergelijcke.

Het V. Capittel.

1. *Hoeft, sijn Eygenschap.*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Geneysinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **G**elijck alle dieren door ingeboren aert geneegen zijn om 't gene sy vernemen schade-lijck te wesen, van haer af te weeren: eveneens doen oock de deelen onses lichaems. Alsoo onlasten haer de *Herfsenen* door het *Nieffen*, de *Maegh* door het *Braken*, de *Borst* door het *Hoeften*. Het tweede en schijnt soo natuerlijck niet te wesen; maer van het eerste, en laetste seyt *Galenus*, dat den oppersten Schepper tweederhande beweginge in de dieren gestelt heeft, om 't gene haer tegen is, uyt te smijten: te weten, *Nieffen*, en *Hoeften*. Alle dieren en Hoesten evenwel niet, onder welke zijn de *Ossen*, om datse, als *Aristoteles* leert, haer vochtigheeden uyt quijlen. Soo bechrijven wy dan den *Hoeft* te zijn een raffe beweginge van de *Longe*, de welke door yet, dat haer moeyelijck valt, geprickelt zijnde, 't selve soeckt uyt te werpen, daer toe tot hulpe treckende de *Spieren* van de *Borst*, en 't *Middel-rift*. Doch alsoo de *Longen* geen, ofte weynigh gevoelen hebben, soo wert den *Hoeft* alleen verweckt, als het velleken komt te beschadighen, dat de *Strot-pijp*, en hare tacken door de *Longen* verspreyt, van binnen bekleedt, en van soo scherp gevoelen is, dat het oock 't minste, van 't geene de *Longen* raect, ofte in de *Stroot-pijp* schiet, terstont gewaer wert, en alsoo, om 't selve uyt te smijten, *Hoeft* verweckt.

(2) De naeste, en algemeene *Oorsaack*, is, al 't gene het ghemelde velleken der *Longe*, en *Strot-pijp* beschadigen, en tot uyt-hoeften verwecken kan. Sulcks doet somtijds *Hitte*, gelijk door lang verblijven in de *Son*, veel *Peper*, ofte diergelijcke te eten, *Brandende Koorschen*: maer meest *Koude*, als *Koude Lucht*, *Kouwe*, ofte *Zneeuw-water* drinken, ofte anderen dranck, die door *Yt*, ofte *Zneeuw* verkouwt is. Insonderheydt vermagh de *Koude* seer veel, wanneer sy met *Drooghte* vermenght is. Want daer door wert de *Borst* geheel schrael, gelijk men vernemt, als de *Winden* langh uyt het *Noorden* waeyen. De *Vochtige onghematigheyd* meent *Iacchinus* hier geen moeyelijckheyd te baren, als de welke van

versachtenden aerdt is, 't en zy dat sy soo ongelijck aen-komt, en dan kanse mede een kleyn kuchjen verwecken. Dese onghematigheyd is somtijds sonder, maer meestendeel met stoffe. Hier benevens doen noch hoelten *Rook*, *Stof van Kalck*, en *Steen*, *Garstige-nooten*, *hart Roepen*. Maer meestendeel yet dat op de *Longen* valt, het zy datter eenige *Sinckingen* uyt 'de *Herfsenen* door de *Strot-pijp* sacken, het zy datter yet onder het eten, ofte drinken, ofte lacchen, gelijk als in een verkeerde *Keel* schiet.

Hier op en soude misschien niet qualijck passens, te verdragen het verschil, al van oudts (gelijck te sien is by *Plato*, *Aristoteles*, *Plutarchus*, *Agellius*, en uyt de nieuwe, by *Rhodiginus*, *Fernelius*, *Laurentius*, *Sennerius*) tusschen de Geleerden ontlaen, of den *Dranck* mede in 't drinken nae de *Longe* gaet. Om hier niet in 't breed de redenen van weder-zijde by te brengen, soo sal genoegh zijn vast te stellen, dat het meeste nat van *Dranck*, en diergelijcke, meest door den *Slock-derm*, nae de *Maegh* gaet, maer dat niet-te-min oock eenige vochtigheyd door de *Strot-ader* in de *Longen* sijt, als daer mede noodigh zijnde, en dat het *Klapjen*, het welck op het *Strotten-hoofst* staet, aldaer niet gestelt en is, om het selve soo vast te fluyten, datter gantsch geene vochtigheyd voor-by en soude sacken, maer om datter niet harts, ofte te veel nats sevens in soude schieten: het welck terstont doet hoesten, en somtijds wel sticken gelijk boven in 't *Teede Deel*, *Boeck*, en *Cap*. van den *Sebat der Ongesontheyd* van de *Squynancye* verhaelt is. En daer van en is geen noot, wanneer een weynigh van het nat, door het *Klapjen* tegen-gehouden zijnde, allenckskens langs de kanten van de *Strot-pijp* tot in de *Longen* sijt.

Nu zijnder noch andere oorsaecken die het *Hoeften* verwecken: In de *Borst*, wanneer de *Longen* geprickelt werden door *Pleuris*, *Onstekinge*, verborgen *Geswel*, daer etter in vergadert is, *Bloed-spouwens*, *Teeringe*, en diergelijcke: Buyten de *Borst*, als de *Lever*, *Milt*, *Maegh* geswollen ofte onsteken zijnde tegen het *Middel-rift* drucken, en eenighe quade, ofte scherpe *Dampen* (gelijck in 't *Water*, en *Gelesucht*) de *Longe* mede deelen.

(3) Al is 't, dat den *Hoeft*, gelijk *Aristoteles* wel seyt, een yegelijck door sien en hooren kenbaer is, soo en vallen even-wel de *Ken-teekenen* der oorsaken, waer nae de *Geneysinge* gestiert moet werden, voor een yegelijck niet kenbaer, en dienen derhalven niet onderscheyt wel aengewesen.

Wanneer den *Hoeft* veroorsaect uyt *Hitte*, dan isser uytwendige ofte inwendige hitte voorgegaen; is ghemeenlijck maer een drooghe kuch, ende en over-komt niet, dan als men spreeckt. Soodanige zijn dorstigh, en voelen baet by verkoelinghe. Haer *Hooft* en *Borst* is root onsteken, en de *Pols* slaet.

laet ras. Gantsch tegen strijdende teekenen ver-
toonen haer in de koude ongematigheyt: te weten,
geen dorst, bleyck wesen, baet by wermte. De
drooghte wert beteeckent door droogen hoest, en
foodanige voorgaende oorsaken. De vochtigheyt is
nauwlijcks sonder stoffe: te weten, Sinckingen, en
als die oock by de gemelde ongematigheden zijn,
daer van staen de ken-teekenen aengewesen hier
voor in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Capittel
van den *Schat der Ongefontheyt*; gelijk oock op haer
plaetse, de gene, die door andere siecken, 't zy
binnen, ofte buyten de Borst, hoest verwecken. De
uyterlijcke oorsaken toonen haer selven.

(4) Wat de *Voor-teekenen* belanght. Den Hoest,
die van sinckingen verweckt wert, als van enckele
ongematigheyt, en wanneer die lange duert, brengt
van wegen sterck ontroeren der Borst, waer door
eenige Aderen komen te bersten, als mede, dat de
fluymen in de Longe bederven, en scherp werden-
de, haer teer vleesch door-eten, eerst *Bloeds spouwen*,
waer op daer nae de *Teeringe* volghet. Valt oock
suaerder den Kinck-hoest in jonge kinderen, en die
van Sinckingen in oude luyden, als andere, die in 't
best van haer leven zijn. In de kinderen, om dat
hy haer den adem, en 't slapen belet, en dickwils
doet scheuren. In oude luyden, om dat de fluymen
in haer niet en rijpen, en hy derhalven gemeenlijck
by-blijft. Den Hoest, die voort komt uyt yet dat
van buyten in schiet, gaet oyer, als 't selve wech
is, gelijk *Semertus* verhaelt van yemant, die een
Karste-steen door de ayerechte keel ingeslickt heb-
bende, daer van drie weken langh by vlagen hoest-
stede, tot hy ten laetsten, nae dat hy op een nacht
een gantsche uur sterck gehoest hadde, de Karste-
steen uyt smeet. Quader is de gene, die door *Plen-
ris*, ofte *Bloeds-spouwen* komt, dewijl foodanighe
siecken in haer selven beswaerlijck zijn; als mede
die door het *Water* veroorsaect wert, als niet al-
leen door gewichte, en menighte het Middel-schor
benauwendende, maer oock beteeckenende, het selve
foo toegenomen te hebben, dat het niet konnende
in den buyck alleen geberghet werden, op stijght tot
in de Borst. Den Hoest, die door gelwollen Lever,
Maegh, ofte Milt, veroorsaect, schickt hem nae
de genevinge van de selfde deelen.

(5) De rechte *Genevinge* bestaet hier mede in 't
wech nemen van de oorsaken: dan den Hoest valt
wel somtijds soo swaer, datter geyaer is van bar-
sten der Aderen, scheursel, misdracht, ofte dierge-
lijcke, en in sulcken gevalle moet voor eerst den
selven versacht werden door *Gomme Dragant*, en van
Arabien, zaet van *Maluwe*, en van *Boom-wolle*, *Suy-
cker-koeckskens* van *Heemst-wortel*, *Soete-melck* daer
Heemst-wortel in gesooden is, met *Candy*, ofte *Drol-
suycker gesiet*, *Door-geslagen Gorste*, *Olie van soete Aman-
delen*, versch sonder vuur geparst, *Slijm van Quec-*

keernen met water van *Hoef-bladeren* uyt-getrocken,
Soet-bout, ofte *Drop*, *Ongezout Boter* met wat *Candy*,
ofte *Drol-suycker*, ofte een licingh van *Syroop van
Iujuben*, van de welcke, als oock van alle de
Hoest-middelen breeder te sien is in 't Eerste Deel,
4. Boeck, en 12. Cap. van den *Schat der Ongefont-
heyt*.

Maer als den Hoest nae de versachtende niet en
luyftert, soo raden sommige te komen tot de gene,
die de scherpigheyt van 't gevoelen verdooven, ge-
lijck *Syroop van Bollen*, verschen *Theriakel*, ofte
Mithridaet, *Philonium*, *Romanum*, *Pillen van Hont-
tonge*, *Laudanum*. Dan in dese middelen, dient seer
voorzichtig gegaen: want souden den Hoest wel
wat over doen gaen, maer de oorsaek soo veel te
vaster setten. Derhalven dienen sy weynigh ge-
bruyckt, en niet als in de uyerste nootd; en dan
noch gemenght, onder de gemelde versachtende,
gelijck *Syroop van Bollen*, onder die van *Iujuben*, van
elcks even veel, ofte van de eerste wat minder. Van
de *Hont-tongh-pillen* zijn 3 a 5 asen genoegh, en 2
a 3 van *Laudanum*, (siet in 't Eerste Deel, 4. Boeck,
en 9. Cap. van den *Schat der Ongefontheyt*) van *The-
riakel*, ofte *Mithridaet* een vierendeel loodts, van
Philonium (te weten sonder *Euphorbium*) een scrupel,
de drie laetste alleen in koude oorsaken, als die heet
en scherp zijn: de eerste in alle.

Wy komen nu tot het wech nemen van de oorsak-
ken. Den Hoest uyt heete ongematigheyt, wert
geholpen van binnen met *Syroop van Vioelen* te licken,
en van buyten de Borst met den *Olie van Vioelen* te
smeeren: uyt koude, van binnen met *Honigh-Syroop*,
van *Hyssoop*, van *Venus-hayr*, *Soet-bout*, *Taback*, *Mal-
uove*: met *Vijgen* en *Saffraen* te besigen: van buyten
met *Olie van Camillen*, van *Wijn-ruyte*, bitter *Aman-
delen*, *Foelye*. De vochtigheyt wert verbeterd door
de laetst verhaelde, en datter van buyten een heet
sacksken van *Zout*, met *Gers* in de pan gerooft op de
Borst geleyt wert. De drooge Longen, en Keel
worden vervochtight door geknaeuwt *Soet-bout*, *Ro-
zinen*, *Iujuben*, met verkoelende *Zaden*, door-geslagen
Gerste, *Amandel-melck*, van buyten met *veersche Boers*,
ofte *Olie van soete Amandelen*. Dan het komt hier
meest aen op een bequame maniere van leven, die
wy terstont sullen aenwijzen.

Wanneer den Hoest door Sinckingen belet werden,
komt, dan moeten de Sinckingen belet werden,
gelijck in 't Tweede Deel, 1. Boeck, en 23. Cap.
van den *Schat der Ongefontheyt* is aengewesen, daer
onder vermengende na gelegentheyte eenige van de
nu verhaelde Hoest-middelen, altijd letrende dat
de fluymen niet te dun, ofte te dick en zijn. Want
als sy al te dun zijn, en konnen niet wel met Hoest-
sten op gebracht werden, door diense van de Gees-
sten met kracht opgeheven zijnde, van malkander
scheyden, en soo wederom in de Longe vallen. Maer

Maer veel swaerder vallen se om op te brengen, die dick en taey zijn, als die door de Geesten niet licht beweegt en kunnen werden. Derhalven dieneuse in een matige gestalte gebracht, door sulcke middelen, als in 't Eerste Deel, 4. Boeck, en 12. Cap. van den *Schat der Ongesomtheit* zijn beschreven.

(6) Wat nu de *Maniere van Leven* betreft: die van wegen *Hiute Hoest*, dient een *koele Lucht* te soeken, ofte indiene allefins van selfs te heet is, te verkoelen, gelijk in 't Tweede Deel, Cap. 1. van den *Schat der Gesomtheit* is aengewesen. De spijsse moet mede verkoelende wesen, ofte gestooft met *Endivye*, *Latouw*, en diergelijke: den dranck *Gerste-water*, ofte *kleyn Bier*, maer gantsch geen *Wijn*. Soodanige moet hem oock wachten van veel spreken, roepen, stoornis, en in de Son te gaen wandelen. Wiens Hoest door *Koude ongematigheydt* verweckt wert, moet een *werme Lucht* hebben, *werme Spijsse* gebruycken, gelijk *Vleesch*, doch niet daer *Peper*, ofte eenige scherpigheydt by is, drincken *Spaensche Wijn*, *Bastaert*, *Maloufey*, ofte *Mede*, en tot leiten gerecht *Pingels*, en *Pistacyen*, het lichaam *maelijck Oeffenen*. In *Vochtige Longen* dient *Drooge Lucht*, gelijk die van *Bergen*, aen de *Zee*, en den *Hey-kant*: *drooge Spijsse*, gelijk *gebraden Vleesch*, insonderheydt van *Vogelen*, als *Patrijssen*, *Snippen*, en diergelijke: *Wijn*, daer *Hysoop*, en *Alant-wortel* op geltaen hebben. Hier valt noodigh meerder *Beweginge des lichaems*, als oock der *Longen* met *veel Spreken*. De *Drooge ongematigheydt* vereyscht *Vochtsighe Lucht*, oock soodanige *Spijsse*, *Suete-melck*, *Slorpeeyeren*, *Kalf-vleesch*, *Kuyckens*, *Rivier-visch*, *Bossekrabben*, *Garnaet*, doch sonder *Azijn* en *Peper*. Den dranck van *Gerste-water* met wat *Rozijnen*, en *Suete hout*, en behoef niet spaerfaem te wesen. Hier is de *slaep*; daer *stulte* gantsch dienftigh.

De *Maniere van Leven in Sinckingen*, is in 't meer-gemelde *Tweede Deel*, 1. Boeck, en 23. Capittel verhaelt.

Het VI. Capittel.

1. Noosakelijckheydt van het Adem-halen, en hoe 't selve geschieet.
2. Aem-borstigheydt, beschrijvinge, en leger-plaets.
3. Oorsaken,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Genezinge in de Benaeutheit, buyten de selvige,
- 7.
8. Maniere van Leven.

(1) Gelijk de vlamme, in *Koppen*, ofte een *naeuwe plaets* besloten, en geen lucht krijsende, verdwijnt: even-cens gaet het met onse *natuerlijke wermte*, in de welke het *leven*

bestaet, en als de selve nier gestadigh *koele lucht* en *schept*, *verftickt*, ofte wert geheel *uytgebluft*. Hier van en wat *lucht* daer toe *belt* is, staet *breeder* te lesen op 't 1. Cap. van 't 2. Boeck in 't *Eerste Deel*, als mede op 't 1. Cap. in 't *Tweede Deel* van den *Schat der Gesomtheit*.

Dese *ververlinge* geschiet door het *Adem-halen*, een *werck* ten deele *zielijck*, dat wy een *wijle* op kunnen *houden*, ten deele *natuerlijck*, dat *noodtsakelijck* moet voort gaen, waer by de *lucht* door den *mond* in de *Longen*, met het *op-halen*, en *uyt-setten* van de *Borst*, in *gehaelt* werdt, en de *roockachtige dampen* met het *in-halen* van de *Borst* *uyt-gedreven* werden, tot *behoudenijsse* van de *natuerlijke wermte*, en het *maken* van *levendighe Geesten*.

Tot dit *gebruyck* van *Adem-halen*, *wercken* twee *oorfaken*: te weten, de *Kracht* die de *Borst* *beweeght*, de welke zijn de *zielijcke Geesten*, *uyt* de *Herfenen* door de *Zenuwen* in de *Borst-spiere*, en *Middel-rift* schietende, als oock de *Longen*, die de *lucht ontfangen*, en de *Strot-ader*, die de *wegh* is, waer sy door gaet, daer toe het *eerste ontfangen* geschiet in *neus*, *mond* en *keel*.

(2) Hier *uyt* kan *blijcken*, dat door *verscheyde Oorfaken* den *Adem* *verhindert* kan *worden*, selfs oock die *buyten* de *Borst* zijn, gelijk in *verscheyde Hooft-sieckten* verhaelt is: dan wy *fullen* hier *alleen* *handelen* van het *swaerste*, by de *Grieken* *Asthma*, en by ons *gemeenlijck Aem-borstigheydt*, ofte *Engb-borstigheydt* genaemt, waer *dooryemant*, niet *sonder hygen*, en *reutelen*, *sijnen Adem* kan *halen*, ja *veeltijds* *nier* als met *gereckten*, en *uyt-gestreckten* *halfe*, 't welck de *Grieken* *Orthopnea* noemen, als of men *seyde* *Recht-aessenen*, en *soodanige* en *konnen* *geenen* *Adem* *krijgen*, ofte sy *moeten* *recht over-ende* *sitten*, en *hygen* *nae* den *selven*, gelijk de *gene*, die *seer vermoeyt* zijn.

Alle de *Genees-meesters* *stellen* de *leger-plaets* van de *Aem-borstigheydt* in de *Longen*: maer de *President de Thou* *verhaelt* in 't 122. Boeck van *sijn Historie* een *exempel* van 't *Herte*, het welck *mischien* *soo seldsaem* *niet* en *soude schijnen*, *indien* *men* *meerder* *wercks* *maeckte*, om alle *Aem-borstige* *nae* *haer doot* te *openen*. *Scombergen*, *schrijft* *hy*, *is* in *sijn* *koets* *getickt*. Dese was al *langhen* *tijdt* met *Aem-borstigheydt* *gequelt* *geweest*, waer by met *poosen* *somtijds* *quam* een *scherpe pijn* voor 't *Herte*, en die *krijgende*, *gafde* *hem* 't *sweet* 't *geheele* *lichaem* *uyt*, *soo seer* *verfwackende*, dat *hy* *scheen* van *sijn* *selven* te *gaen*. Maer *gelijck* *hy* was van een *matige*, en *duldige* *natuere*, als *hy* *evenwel* *niet* *nae* en *liet* *dagelijcks* op 't *Hof* te *verschijnen*, *soo* *maeckten* *hy* de *sieckte* by *sijn* *selven* *gewoon*, en by de *sijne* *niet* *verdacht*. Het *lichaem*, dat *hy* in 't *leven* *vast*, en *sterck* *gehadt* *hadde*, *geopent*

opent zijnde, waren de Genees-meesters, en Heelmeesters verwondert, dat het vlesch, en al het vleefigh deel, het welck de slijcker zijde van het Herte bedeckt, en tot gestadige verluchting op, en neder gaet, door onmatige hitte, en milde maniere van leven (hy was een van de grooten in Vranckrijk, maer uyt Saxon gesproten) gantsch beenigh bevonden wierdt, soo dat het belette, den Adem wel te halen, het welck geloof werdte, ten laetsten oorfaeck geweest te zijn, om hem so schie-lijk te doen stikken. Want hy was anders van seerge-sonde gematigheyt, gelijk hy oock was in alle sijn delen, en hem en hadde niet geschort, als alleen dat hy dickwils van Aembortigheyt meende te stikken.

(3) De naeste Oorfaeck van dese Aembortigheyt is een nauwte van de pijpens der Longen, verweckt van buyten door eenig rauw Geswel aen de slag-aderen van de Longen gehecht, ofte door wanfchapenheyt en nauwte van de Borst, als mede van te over groote vettigheyt, waer door de aderen soo nauw zijn, dat de weynigh Geesten daer in zijnde lichtelijck gestickt werden. Waerom Hippocrater wel geseyt heeft, als van de Ondervindinge bevesticht werdende, dat de gene, die van naturen geheel swaerlijvigh zijn, niet soo lang en leven, als de magere. Van binnen veroorfaeken dese nauwte, raeye en slijmerige vochtigheden, die de gemelde pijpens verstoppem, waer van oude luyden veeltijts onderhavigh zijn. Dese Vochtigheden ofte hebben haren oorspronck in de Longen sels, seyt Galenus 3. Aph. 31. te weten als sy van eenige Ongematigheyt haer voedsel niet wel en kunnen verdouwen, ofte groeyen in 't geheele lichaem, en werden alsoo door de Aderen de Longen toegesonden; maer saken meestendeel uyt het hooft, gelijk men bevint, dat de gene, die de Sinckingen onderworpen zijn, veeltijts met Aembortigheyt gequelt werden.

Hier toe helpen uytelijcke Koude en Vochtige Lucht, insonderheyt miltige, en daer een quaet-aerdigheyt by is. Te Babylonien (schrijft de Griecke history-schrijver Diodorus Siculus, in sijn 2. Boeck) is een Ader van een lijmgige fonteyn, niet groot, maer wonderkrachtig. Want sy geeft uyt eenen swaeren, en swavelagtigen damp, waer door alle de dieren, die daer ontrent komen, onvoorfiens en schie-lijk stikken, het lichaem onstekende, en opsvellende, insonderheyt ontrent de Longen. Soo is mede den vermaerden schrijver der Natuerlijcke dingen, Plinius by den bergh Vesuvius, ofte di Soma, ontrent de stad Napels, gestickt door de grove, en swavelachtige dampen, die de aerde aldaer opgeeft, gelijk wy breeder beschreven hebben in 't Eerste Deel, 4. Boeck, op 't 17. Cap. van den Schat der Ongesontheyt. Siet dergelijcke in 't Eerste Deel van den Schat der Gesontheyt op 't Eerste Cap. van 't 2. Boeck.

Als dit wat aenhout, soo verhart de raeye vocht-

tigheyt tot ballekens, als hagel, die dan uytgehoest werden, gelijk eerst van Galenus aengemerck is, en den Italiaenschen genees-meester Saxonia getuyght twee reysen, sulcks gesien te hebbenzen by ons oock meermalen is bevonden. Dit Hagel langer ingehouden zijnde, wert ten laetsten tot Steen-kens gebaeken, waer van behalven den ouden Aretaeus, gewach maken uyt de jonge Genees-meesters, den Italiaenschen Trincavellus, en Dr. Sebastiaen Egbesz. Borge-meester van Amstelredam, behalven noch verscheyde andere so oude, als nieuwe, te sien by Schenck in de 49. Aenmerckinge van sijn Twede Boeck. De gemelde Saxonia, als oock de Françoische Riolan schrijven, dat de Mensch, als de Longe verdroogt, allencxkens uytteert, en Saxonia stelt die drooghte mede onder de oorfaeken van Aembortigheyt, gelijk oock doen de Françoische Hollerius, en de Leydsche Professor Hennius, en sulcks te recht, hoe-wel het tegen gesproken wert van den Spaensche Pereda.

(4) De Ken-tekenen van de Aembortigheyt zijn niet alleen uyt de beschrijvinge te mercken, maer sels oock uyt horen en sien, insonderheyt wanneer den Adem niet alleen kort en gaet, maer oock, gelijk veeltijts gebeurt, reutelt. Dan tot genesinge komt het aen op het onderscheyden van de oorfaeck. Wanneer de selvige zijn dicke en raeye vochtigheden, en die allencxkens hare vergaderinge in de Longe gemaect hebben, dan begint den Adem allencxkens korter te werden, en die kortigheyt hout geitadig aen; daer hy af en aengaet wanneer de stoffe uyt het Hooft, ofte elders van daen komt. En als de Hersenen daer toe oorfaeck geven, als dan openbaeren haer de tekenen van sinckingen, beschreven hier voor in 't Twede Deel, 1. Boeck en 23. Cap. van den Schat der Ongesontheyt. En die niet zijnde, so is genoeg af te nemen, dat de oorfaeck door de Aderen in de Longen vloeyt, en wanneer sulcks uyt de Lever, ofte Milt sijnen oorspronck treckt, dat betonen geswollen Benen, en bolligheyt in 't aengesicht, en over 't geheele lichaem.

Als de Aembortigheyt veroorfaeckt door een rauw Geswel, dan valt den Adem van tijt tot tijt swaerder, sonder yet uyt te spouwen, daer wert oock een swaerheyt ontrent de slag-aderen van de Longe gevoelt (gelijk sulcks den Genees-meester Avicenna gebeurt is) sonder geluyt, ofte reutelen.

Wanneer de Drooghte in gebreecke is, dan zijnder verdrogende oorfaeken voor gegae, waer op gevolgt is, magerheyt over 't gantche lichaem, en daer op werden gantsch geen sluymen geloof.

(5) [Belangende de Voor-tecken] de Aembortigheyt is soo gevaerlijck, dat sy sommige gaende en itaende onverschens wech-sleept, gelijk Dr. Fernel verhaelt mede gebeurt te zijn den Raets-heer, Mr. Zariaen Weurzen, van Dordrecht, die hier van op straet schielijck nederstorte, en alsoo dood bleef. In

In onde, en swacke luyden blijftse, gemeenlijck by, tot de dood toe, gelijk oock in jonge Kinderen. Dewijl ick dit schrijve, soo heeft de Aemborstigheyt een kind van acht jaren in twee dagen gestickt, de Longen geopent zijnde, wert in de Pijpijens onder aen de Strot-pijp bevonden menighite van taey slijm, het wit stijfel niet ongelijck, waer van sommige al hartachtig was, het welck de gemelde pijpijens gantsch gestopt hadde. Niet veel beter gaet het, als sy aen-geerit is; ofte dat sy voor de 14 jaer een bult gemaect heeft, om de naeute van de Borst. Loopt mede groot gevaer, wanneer daer Koortsche by is, alsoo de selye de vochtigheden harder en drooger maect, en meerder adem van doen heeft.

(6) *Wat de Geneesinge betreft*: Dewijl de Aemborstigheyt niet altijd even quaet en is, maer haer tijden heeft, datse lijdelijck, ofte gantsch beswaert is, en de Siecken met sticken dreygh; soo dienen de Genees-middelen na de gelegentheyten verandert, en andere gebruyckt, als die groote benaetheyt op den hals valt, andere, wanneer de selvige over is. Dit beswaren komt uyt drierley oorsaken door het bewegen van de stoffe die in de pijpijens van de Longen te voren stil was, ofte door *nieuwe toevloeying*, ofte *Dampen*, van elders daer nae toe ichietende. Die *Beweginge* werdt verweckt door *hette Lucht*, lang in de Son, ofte by het vuur te zijn, als meede uyt *Gramschap*, (waer door sommige in het toornigh uytvaren onvoorsiens komen te iticken, ghelijck blijckt by eenighe exempelen, in 't Eerste Deel en Boeck cap 8. van den *Schat der Gesontheyt* te lesen) en vorder alle hevige beweginge van het gemoet en lichaem. Wert noch de *stoffe* vermeerdt door *Brassen en suypen*, *Nat*, en *Mistigh-weder*, *Zuyde-winden*, *groove*, en *wintachtige spijsse*, en *onklaren drank*. Dit aldus zijnde, soo moet wel gelet werden, uyt welke van dese oorsaken de Aemborstigheyt haeren oorspronck neemt. Want by aldien te voren geweest zijnde, door yet van buyten, als nu verhaelt is, beweeght, en geroert wert, soo en kan men niet beter doen, als den siecken stil houden, en alleen doen besigen 't gene de beweegde vochtigheyt kan doen verdwijnen, ghelijck terstont sal beschreeven werden. Maer alser andere plaetschen daer niet nae toe senden, dan magh men, om nae behoeven te trecken, de Beenen sterck wrijven, en binden, oock een stercke Pil, ofte Clyteer setten. Men sal oock het lichaem met den hals recht op tegens kuffens stellen, om den Adem te rechter te laten gaen, niette veel decksel op de Borst leggen, den Siecken een kamer geeven, daer de Lucht gematigh, ofte een weynigh nae de koelte treckt, hem niet veel doen spreeken, noch veele befoeckers by hem laten komen. Indien het lichaem geheel bloet-rijck was, soo soude men mogen ko-

men tot *Ader-laten*; maer anders niet, alsoo het selfde seer weynigh, ofte niet en kan wech nemen van 't gene, in de Longen steect. Daer toe dienen versachtende Middelen, en die een suyyerende, en af-vegende kracht hebben, wijdt-joopigh beschreven in 't 4. Boeck en 17. Cap. van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongefontheyt*.

(7) Wanneer de grootte benaetheyt over is, dan moet men letten om de oorsaek wech te nemen. Derhalven dienen voor eerst de taeye sluymen, bereyt, losch, en driffigh gemaect, door alsulcke Middelen, die in 't gemelde 17. Capittel N. 2. zijn aangewesen, daer nae geloofst en af-gesiet, door 't gene in 't Eerste Deel en 4. Boeck op 't 7. Cap. N. 4. van den *Schat der Ongefontheyt* beschreven is. En dit alles en moet niet sterck, ofte sevens, maer sachtjens, en allencxkens in 't werck gestelt werden, op dat door het sterck af-setten, het dickste niet en mocht over blijven, noch door het bereyden met al te heete droogen, de vochtigheyt niet en kome te verharden.

Het raeu geswel, dat de Aemborstigheyt soude mogen verwecken, is best in stilte te laten, alsoo het niet wel gebracht kan werden tot verdwijnen, en rijp gemaect door brekende, meest ongeneeslijck valt.

De drooghte wert verbeterd door de middelen in 't laetst voorgaende Capittel verhaelt.

(8) *De Maniere van leven*, alsoo de Aemborstigheyt meest veroorsaect wert, uyt kouwt, en taey slijm, moet strecken tot verwermen, en dun maken. Derhalven zijn hier dienstigh een *beldere*, en *verme Lucht*, en oock *Spijsse*, en *Dranc* van den selfden aert, en de welcke met eenen verwochtigen kan, om de sluymen te beter op te doen komen. Hier is insonderheyt bequaem het *sap van een ouden Haen*, met wat *Hyssoop* gestooft; insonderheyt met *Saffraen*, het welck hier voor geseyt is, de *Ziele der Longen* te wesen. Is mede dienstigh een *Huts-pot* met *Ajyn*; en *Soete-melck* met *Loock* op-gekoockt ofte daer in gestooten, ghelijck *Plinius* schrijft 20. Nat. 6. Voor *Dranc* kan strecken *Bier*, daer *Hyssoop*, ofte andere Borst-kruyden in geweeckt zijn, als oock *Mede*: ofte als 'er *Koortiche* by is, *Gerste-water*, met *gepelde Rozijnen*, en een weynigh *Soet-hout* opgekoockt. Men behoef hier geen dorst te lijden, alsoo de sluymen daer door te seer verdrooghen, maer vry veel drincken, om de selye soo veel te lichter op te brengen, en liever tusschen tijde, als over maeltijdt, op dat de Maegh te seer gespannen zijnde tegen het Middel-rijs met en kome te drucken. De *Slaep* moet matigh wesen, met het hoof, wat hoogh. De *Oeffeninge* mede matigh; en vorder den eten. Stercke *Beweginge van Lichaem*, en *Gemoelt*, mitgaders al 't gene wy onder de uyerlijke oorsaken gestelt hebben, moet geschout werden.

Het VII. Capittel.

1. Bloet-spouwen.
2. Oorfaken,
3. Haer Ken-teecken,
4. Voor-teecken,
5. Genefinge,
6. Maniere van leven.

(1) **A**lle lofing van Bloedt, behalven in de stonden, is tegens de nature gelijk *Galenus* wel feyt. Maer al is, dat het Bloet-spouwen uyt veele plaetschen, gelijk hooft, keel, maegh, lever, milt, kan voort-komen: soo en fullen wy even-wel alhier van geen ander handelen, als dat uyt de Borft, en met hoesten wert op-gebracht.

(2) Soodanigh Bloet-spouwen geschiedt door eenige Aderen in de Borft, ofte Longen, die ontfloren zijn. Van dit ontsluyten, ofte bersten der Aderen zijn *Oorfaken* uytwendigh, *Slaen, Stooten, Valten*, (gelijk gebeurt is den Keyser *Adrianus*, doen hy ter jacht rijdende hals, en ribben brack, volgens 't gene *Spartianus* verhaelt) als mede *Roepen*, en *Schreeuwen*. Soo heeft de vermaerde velt-overfte der Romeynen *L. Sylla*, met hevigheyt geweldigh roepende, en daer over de borft verleerende,ijnen geeft met bloet, en dreygementen vermengt, overghegheven, ghelijck *Valerius Maximus* van hem schrijft. Het selve getuygen de Grieksehe schrijvers *Polybius*, en *Plutarchus*, van den Koning *Antigonus*, ghelijck oock *Suidas* van den Keyser *Valentinianus*. Werden mede de Aderkens geopent door groote *Hitte*, *Badt-stooven*, door *veel en heete spijs* ofte *Dranck*, als oock dat de gheitopte *Stonden* na de Borft op-slaen, die dan uytghehoest werden. Inwendig openen somtijts de teere Aderkens, door-gegeten zijnde, van *Scherpe vochtigheden*.

(3) Het *Ken-teecken* dat het Bloet uyt de Borft komt, is den *Hoest*; maer als het daer by seer schuytmigh is, dat wert uyt de Longen opgebracht. Dan hier dient wel, ghelet, of het Bloet recht uyt de Borft komt, ofte dat het van andere plaetschen daer nae toe wert gefonden. Indien de Neus kort te voren ghebloedt heeft, ofte yemant dat onderhavigh is, met voorgaende *Hooft-pijn*, ofte te voren Bloet uyt den mont quijt geworden is sonder hoesten, en't hoesten daer nae volgt, als dan mag men wel rekening maken, dat het Bloet uyt het *Hooft* op de Borft gefackt is. Dat oock eenige pijn ofte spanningh ontrent de verhaelde deelen te voren gevoelt is, ofte de Stonden op-gelagen zijn, en dat het Bloet niet alleen op-gehoest, maer oock uyt-gebraeck wert, in sulcken gevalle staet wel te gelooven, dat het Bloedt van onderen op-komt, als met alleen de Borft, maer oock de Maegh mede-

gedeelt zijnde. Maer wanneer die Teecken en niet gespeurt en werden, en dat de gemelde uytwendige Oorfaken voor-gegaen zijn, dan veroorsaect het Bloedigh op-hoesten uyt de Borft selve.

(4) [Belangende de *Voor-teecken*] alle Bloet-spouwen is gevaerlick en kan een Mensch om't leven brengen, doch alder-meest wanneer het uyt de Longen, als het teerste vleysch hebbende; en als het niet met den eersten gestut wert, soo valt het onge-neesslick, en verandert in *Etter-spouwen*, waer op dan *Teringe*, en ten laersten de dood volghet. Dit heeft de Poëet *Ovidius* wel geweten, als hy 1. de *Ponto* 4. aldus schrijft:

*Cernis ut è molli sanguis pulmone remissus,
Ad Sybias certo limite ducit aquas.*

(5) De *Genefinge* moet veranderen nae de verscheydenheyt der Oorfaken. Als door *Slaen, Stooten, Roepen*, ofte diergelijcke, eenige Ader in de Borft geopent is, soo dient het Bloet alleen op-gehoeden, en de Ader ten eersten gesloten, en by aldien het Lichaem bloet-rijk is, een Ader geopent in den Arm, en als het van onderen op-komt, in de Voet. Indien het Bloet onder andere *Sinckingen* uyt het Hooft valt, dan sal men de *Genefinge* tegens de sinckingen in't werck stellen, gelijk in't Tweede Deel, 1 Boeck en 23 Cap. van den *Schat der Ongefonsheyt* verhaelt is, en so moet oock op d'andere Deelen, die daer toe de eerste oorsaek geven, gelet werden. *Onderusschen* dient het Bloet verdickt, sijn scherpigheyt benomen, en de geopende Ader gesloten. Dit doen *Wael-wortel*, *wortel van tormentilla*, *Weegh-bre-bladeren*, *Silver-kruyt*, *Beurskens-kruyt*, *Porceleyn*, *Smack*, *Granat-schellen*, *Eycke-bladeren*, *roode Rosen*, en diergelijcke, in water tot een *Dranck* gekooct, en met de volgende Syropen versoet. Soo kan men dusdanigh een *Conserf* maken, *N. Conserf van Rosen*, twee onzen, *Bolus*, *wit stijffel*, *Gomme van Arabyen*, van elcks een vierendeel loot, met *Syrop van Wael-wortel* gemengt, [tot een *conserf*] en dickwils op de punt van een mes gebruycken. En indien den *Hoest*, door de scherpte der *Vochtigheden* te seer pricket, daer onder vermengen soo veele *Syrop van Bolles*, en eenige aronden nae malkander door-slicken een vierendeel loot (in't eerste, verliche van drie vier maeten, daer nae vry ouder) *Theriakel* ofte *Milbridan*. Daer nae alffer veel geronnen Bloedt (het welck men uyt de beswacktheyt kan gewaer werden) in de Borft gebleven is, het selve sal gescheyden werden door wortels van *Mee-krappe*, en *Nardus* saet in *Iopenbier* gesoden, ofte oock door het poeyer van beyde met wat *Iopenbier*, daer by doende een weynigh *Oxymer*, ofte *syrop van Aryn*. Onse *Vrouwen* ghebruycken hier toe, met goede baer *Munna*, en *Spermaciti*, met wat *Roode wijn*, ofte *Iopen-bier* werm gemaect. Hier is mede dien-

stigh
offe
gelli
en ee
raer
sijn

C

(6)
veel
Luch
de sp
wefe
Bry,
noch
onde
iever
Comij
in de
Den
Mete
moec

1. T
2. H
3. T
4. V
5. G
6. M

(1)

teer.
digh
aldac
Slagh
zijnde
meer
voedli
Maeg
welck
op het
dinge
hardta
ten, e
maer
heydt
oock
(2)
de eer
deter

(2)

stigh *Veneesche Terbinthijn*, met een weynigh *Honigh*, ofte *Suycker* gemenght zijnde, voor een *Bolus* doorgelickt, ofte met wat *Dojer van een Ey* gebroken, en een roemerken *Rode-wijn* in-gedroncken. Defen raet is al geveven by den ouden Poët *Plautus*: in sijn *Bly-eynde-Spel* genaemt *Koop-man*,

— *Jam dudum spuo sanguinem.*

Ch. *Resinam ex melle Aegyptiam varato, saluum feracius.*

(6) Een goede *Maniere van leven* vermach hier veel, derhalven staet te verkiesen een gematigde *Lucht*, ofte die wat na de koelte, en drooghte treckt; de spijs dient wat kleefachtigh en genessam te wesen, gelijk *Soete Melck met witte Broods*, *Rijzen-Bry*, *Bloeme Pap*, *Speck*, *longe Kaes*, maer geen *Boter*, noch yet daer veel *Soudt*, *Kruydt*, ofte *Azijn* by is; onder het vleesch, is dat van *Kalveren* het beste, en liever *Gebraden* als *Gesoden*; daer nae van *Schaapen*, *Comijnen*, *Kapoenen*, &c. onder de *Visch* magh men in dese gelegenheydt wel *Palming* en *Ael* verkiesen. Den *Dranck* magh wesen besteldt *Bier* ofte *Amandel Melck*, geen *Wijn*; hier is *Stilte* des lichaems en gemoeds noodigh, meerder *slapen* als *Waken*.

Het VIII. Capittel.

1. *Teeringe*,
2. *Haer Oorsaken*,
3. *Teekenen*,
4. *Voor-teekenen*,
5. *Genezinge*, en
6. *Maniere van Leven*.

(1) **T**EERINGE is een sweeringe in de Longen, met een gestadige Koortsche, waer door het gantsche lichaem af-gaet, en uyt-digh uyt de Sweering in't Herte, en verwecken aldaer een onnatuerlijke hitte, en verwecken Slagh-aderen over het gehele lichaem gesonden zijnde, maken een verrotte Koortsch, die nimmermeer af en gaet. Waer door, het verteeren van het voedsel (de natuerlijke worme besmet zijnde) in Maegh, Lever, en al de deelen belet werdt, het welck het lichaem doet af-gaen, en ten laetsten tot op het been toe uyt-teeren. Ick heb in de Ontledinge van foodatige lichamen gevonden de Longen hardtachtrigh, somtijds eenige door-geswore gaten, en een deel van de Longen verteert, veeltijds maer kleyne sweeren door de gehele selfstandigheydt van de selvige verspreydt, die gemeenlijk oock aen het Ribbe-vlies vast waren.

(2) De Oorsaek van de Teeringe is tweederley; de eene, quade gestaltenis van de Longen, de andere in-etende vochtigheydt.

Met de quade Gestaltenis wert verstaen geen ongematigheydt, maer een sachte, teere, en de bedervinge onderworpen selfstandigheydt der Longen. Soo bevindt men veeltijds, dat yemandt van sijn geboorte af ongefonde Longen heeft, die hem allenghskens tot de Teeringe brengen, al is 't datter geen ofte weynige Sinckingen uyt het hoofd, ofte van elders na toe schieten. Hier van siet men dickwils; dat seer jonge kinderen van de Teeringe sterfen. Die van ouders, die de Teeringe onderhavigh zijn, geboren werden: teeren mede meest al uyt, gelijk wy hier in de Stadt in verscheyde huys-gefinnen gesien hebben, dat alle de kinderen nae mal-kanderen van de Teeringh storven. Daer en boven die van natueren een nauwe en *stuycke Borst* hebben, zijn tot de Teeringe genegen, niet om dat de Longen dan mede nauw zijn, hoewel de Spaensche *Perada*, en den Italiaenschen Genees-meester *Saxonia* sulcks meenen; want dat soude maer een Kortborstigheydt aenbrengen: maer, gelijk de Françoische *Fernelius* wel seyt; om datse soo teer en swack zijn, datse allenghskens af-gaen, en van selfs bederven.

De andere oorsaek van de Teeringe is een *scherpe*, en *in-etende Sinckinge* uyt het hoofd, ofte een *scherpe Vochtigheydt* uyt het Herte in de Longen geschoten, ofte oock een *vergaderingh van Euer* in de holligheydt van de Borst, waer van in 't Tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. en 2. Boeck, Cap. 3. N. 8. van den *Schat der Ongesomtheydt* gesproken is. Dese oorsaken doen oock de aldersterckste Longen allenghskens, en ongevoeligh versweeren.

De uytwendige oorsaken zijn mede tweederley. Sommige verwecken de eerste, andere maken doo haer selven, sonder middel-wegh de Teeringe.

Van den eersten slach is de *Lucht*, indiene door haer hitte de scherpe vochtigheydt uyt het hoofd in de Longen doet vallen, ofte door haer koude te samen treckt, en uyt wringht, ofte de vaten van de Longen verdickende en benaeuwende, ofte oock Hoest verwekkende, de selve doet bersten. Maer de *Herst-lucht* verweckt insonderheydt, door haer ongelijkheydt in kouw, en hitte, scherpe en zoute Sinckingen; en is seer schadelijk voor de gene, die eenighsins tot Teeringe genegen zijn, gelijk *Hippocrates* oock aangemerckt heeft. Waer toe mede behoort de *koude*, en *vochtige gestaltenis van sommige Landen*, den *roock van Metaal*, en langh in de *Mijnen* te blijven, *het stof van steen*, insonderheydt *Bememer*, waer van ick meenigh *Steen-houwer* hebbe sien sterfen. Want het is soo sijn, en scharp, dat het in een blaes, die boven in de winkel aen de *solder* hanght, door-dringht. Daer en boven *scherpe en zoute Spijs*, *Sucren* en *scherpen Dranck*, en al wat foodatige overtolligheydt in 't lichaem kan doen groeyen; als mede alles wat de Aderen van de

Longen kan doen berften, gelijk *Vallen, Vermoeyen, Slagh*, ofte *Stoot* op de Borst, ofte oock doorgaende *Wonden, sterck roepen*, ofte oock door verstopte *Stonden*, die haer in menighe nae beneden begeyen. *Fernelius* meent evenwel, dat uyt het simpel opbreken van een Ader, als de Longen sels geheel en gaef zijn, niemant en sal uyt-teeren: ofte indien daer eenige Teeringe op volght, sulcks te geschieden, om dat het bloedt van de wonde in de selfstandigheyt van de Longen loopt, en onsteken zijnde, en daer nae verrottende, de selvige verswackt, en bederft.

Onder de uytwendige, en evenwel naeste oorsaken, die de Longe kunnen doen sweeren, en bederven, is insonderheyt de *Besmettinge*, waerom de Teeringe oock by *Aristoteles*, en *Galenus* onder de besmettelijcke siekten gerekent wert, en *Isocrates* schrijft vele gekent te hebben, die een ander in die siekte dienden, mer de selvige storven. Soo dat het gantsch gevaerlijck is, veel met de gene die de Teeringe hebben, om te gaen, alsoo haren aeffem, die sy in de lucht uytgeven, van een ander ingetrocken, sijn Longe kan bederven. En dit vergif is van soo taeyen en klevendende aert, dat oock de kleederen (gelijk *Fracastorius* getuyght, dickwils bevonden te wesen) van de gene, die aen de Teeringe gegaen hadden, noch nae twee jaren de besmettinge aenbrachten: soo besmettelijck werden oock, seydhly, de kamers, bedden, en beddeden, daer yemandt van die siekte overleden is. Waer uyt blijkt, datter een vonck, ofte eenigh besmettelijck zaet uyt die verrottinge waesemt, de welke een wonderbaerlijcke gelijkheyt heeft met de Longen, dewijl het anders geen deelen en besmet, gelijk oock doet de *Zee-haer*, (waer van wy breeder gesproken hebben, in de Wederlegginge van *Montaigne* N. 20.) de welke door een verborgen eygenschap, gegeten, ofte gedroncken, een vergiftige sweeringh in de Longen maect. Soo is *Arcehilus* Koningh van Cyrenen, door *Laarchus* ingegeven van den *Zee-haer*, (ghelijck *Plutarchus* ichtijft) en den Keyser *Titus* (als *Philostratus* ghetuyght) door sijn Broeder *Domitianus*, waer van sy beyde uyt-geteert storven. Het selve doet oock door diergelijcke eygenschap ander vergif, gelijk wy lesen by *Polybius*, en *Plutarchus*, dat Koningh *Philips* den Vorst *Aratus* om dede brengen. Maer daer en is niet daer het volck de Teeringe meerder opleyt, als op de droefheyt; en voorwaer sy en is niet van de minste oorsaken. Soo verhaelt *Dionysius Halicarnassensis* dat de Romeynsche Burgermeester *Meneius*, door droefheyt, en benaeuwtheyt van herten, de Teeringe op den hals kreegh.

(3) Onder de Teekeneninge van de Teeringe, als sy maer begint, is voornamelijck geduerigh ophoelen van dicke en ronde fluymen, als van dicke en

taeye stoffe zijnde, die metter tijdt een scherpigheyt krijgende, de Longen doen sweeren. Somtijds komt'er eenigh bloedt onder, het welck niet suyver, maer etterachtigh is. Het gantsche lichaem wert mager, krijgen geen krachten van haer eten, hebben meest al lust tot grooye spijse, zout, en suer, en de gene die haer ondienstigh is, ofte te hardt om te verteeren in een swacke Maegh, daer dan by komt een langsame Binne-koortfch. Welck alles noch versterckt wert Teeringe te beduyden, indien die siekte in't geflacht is, ofte datter de uytterlijcke oorsaken, hier boven verhaelt voor ge-gaen zijn.

Als de gemelde teekenen langh by-blijven, dan beteecken sy een volkomen Teeringe, waer by komt bloofende wangen, etterighe fluymen, die meestendeel stincken, als oock den adem, die moeyelijck, en met hoesten gehaelt wert. De Pols is slap, ras, en ongelijck. Op't laetste valt het Hayr uyt, de nagels krommen, de wangen, en 't heele aengeficht is bruyen en ingevallen, de beenen swellen, al wat sy besighen gaet haer raeuw af.

(4) Belangende de Voor-teekenen, de Teeringh is een seer sware, en gevaerlijcke siekte, soo van wegen haer oorfaeck, zijnde een Sweeringh in de Longen, als van wegen datse soo swaerlijck te genesen is, en dat om drierley redenen. 1. Al wat genesen sal, moet stil gehouden werden, en de Longen bewegen haer gestadigh, en al de etter, daer sy in't genesen van geluyvert moeten werden, en kan niet op komen, dan mer hoesten. 2. Het toe-heelen van de Sweeren geschiet door verdroogen, (het welck oock de Koortfche, en het uytrogen, (het welck oock de Koortfche, en het uytrogen, droogen teghen is) en de Longen zijn gestadigh vochtigh. 3. De Genees-middelen, alsoo sy meest in de Maegh komen, verliesen, in die lange wegh tot de Longen, haer meeste kracht. Men bevindt evenwel dagelijcks, als de Sweeringh niet te langh geduert en heeft, dat de Teeringhe wel genesen wert, waer van ick hier in de Stadt vele kan aenwijfen. Sommige oock, in de welke sy niet en wil beteren, houdense veel jaren al kucchende gaende, waer van by de Genees-meesters vele exempelen zijn, en ick hebbe hier een Vrouwe gesien, die ontrent veertigh jaer aen de selvige gegaen hadde, eer sy daer van storf. Wanneer de Sweeringe komt, door in-eten van eenige scherpigheyt, dat is meest ongeneeslijck. Gelijk oock vol gevaers is, als de fluymen op een kole vuurs gedaen (het welck seker Genees-meester besoeckende, de Teeringh kreeg, en kost het ondersoek met de doot, gelijk *Jacobus à Parisibus* schrijft, waerom ick het altydt in de lucht doe) seer stincken, en het hayr uyt valt, gelijk *Hippocrates* schrijft in de 11. Kort-bondighe Spreucke van sijn 5. Boeck: Die

Die Teeringh heeft, en hoeft een wijl,
 En spout dan eenigh seldsaem quijl,
 Valt dat in 't vuur, en stinck't er dan,
 Soo staet het slecht met onsen man;
 En dat wert des te meer geloof't,
 Indien het Hayr valt uyt het hoof't.

Want het uyt-vallen van 't Hayr bereeckent ghebreck van voedsel, en stanck groote verrottinge in de selfstandigheyt van de Longen. Ick hebbe evenwel verscheide genesen, welckers fluymen de geheele kamer door stoncken, oock onlanghs een Juffrouw, die daer by den adem soo stonck, dat men nauwelijcks by haer bedde konde gedueren, de welke doen weduwe zijnde nu hertrouw't is, en tegenwoordigh in de kraem leyt, en haer kindt selve suyght, dat sy te voren niet en konde doen. Soo gesont is den bandt des Houwelijcks voor de swacke vaetjens! Maer als by andere quade teeckenen de Loop komt, dan is de doot voor de deure, gelijk de wel-gemelde Hippocrates schrijft in de 12. Spreucke van 't selye Boeck:

Wie van de Teeringh is gevat,
 Krijght by den Buycck-loop boven dat,
 Die make vry sijn testamens:
 Want wis sijn tijde die is vol-ent.

(5) Pluarchus verhaelt, dat men eertijds de kinderen, welckers ouders van de Teeringe gestorven waren, placht, dewijl het lijck verbrant werde, te laten sitten met de voeten in 't water.

Ick hebbe altijd de meeste swarigheyt gevonden dat de luyden, als sy beginnen te hoesten meenen dat het maer verkouwtheyt is, het onheyl laten inwortelen, het welck te lichtelijcker geschiedt, om dat sy geen pijn en voelen: en daer nae dickwils spreken, als het te laet is, en de Sweeringh te seer toegenomen heeft. De Poët Ovidius seyt derhalven seer wel in 't 1. van den behulp-middel der Liefde:

Ick heb wel eer gesien, ick hebbe jae geweten
 Dat yemants woude stonck, en datse wert vergeten;
 Dat eerst geneesbaer is, dat krijght een quaden stam,
 Indien men niet en loecht den nieuw-gesien brant.

De voornaemste Geneesinge bestaet in 't suyveren, en heelen van de Sweeringe, en sulcks geschiet door weme, en drooge middelen. De Koortsche daer en tegen vereyscht verkoelende, en vochtigh-makende. Het welck daerom soo moet gematight werden, dat het een het ander niet in de weeg en is.

Wanneer de Sinckingen noch gestadigh vallen, soo dient sulcks voor eerst belet, met de middelen hier voor beschreven. Dan hier valt een Fontanel op den arm wel alderbequaemst. Hier en dient geen Purgieren, als alleen met Manna, Fruymen, ofte diergelijke, noch veel minder het Ader-laten.

Tot het suyveren van de Sweeringe zijn dienstig soodanige Genees-middelen die de fluymen sacht-

jens doen op komen, op 't 12. Capittel en 4. Boeck des Eerften Deels van den *Schat der Ongefontheyt* beschreven: alwaer oock by-gebracht zijn de gene, die de selve kunnen toe-heelen. Wy sullen hier evenwel yet van het lichtste, en beste verhalen. Tot het suyveren is seer bequaem een Bolus, bestaende uyt N. *Versse Boer* 1 loodr, *Terebinthijn*, *Roode Candy* kleyn gestooten, van elcks een half loodr, Tot een Bolus. Tot geneesinge wert van wegen bysondere eygenschap gebruyckt de *Longe van een Vor*, waer van een *Loch* in den Apoteeck is. De Arabische Genees-meesters, insonderheyt *Avicenna* verheffen hier seer hoogh de *Conserve van Roosen*, (het welck oock van *Montanus*, *Valleriola*, en andere bevestight wert) en hy verhaelt, dat een Vrouwe, die al verwesen was om van de Teeringe te sterven, door het gebruyck van de selyge, niet alleen gesont, maer oock vet werde. Want daer is in de *Roosen* een suyverende, geneesende, verkoelende, en versterckende kracht, waer toe mede helpt de *Suycker* daer by zijnde, de welke oock wat voedsaem is. Maer in 't gebruyck van de *Conserve* staen drie dingen waer te nemen. 1. Dat het gene suyvert, voor gaet, en derhalven is in 't beginnel best de versche *Conserve*, die meerder sap, en dien volgende grooter suyver-makende kracht heeft. 2. Datse veel tseffens, en dickwils gebesight wert, jae wel onder het eten. 3. Wanneer door de selyge het op-spouwen wat tegen gehouden werde, tusschen beyde eenige Syroop te lecken, gelijk van Soethout, om de fluymen op te brengen. De selye kan aldus bequaemelijck vermenght werden, N. *Conserve van Roosen* 2 oncen, *Loch de pulmone Vulpis* 1 loodr, *Sp. Haly ad tabem*, *Bloem van Swavel*, van elcks een half loodr, gemenght met *Syroop van Waelwortel*. Tot een *Conserve*. *Rembert van Dodoens* schrijft in 't 7. Boeck van het Tweede Deel des Kruydtboecks op 't 15. Cap. den *Saffraen* soo grooten kracht toe, dat hy dickwils de uyt-teerende menschen, die in grooten nootd van den lijve waren, en by-nae op haer sterven schenen te leggen, soo wederom verquickt, en haer verlooren Geesten vernieuwt zijn geworden, dat haer leven ettelijcke dagen verlengt is geweest, als sy daer van een half scrupel swaer, ofte ten hooghsten eenen heelen scrupel met soeten Wijn, als Malveseye, ofte Bastfaert, ingenomen hadden.

(6) Dewijl de Teeringe veeltijds een langhduerige sieckte is, soo staet hier insonderheyt te letten op de *Maniere van leven*.

Aen de *Lucht* is voor eerst veel gelogen, alsoo de Teeringh bestaet in een deel, het welck gestadigh de selye door den adem ontfanght. De gene, die daer aen vast zijn moeten vlieden die te heet, ofte te kouwt is, als oock haer schielijcke veranderingen, midtgeders regen, en windt. Maer hel-

dere

dere en drooge lucht, het zy van natueren, ofte door de konste gemaect, is seer bequaem om de sweeringen der Longen te heelen. Waerom Galenus prijst de lucht van de Swavel-berghen by de stad *Napels*, waer van wy op 't gemelde Eerste Deel, 4. Boeck, en 12. Capittel van den *Schat der Ongefontheyt* geschreven hebben. En door diergelijke drooge lucht, heeft een Backster, die aen de Teeringe gingh, met gestadigh by den oven te wesen, haer Sweeringe genesen. Maer dit is alleen te verstaen van Teeringe, die noch hope geeft van beteris: want als het te verre gekomen is, en de siecken maer vel over 't been heeft, dan soude hem soodanigen lucht de doot verhaesten.

De Spijs moet wesen van goet, en veel voedsel, en die licht te verteeren is. Hier valt seer dienstigh den *Room van Gerste*, (hebbende een verkoelende, en suyverende kracht) met *Melck* gemenght. De *Melck* voorwaer is hier niet alleen het alderbequaemste voedsel, maer oock met eenen Genesmiddel. Want sy suyvert met haer Weyachtige deelen de Sweeringh, heeldt met haer Kaefachtige, vervochticht de drooghte, en versacht de scherphuyghd van de vochtigheden met de Boterachtige. Hier toe is best *Vrouwen-sch*, om de gelijkheyt van ons lichaem; insonderheyt werm uyt de Borst van den siecken gesoogen. *Efels-melck* is dunner, en Weyachtiger, en derhalven dienstigh om de Sweeringh te suyveren. Tusschen beyden komen *Koeymelck*, en *Geyten-melck*. Welcke laetste ick kan verklaren te zijn als een groot wonder, werm, gelijkse even van de Geyt komt, gedroncken. Dan als 't aen 't heelen is, kan oock *Schape-melck*, die veel kaes in heeft, gebruyckt werden. Maer op dat de *Melck* in de Maegh niet en soude stremmelen, soo magh men daer wat *Suycker*, ofte *Honigh*, oock wel water onder menghen. Waer van breeder te sien is op 't 15. Capittel in 't 3. Boeck en Eerste Deel, van den *Schat der Gesontheyt*. Men kan oock eenige *Doyers van Eyeren* (die voedsaem en heelsaem zijn) onder de *Melck* roeren, en met de selve opwellen. Gelijck 't selve oock gedaen kan werden onder *Kalfs-nat*, insonderheydt van 'een *Tol-boom*. Dan de *Melck* en dient niet gebesight, als in een ledige Maegh, en niet te veel tseffens, noch oock daer terstont op te slapen, ofte yet anders op te eten. Den *Dranck* sal wesen *Gerste-water*, ofte *Kleynbier*. De *Wijn*, alsoo hy verhit, en *Sinckingen* verweckt, is hier schadelijck: gelijck oock zijn alle *stercke Bewegingen van Lichaem*, en *Gemoeds*: dan matelijcke *Blijdschap*, en een vrolijk Herte is seer voordelijck, insonderheydt wanneer de Teeringe haren oorpronck getrocken heeft uyt droefheyt.

Het IX. Capittel.

1. Dat het Herte geen Quellen en lijdt,
2. Hert-kloppinge,
3. Oorsaken,
4. Teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Genefsinge.

(1) D E ervarentheyt leert ons seer wel geseyd te zijn van *Aristoteles*, en *Plinius*, dat, onder alle het Ingewant, het Herte alleen geen groot gebreck en lijdt, noch het leven in ellende laet slapen: En sulcks, seydt *Aristoteles*, met goede reden: Want als het beginsel bederft, soo en is 'er niet, dat het ander, daer alles aen hanght, hulpe kan by brengen. Hier op slaen de versten van den Poët *Propertius* 2. El. 4. die aldus uyt het Latijn nagevolght zijn:

*Het Herte van de mensch is van een seldsaem wesen,
Want is het eens gequest so kan het nooyt genesen,
Hier baet dan geen behulp van sap of edel kryt,
Daer is geen houwen aen, het leven wilder uyt;
Hier baet geen drinckbaer Gout, in onse tijdt gevonden,
Geen Peerel die in vocht door kunst wert ontbonden;
Hier baet geen machtig Gom, dat uyt den bemel dalt,
Geen Besar die het volck uyt verre landen haelt;
Hier baet geen groen Poley, dat Ida plagt te geven,
Al hadde 't Venus selfs met eygen hant gewreven;
Hier baet geen soeten Tijdt, geen aengename Lucht,
Want al wat yemant doet de Ziel en Leven vlucht;
Hier baet geen naer gelol van hondert tooveressen,
Noch al dat Circe vrouwt in hare swarte slessen,
Want als de wortel selfs, in eenigh dingh, bederft,
Daer is geen twijffel aen het gansche lichaem sterft,
Wel isst soo gestelt met onse swacke lijven,
En kan in dit geval in ons geen leven blijven,
Wat raet dan voor de mensch, wiens hert is ampo-
raecke*

Te denken dat de Ziel tot haven Schepper naeck,
Tot Gods, soo veel men kan, te vochten sijn gedaect,
En op geen ander hulp van eenigh mensch te wachten,
Te spreken uyt een hert dat nu geen doot en vreesht,
O Gods! aen dijne gunst beveel ick mijnen geest.

Het Herte is evenwel twee toevallen onderworpen, de welcke sijne werkinge ontfellen: te weten *Hert-kloppinge*, en *Onmacht*, die veeltijds geholpou werden.

(2) HERT-KLOPPINGE is een stercke en onmatuerlijke beweging van 't Herte, geprickelt zijnde door eenige moeyelijckheyt, die 't selve sonder ophouden geweldig op en neder doet springen.

Dit gaet met sulcken kracht toe, dat dickwils ondervonden is, gelijck *Fernelius* getuyghet, de aenste *Ribben* hier van gebroken, en de verdere uyt haer

haer plaetse verschooven te zijn. Soo verhaelt oock Dr. *Foreest* van een Jonghman, die in de Borst gequetst was, sulcken Hert-kloppinghe daer van gekregen te hebben, dat men de selve buyten op straet, als men de oore aen't venster hiel, konde hooren. Diergelijcken exempel heeft *Christoffel à Vega*. En ick hebbe over twaelf jaren sulcks oock gelien in een Kraem-vrouw, noch in't leven zijnde, wiens Herte ick hoorde kloppen, eerick in haer kamer tradt.

(3) De bewegende kracht van het Herte wordt geprickelt door yet onaengenaems, ofte moeyelijcks, het welck het hem foeckt quijt te maken. Want als het Herte beswaert, en in sijn beweginge belet wert, soo spant het terfont alle sijn kracht, die seer groot is, in, om sulcks uyt te stooten, en maeckt derhalven soo stercke beweginge, en kloppinge.

De Oorsaken die het Herte aldus tot uyt-stooten tergen, zijn eenige *Winden*, ofte *Dampen*, die niet alleen door veelte, maer oock door bekende, ofte verborgene hoedanigheyt, het Herte beschadigen. Sulcks gebeurt van *Vergif*, van de *Stank* (die oock een *Milchienis* veroorlaeckt) van een uyt-gedaene *Kaersse*, gelijk de Poët *Lucretius* mede getuyghet in sijn 6. Boeck:

*Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acris
Nidore offendit naves, consopit ibidem.*

Als oock van verbrande, en Galachtige, ofte bedorven, en verrotte *Vochtigheden*, in quaet-aerdige *Koorschen* en *Pest*, van quade en stinckende dampen, geslopte *Milt*, *Lijf-moeder*, ofte ander Ingewant. *Keyser Maximiliaen* de II. placht seer met de Hert-kloppinge gequet te zijn, in wiens Longen, en Hert-vlies seer veel waters gevonden werde, gelijck sijnen Genees-meester *Crato* getuyghet in den 136. Brief. Het selde geschiedt mede somtijds door de stercke Oeffeninge des *Lichaems*, ofte *Ontroeringe der Gemoeder*, insonderheyt *Gramschap*, en *Vreesse*. Soo schrijft *Plautus* Cisteil.

Extimuit illum, jam horret corpus, cor salit.

Soo springht het oock wel op van vreughde, en blijdschap, gelijk de gemelde Poët seyt *Milite*:

Dicito docte, & cordate, ut ei cor saliat.

(4) Het Teeken wijst sijn selven, als men maer de handt en leydt op de plaets van 't Herte. Maer de verscheydenheyt van de oorsaken en is soo licht niet te onderscheyden. Indien de Hert-kloppinge onstaet uyt een windt, ofte damp, soodanige komt schielijck, en gaet oock ras over: in tegendeel staet het, wanneerle door eenige vochtigheyt veroorlaeckt wert. Nu wat vochtigheyt het is, en in wat plaets sy sit, is aen de bysondere teekenen te kennen; gelijk verstoptheydt in de Aderen, *Milt*,

Lijf-moeder, van haer volkomen kennisse geven. Maer datter overtolligh water in 't Hert-vlies is (gelijck wy van den *Keyser Maximiliaen* geleydt hebben) valt qualijck te kennen, behalven dat soodanige gestadigh met het kloppen gequet zijn, en klagen dat haer Herte schijnt in 't water te sullen stikken. Indien datter eenige quaet-aerdigheyt by de dampen, ofte vochtigheden is, dan vindt men een groote veranderingh in den *Pols*, met qualijck, en bangh te werden.

(5) [Belangende de *Voor-seekenen*,] Hert-kloppinge is een gevaerlijcke sieckte, als bestormende het voornaemste deel van ons lichaem, en sijn beweginge, waer door het leven onderhouden wert, beschadigende. En men bevindt dat de gene, die het selve dickwils krijgen, ten laetsten in *Onmacht* vallen, en alsoo sterven; althijt seer selden eenen *hoogen top* scheeren.

(6) Wat de *Genejsinge* belanght. Indien daer overvloet van bloedt is, soo sal men terstont doen *Laten* in den arm, ofte oock in den voet, om neder te trecken, insonderheyt wanneer het uyt de *Lijf-moeder* spruyt. Is oock dienstigh de *Speen-aderen* te openen, voornamelijck als de dampen uyt de *Milt* optijgen. Dr. *Foreest* schrijft van sijn Meester *Elideus*, hoe dat hy te *Bononyen* in *Italien* van buyten placht te gebruycken *Gonstijle de Greyne*, waer by hy *Bemagye* doende, beyde kleyn gescherft, ofte gestooten, en met *Roosen-water*, en een weynigh *Azijn* besproeyt, en werm gemaeckt op 't Herte geleyt hebbende, de Hert-kloppinge, als een wonder, ofte tooverye over gingh. Het welck ick mede alsoo dickwils bevonden hebbe, onder andere oock in de gemelde *Kraem-vrouw*. Voorders alsoo de dampen haren oorspronck trecken uyt eenige quade ofte bedorven vochtigheden, soo moeten de selve gelooft werden met de *Genees-middelen* beschreven in 't *Eerste Deel*, 4. Boeck, en 7. Cap. van den *Schat der Ongesontheydt*, uyt de welke de alder slapste hier alleen dienstigh zijn. Ondertusschen dient mede wel forge gedragen, om het Herte, 't welck door dese gestadige kloppinghe seer verzwackt is, te verstercken, en de ingetrocken dampen daer uyt te verdrijven. Hier toe strecken de gene, die in 't gemelde *Deel*, en *Boeck*, *Cap. 13.* verhaelt zijn.

Het X. Capittel.

1. *Flaue*, en *Onmacht*,
2. *Hare Oorsaken*,
3. *Teekenen*,
4. *Voor-seekenen*,
5. *Genejsinge*,
6. *Maniere van leuen*.

(1) **FLAEUTE**, ofte **ONMAGT**, is een schielijcke vervallinge van al de krachten, soo dat voor yemant, die sulcks niet meer gesien en heeft, foodanige schijnen dood te blijven.

(2) De naeste *Oorsaek* is een schielijck gebreck van *Levend-makende geesten*, sonder de welke het *Herte*, noch eenigh ander *Deel*, hare werkinge wel uyt kan voeren; en veroorsaect dat den *Mensche* onverfien *flaew* wert, en van sijn selven in *Onmacht* valt.

De *Levend-makende Geesten* en werden, door 't geheele lichaem, en al de leden niet gefonden, ofte om datse niet gemaect en werden, ofte om datse gemaect zijnde, vervlieden, ofte koomen te stikken.

Sy en werden niet gemaect, het zy door gebreck van stoffe: te weten, wanneer het goet en sijn bloet, door groote en langdurige hitte verteert is, het sy, door schult van de makende, en voort-brennende kracht: te weten, als de selfstandigheyt van 't *Herte*, de welke de *Geesten* doet voorkoomen, niet wel gesteldt en is, gelijk in hevige *Coortschen*, en verscheyden andere *Siekten*, de welke de gematigheyt, en natuerlijke wenne van 't *Herte* bederven.

De *Levend-makende Geesten* bederven door eenige quaet-aerdige, en het *Herte* tegen-strijden de hoedanigheyt, het zy de selfde in 't lichaem gegroeyt is, gelijk geschiet door quade dampen, die uyt wormen, ofte verrotte vochtigheden nae het *Herte* schieten, ofte datse van buyten aen komt, gelijk van quade, en stinckende lucht, ofte vergif. Waer toe oock behoort eenighe verborgen tegenheyt, die yemandt van eenige dingen heeft, al en zijns in sijn selven niet tegen-staende. Soo hebbe ick gesien sommige, die geen *Kaes* en aten, van haer selve gaen, als hy op tafel quam; een ander van den reuck van *Roosen*, en *Roosen-water*. Men seyt dat *Prins Maurits*, die nochtans soo veel bloets sien storten-hadde, sijn bloedt niet en konde sien, als hy gelaten werde, sonder geheel te bewijmen. Men siet oock dickwils, als yemant gelaten wert, dat de gene, die daer by staet, stijf van sijn selven valt, het welck foodanige niet en gebeurt, wanneer sy selve gelaten werden. Hier van spreekt de „ *Wijs-geerighe Seneca* in sijnen 58. Brief: Vele „ stercke, en die bereyt zijn haer bloedt te storten, „ en konnen een anders bloedt niet sien. Eenighe „ maer aenschouwende het verbandt van een won- „ de, gaen van haer selven. Andere ontfangen lich- „ telijcker een degen in 't lichaem, als dat sy hem „ sien. Dit en is geen vreesse, maer een natuerlijke „ genegentheyt, onverwinnelijk voor de reden. Hier en boven vervlieden de *Geesten* door grooten *Honger* (gelijck *Brutus* een exempel geeft in 't 2. *Capittel* van 't volgende *Boeck*) door *brandende Hitte*,

't zy uytwendigh in de *Lucht*, *Bad-stooven*, ofte inwendigh in de *Vochtigheden*, als oock door *Granschap*, *over-groote Blijdschap*, waer van sommige in doodelijke *Onmacht* gevallen zijn, gelijk wy elders verhaelt hebben: gelijk mede door groote *Pijn*, insonderheyt van de *Kyop van de Maegh*, door groote *loosinge van Bloedt*, ofte andere *Vochtigheden*, insonderheyt wanneer daer pijn by is, als in het *Roor-melesoen*.

Ten laetsten werden oock de *Levend-makende Geesten* overvallen, en verftickt, wanneer sy met het bloedt schielijck nae het *Herte* gedreven werden, gelijk in *Flaew-makende Koortsche*, als 'er *rauwe Vochtigheid* op de krop van de *Maegh* leyt, en in *Droefheyt*, *Schielijcke Schrick*, en *Verbaestheyt*, ofte wanneer datter eenige dicke, en roockachtige *Dampen* tegen 't *Herte* opstijgende, aldaer blijven steken, en van den bechadighden *Aem-tocht* niet en konnen verdreven werden.

(3) De *Ken-teekenen* van *Onmacht* zijn, geen, ofte leer weynigh *Pols*, bleyck aengesicht mer een kouw over 't geheele lichaem, insonderheyt de uysterste leden, om dat de wermte nae binnen getrocken is; waerom oock een kouwt sweet uytbreeckt, voornamelijk in 't *Aengesicht*, *Hals* en *Borst*. De *oogen* werden duyster, ofte her schijnt, datter wat groens, ofte geels over schiet. Het geheele lichaem leyt gantich onmachtigh, sonder eenigh weten, ofte gevoelen.

(4) Wat de *Voor-teekenen* betreft. *Flaete* koomende uyt onmachtige ontlastingh, vreesse, droefheyt, blijdschap, ofte eenige andere uytwendige oorsaek heeft minder gevaers, als die uyt eenige inwendige oorsaek haren oorspronck treckt. Dan alle *Onmacht*: te weten, dat yemandt langh wech is, valt seer sorgelijck, insonderheyt die dickwils is, over-komt, en sonder merckelijke oorsaek. *Founelius* schrijft somtijds gesien te hebben, dat soo een *Flaete* 24 uren nae malkanderen duerde sonder *Pols*, en evenwel noch over gingh. Daerom dient wel gelet, dat foodanige niet voor doodt ghouden, en te vroeg begraven werden. Dan hier van is breecken in 't 1. *Boeck* des *Tweeden Deels*, op 't 20. *Capittel* van den *Schat der Ongefouweyde* gesproken.

(5) De *Genesinge* hecht twee leden. Het een bestaet in de *Flaete*, ofte *Onmacht*, als sy tegenwoordigh is, over te doen gaen; het andere, in 't beletten, als sy over is, van niet wederom te koomen.

Om yemandt uyt de *Flaete* te doen bekomen, moeten de *Levend-makende* kracht versterckt, en de vervloegen *Geesten* herstelt, en tot haren natuerlijcken aert wederom gebracht werden. Sulcks doet van buyten wanneer yemandt in een benauewde, ofte besloten plaets is, dat men hem in de *open*, en *koele Lucht* brengt. Soo schrijft oock de *Poët Homerus Iliad.* 5. dat als den gequetten

Sar
koni
de v
spre
lchr
ne
nor
hael
Oria
man

L
V
Het
van
ter,
de C
het
Droo
besc
Eerit
nen
Poëe
prijt

Hier
als D
ofte,
tot ce
Cane
diere
beete
Ma
onder
Geest
Flaete
ven v
grijp
verha
gaf, s
doen g
seer w
nemer
gen; i
meeste
foodan
der op
van de
hant b
wys, n
placfe
Nee

Sarpedon doende was met den geest te geven, sijnen korten adem elke reys noch wat weder quam door de verkoelende winden. Sulcks doet mede het besprengen met *kou Water*, gelijk de gemelde Poëet schrijft *Iliad. 24.* gedaen te wesen in *Hektor*, wanneer hy ter doot gequetst zijnde, van 't paert genomen was, en al sterfende sijnen adem noch verhaelde, en 't volck aensagh. Het welck de Poëet *Ovidius* oock aenmerckt in *Laodamia*, als sy om haer mans vertreck van haer selven gingh:

*Lux quoque tecum abiit. tenebrisque exanguis abortis
Succiduo dicor procubuisse genu.
Vix fueri Iphiclus, vix me grandævus Acastus,
Vix mater gelida mihi restat aqua.*

Het selve kan oock gedaen werden met een poppen van *Azijn* en *Wijnruyt*, ofte *Rosfen-water*, *Caneel-water*, *Rijnsche Wijn* voor den neus gehouden: als mede *de Conslje de Greyn*, gelijk hier voor geleyst is, op het Herte geleyst, ofte een Stoovingh van andere Droogen, en Hert-sterckende Wateren, als die alle beschreven zijn in 't 4. Boeck, en 13. Capittel, van 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyde*. Van binnen magh men wat *Wijn* in gieten, het welck de Poëet *Ovidius* op verscheyden plaetsen, daer toe prijst, insonderheyt, 1. de *Pento 4.*

*Et jam deficiens sic ad tua verba revixi,
Ut solet in jiso vena redire meo.*

Hier toe magh men wel van den edelsten nemen, als *Deel-wijn*, *Moscael*, *Seek*, *Malvasay*, 't zy alleen, ofte, als 't wesen kan, daer van een kruym broodt tot een sopken gemaect. Waer toe mede strecken *Caneel-water*, *Aq. Theriacalis*, *Aq. Vite Matthioli*, en diergelijcke. Dan dese saetsten en dienen niet in heete siekten: maer wel verkoelende, gelijk *Mag. Perlarum*, *Corallorum*, *Sap van Citroenen*, waer onder wel eenige vermengt mogen werden, om de Geesten soo veel te raster te verquicken. Dan in Flaete uyt koude oorsaken magh men met de boven verhaelde ingeven, *Kruyt*, *Muskelijact*, *Ambergrijp*, *Conf. Alkermes*, alle op de aengewesen plaetse verhaelt. Evenwel, indien men dit de Vrouwen in gaf, soo soude men in plaetse van de Flaete over te doen gaen, de selve vermeerderen. Want daer zijn seer weynigh Vrouwen die den reuck, ofte het innemen van wel-ruyckende dingen kunnen verdraagen; jae wel te pas zijnde, gaen sy door de selvige meestendeel van haer selven. Derhalven dienen soodanige geregeert met dingen, die de Lijf-moeder op haer plaetse houden, als door sterck wrijven van de voeten, sterck binden van de beenen een hart breedt boyen de knyen, en ruyccken aen *Wijnruyt*, met *Azijn*, *Beverswijn*, en voorts, gelijk op sijn plaetse in 't volgende Boeck sal geseyt werden.

Nae dat de Flaete over is, soo dient wel gelet,

om de oorsaken wech te nemen, die de selve souden konnen wederom doen komen; daer toe moeten oock de verfwackte krachten herfelt, en het Herte versterckt werden. Derhalven in een Flaete, die uyt vergif, groote losingh, heete lucht, sweet, ontstaet, kan men oock de selve dingen ingeyen, als sy over is, die nu aengewesen zijn de selve noch geduerende dienstigh te wesen: met eenen lettende om de oorfaeck te verdrijven, gelijk in vergif met tegen-gift, in loosingh met het bloet tegen te houden, ofte het lichaem van de quade vochtigheden te ontlasten, de heete lucht te verkoelen, in overvloedigh sweeten de onsenlijcke gaertens van de huyt te sluuten, de selve strijkende met *Olye van Roosen*, *Myrsillorum*, ofte diergelijcke. Komt de oorfaeck uyt de Krop van de Maegh, en dat de siecke lichtelijck braect, soo magh men een sacht Braeck-middel ingeven, gelijk beschreven is in 't 7. Cap. van 't Eerste Deel, en 4. Boeck, van den *Schat der Ongesontheyde*: anders de Maegh nae beneden suyveren door *Pill*, *Ruffi*, de *Hiera*, *Alephantine*, ofte diergelijcke, nae gelegentheydt van de schadelijcke vochtigheden, uytwysende 't gene wy aengewesen hebben in 't gemelde Deel op 't 7. Capittel. Indien de Flaete uyt Pijn komt, de selve moet versacht, (doch met geen verdoovende middelen) en dan de oorfaeck wech genomen werden; altijd en in alles het ooghebbende, om het Herte met eenen te verstercken.

(6) Daer toe kan veel doen een goede *Maniere van leven*, en wert voor eerst vereyscht een *Suyvere Lucht*, en die met eenige Hert-sterckende Droogen, door-trocken, na den eysch van de oorsaken. Maer in de Flaete, ofte als sy aen komt, mach de lucht, gelijk geseyt is, wel koel zijn. De *Spijse* dient mede verscheyden nae de verscheyden oorsaken; dan den Honger (alsoo seydt *Homerus*, datter niet onbeschaemder en is, als den Buyck, die oock de menschen tegen haren danck nae hem doet luyfteren) en wil geen uytstel lijden, en gaet soodanige Flaete met eten over, gelijk in *Brutus* geschiet is. Wanneer datter overvloedt van bloedt, grooten brandt, stercke Coortsch, ofte onsteking is, en dient'er geen *Wijn* gegeven buyten de Flaete; maer wel alser racuwe vochtigheydt in de Maegh sit, ofte dat de selve verfwackt is, als oock wanneer de Geesten vervlieden, in welcken gevalle, gelijk mede als sy bederven, dienstigh is het *Colijs* op 't laetste van 't 4. Boeck, en 13. Cap. in 't Eerste Deel van den *Schat der Ongesontheyde* beschreven. Veel *Beweginge des Lichaems*, ofte *des Gemoades* is hier schadelijck. Gelijk oock de *Slaep*, wanneer de Flaete uyt vergif komt, dewijl hy 't selve nae het Herte treckt, als mede wanneer de selvige op een groote ontlastingh volghet, hy, de swacke wermt indrijvende, de Flaete soude vermeerderen. Maer hy

is dienftigh in een raeuwe stoffe, om de selfde te verteeren.

Het XI. Capittel.

1. Naem-reden van de Koortsche,
2. Haven aert, en namere,
3. Oorsaken in 't gemeen,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Genesinge,
7. Maniere van leven,
8. Onderscheyt, en verdeelinge.

(1) Dewijl de Koortsche een sieckte van 't Herte is (gelijck de Italiaensche Genees-meester *Argentarius* beweert) altijd (volgens 't gemeen gevoelen) in 't Herte haer meeste, en voornaemste Ieger-plaets heeft, ende 't en zy't selfde ontfleken zijnde den brandt door het geheele lichaem sendt, geen Koortsche en kan wesen, soo sulden wy mede onder de Borst-sieckten de Koortsche beschrijven.

Dese Sieckte heeft haer benaminghe in de Hebreuschche (*Deuteron. 28. 22.*) en andere Oostersche talen, na den Brant. Soo wert sy oock in 't Grieks *Pyretor*, jae van *Hippocrates* selfs *Pyr*, dat is Vuur (het welck van 't Grieks komt) geheeten. Sy is in Latijn mede genaemt *Febris*, van het woort *Februa* (*Isidoro en Consiliatori, diff. 87.*) dat is Hitte, ofte het oude *Februo* (volgens *Scaliger* op *Varro*) het selve beteeckende. Welcken naem gevolgt wert by de Italianen, en Spaengjaerts *Febre*, ofte *Calentura*, Françoischen *la Fievre*, Engelschen *a Fever*, en Hooghduytschen *das Feber*. Maer de laetste noemensse oock recht in tegendeel nae de kouw en het beven (hoewel dan de Koortsche noch niet en is, gelijck *Fernelius* meent, dan daer *Altmarus*, en *Rod. a Veiga* wat op te seggen hebben) **D A S K A L T W E E**, en *der Frerer*. By ons heeft sy eertijds den naem gehadt van de *Zage*, welck woordt in oudt Duyts vreesse beteeckent, gelijck (als *Festus* seydt) de Latijnen eertijds *Querquera*, by brengende dit vers van den oyden Poët *Lucilius*,

Querquera consequitur febris, capitisque dolor.
 Waerom misschien, (doch qualijck) den Duytschen *Scheuneman* meent, dat alsoo nae vreesse den naem *Febris* komt, voor-stellende een onghoort Grieks woort *Berphos*. Maer men soude mogen twijfelen ofte die naem van *Zage*, niet en quam van *Zagen*, dat is den adem met geweld op en neder halen, gelijck de *Zagers* in 't hout *Zagen* met haer *Zage*, en die in de Koortsche leggen met haren adem. Dan wy noemensse gemeenlijck **D E K O O R T S C H E**, misschien van *Koren*, dat is walgen, braken, ofte overgeven, gelijck meestendeel by de Koort-

sche is. Dese sieckte is soo algemeen, dat vele oude Genees-meesters gemeent hebben, niemant te sterven, sonder Koortsche; waerom sy oock den naem van *Febris* (gelijck *Horatius* voor het Grieks *Nosis* van *Hesiodus* itelt *nova febrim Terris incubuit eos boni*) gebruyckt hebben voor alle sieckten, en de selfde Romeynen hebben de Koortsche een Kercke, en Autaer op-gerecht, en offerhande gedaen, gelijck onder andere *Aelianus*, en *Clem. Alexandrinus* betuygen.

(2) De Koortsche is een onnatuerlijke hitte, ontfleken in het Herte, en van daer by hulpe der Geesten en bloedt door de Slagh-aderen over 't geheele lichaem verspreyt, de natuerlijke werckinge beschadende. Het welck niet alleen de beschrijvinge en is van den Arabilschen *Avicenna*, maer oock van de Grieksche *Empedocles*, en *Zeno*, (gelijck *Alex. Aphrodis* getuyght) die oock van meest alle de Genees-meesters gevolgt wert.

(3) De naeste Oorsaeck van de Koortsche is Onnatuerlijke hitte in 't Herte ontfleken. Want alsoo het Herte, wel en natuerlijck gestelt zijnde, is de fonteyne van de natuerlijke wermte, die het oock onthoudt, en 't gantsche lichaem mede deelt: soo mede, wanneer het in een onnatuerlijke hitte vermaelt, werdt het de Sprinck-ader van sulcken hitte door het geheele lichaem, welckers gematighydt daer door terstont verandert. En al is 't dat *Avicenna* berispt wert van den meer-gemelden *Fernelius*, als of niet altijd vast en gingh, dat de hitte van de Koortsche altijd in 't Herte ontfleken wert: soo gaet altijd vast (gelijck *Avicenna* oock behoort verstaen te werden) datter geen Koortsche en is, ofte het Herte moet eerst verhit zijn. Want al gebeurt het dickwils, dat oock in ontfekinghe, ofte bedervinghe van vochtigheden in andere deelen, een Koortsche ontfleket: soo en gelchiedt sulcks niet, voor al eer die hitte het Herte mede gedeelt, en van daer over het geheele lichaem by hulpe van de Geesten en bloedt (het welck oock de leys-luyden van de natuerlijke wermte zijn) door haer eygen *Loop-graven*: te weten, de Slagh-ader, gedreven en verspreyt wert.

De gemelde ontfekinghe wert verweckt door sterke beweginge soo des Lichaems, als des Gemoeds, sonderheynt Gramschap, door bedervinghe van 't bloed, ofte eenige sweeringen, door uyerlijcke hitte, als van langh in de Son, ofte stouven te welen, van veel leys Kost, ofte Dranck te gebruycken, als oock door dien het Lichaem te seer gesloten is, waerom de heere *dante* pen door de huydt niet en konnen uyt waeffemen, ofte de natuere haer van onderen ontfleken. Welcke oorsaken haer meeste kracht toonen in soodanighe lichaemen, die alreede van wegen haer gestalte, tot de Koortsche genegen zijn, gelijck *heere*, en *Galenus*; waerom *Jonngelingen* meerder de Koortsche onder

onderworpen zijn, als oude luyden, ofte kinderen, die van de verhaelde oorfaken loo drae niet bechadicht en werden.

(4) Wat de *Ken-teeckenen* belanght; Dewijl de Koortfche van 't Hertte komt, den oorpronck der Slagh-aderen, soo en kan het niet anders wesen, ofte sy moeten door de hitte van 't Hertte, harder kloppen, het welck de *Pols* ralfier doet gaen. De ontfeken vochtigheden maken oock dat het *Water* hoogh geverwet is. Den *Adem* gaet kort, het gantsche lichaem *Brant*, met een algemeene *flappigheyt*, onlust, walginge, en dorftigheyt: gelijk breeder in elke soorte der Koortfchen sal aangewesen werden.

(5) [Belangende de *Voor-teeckenen*.] De Geneesmeesters (seydt *Plutarchus* in zijn Houwelijckfche leerlingen) houden de Koortfchen voor gevaerlijcker, de welcke uyt *onbekende*, en *allenghken vergaderde Oorfaken* ontaeten, als uyt openbare, en merckelijcke. De selfde schrijft oock in zijn Boeck van de Gramschap, een quaet teecken in de Koortfche te wesen, wanneer de *Tongue* niet natuerlijk gefleit en is. Soo is 't oock, als het *Water* bleyck is, en de *Pols* ongelijk.

(6) Dewijl alle Koortfchen beftaen uyt hitte, soo beftaet de algemeene *Genefinge* in die te keeren, gelijk de Poët *Virgilius* oock wel verftaen heeft in 't 3. Boeck van de Lant-bouwinge:

Cum furit, atque artus depafciunt arida Febris, Profuit accenfior aftus avertere.
Sulcks gefchiet door verkoelende, en vochtighmakende Genees-middelen, die stercker, en flapper moeten wesen, nae de sterckte van de Koortfche, en hoe vele den brant boven de natuerlijcke wermte gefteyggert is. Dan alsoo de Koortfchen verfcheyden zijn, soo en kan men niet wel een algemeene *Genefinge* voor ftellen: maer elke moet in 't byfonder beschreven werden.

(7) De *Maniere van leven* moet mede strecken tot verkoelen, en vervochtigen, en dient derhalven gekeeren foodanige Lucht, Spijfe, en Dranck. Derhalven is hier dienftigh *Panade*, vleesch gestooft met *Gepelde Gerfte*, *Lattoum*, ofte *Endivoye*, *Room van Gerfte*, dat is die door-gelagen is met *Weren-nat*, ofte *Kaerne-melck*, vermenght. Uyt het vleesch magh men verkiefen *Capoenen*, *Krekens*, *Hoenderen*, *Lampreyen*, *Perdrijfen*, *Phafanen*, *Kalfsvleesch*, *Weren-vleesch*, daer by doende *Jap van Citroenen*, *Limoeschen*, ofte *suere Granaet-appelen*. Een *versch Ey* uyt de *schael* geflorpt, ofte facht met wat gescherfde *Suermogh*, en *Peterfelye* geroert, is mede bequaem. Sommige misprijsen de Eyeren in de Koortfchen, als of sy te heet waren, dan te vergeefs. En al is 't dat de *Paduaensche* Genees-meester *Saxonia* schrijft, dat men te *Venetien* de Coortfiche niet en soude derven Eyeren laten eten, soo hebbe ick nochtans

te *Padua* selfs anders gefien. En soo getuyghet oock *Dr. Iob. Heurnius* bevonden te hebben, dat de geleertste Genees-meesters in *Italien* de selve altijdt voor-schreven midden in de *Somer*, in heete lichamen, soo van gematigheyt, als van de Coortfche, en dat sy niet qualijck en bequamen. Selfs oock de groote *Galenus* itaet de Eyeren toe in *Ander-daeghe* Coortfchen, die nochtans uyt *Gal*, de heetste vochtigheyt, ontaeten, en stelt de selve elders onder gematighde spijsse. De *Doyeren* geven goet, en versterckende voedsel, en dat licht te verteeren is. Dan hier van is breeder verhael ghemaect in den *Schat der Gefontheydt*, in 't *Eerste-Deel*, en 3. Boeck, op 't 15. Capittel. Sommige misprijsen oock alderhande *Vijch* in de Coortfche, als lichtelijck in de *Maegh* bedervende: dan *Rvier-vijch*, die vrongeligh is, gelijk *Post*, *Baeri*, *Snoeck*, en diergelijcke (in de *Schat der Gefontheyt* *Eerste Deel*, 3. Boeck, en *Cap. 16.* te sien) mogen wel sonder schroom gegeten werden. Onder de vruchten al is 't dat *Meloenen*, en *Concommers*, een verkoelende kracht hebben, dewijlse nochtans haest bederven, insonderheydt in een *Coortfche Maegh*, daer sy dan de quade vochtigheden louden vermeerderen, soo zijns hier gantsch onbequaem: gelijk niet en zijn gebrade *Peeren*, ofte *Appelen*, voornamelijck die suer zijn, de welcke oock door-gesnedten met wat *Wijns* tusschen twee schotelen konnen ghestooft werden. Dan wat spijsse het zy, en dient niet te verteeren, de quade vochtigheden vermeerdert; behalven dat noch de natuere daer door afgetrocken wert van 't verteeren der *Coortfche* stoffe. *Hephestion* een van de best geachtste *Overften* by *Alexander de Groote*, niet konnende, als jong, en een krijgsman zijnde (seyt *Plutarchus*) hem wel schicken tot foerberheydt, at, in 't afwesen van den Genees-meester *Glaucus*, hertelijck van een gebraden *Capoen*, en dronck daer op een groot glas gekoelde *Wijn*: dan het bequam hem soo qualijck, dat hy kort daer nae sterf. Zijn mede seer dienftigh *Bogaert-kerffen*, *Morellen*, *Aert-besien*, *Ael-besien*, *Krake-besien*, *Berberis*, *Granaet-appelen*, *Citroenen*, *Oranje-appelen*, dewijl sy met haer rinfch sap niet alleen en verkoelen, maer oock de verrottinge der vochtigheden weder-staen. Den *Dranck* magh hier wesen *Kleyn Bier*, *Gerste-water*, *Wey*, ofte diergelijcke. Men magh oock nemen *Aert-besien*, en de selve in een kommeken met een lepel aen stucken wrijven, en dan met *Roosen-water*, met een weynigh *Wijn* en *Suycker* door een doeck persen. *Dr. Foreest* beschrijft het volgende, dat hy seydt van de groote seer gepresen te zijn, *N. Klaer Water* 1 pint, *Kaneel* 1 lood, *Fijne Suycker* 3 oncen, te samen kout door een *Hippocras-sack* geleckt. Siet verder van foodanige Verkoelende middelen in 't *Eerste Deel*, en 4. Boeck, op 't 9. Cap. N. 2.

van den *Schat der Ongefontbeyt*. Vele *Beweginge* des lichaems en gemoedis, insonderheyt gramfchap is hier geheel schadelijck. Het *Slapen*, als vochtighmakende, en verteerende, magh wel wat meerder wesen, als het *Waken*. En dient insonderheyt getet, dat het *Lichaem niet gefloten* en blijft.

(8) Wy fullen hier niet aen roeren de gewoonlycke *Verdoelingen*, die de Genees-meesters stellen: maer alleene by brengen de gene, die onder den gemeenen man gebruyckelijckit is, anders geen kenende als *Afgaende*, en *Binne-koortschen*. Soo kan men dan de *Koortschen* verdeelen in gestadighe, die nooyt af en gaen, maer gestadigh by blijven, *Binne-koortschen* genoemt, waer onder wy stellen de *Uyt-teerende*, ofte *Verdroogende*, *Heftige* geheeten, en in *Afgaende*, die gemeenlijck met koude, en beven beginnen, en met sweeten over gaen.

Het XII. Capittel.

1. *Tweederley Gestadige, ofte Binne-koortschen, en haer Oorsaken.*
2. *Hoe, en waer door, het Bloeds bederft.*
3. *Ken-teeckenen der Binne-koortschen,*
4. *Voor-teeckenen,*
5. *Geneefinge,*
6. *Maniere van Leven.*

(1) **D**E *Binne-koortschen*, die niet af en gaen, en soo langh gestadigh by blijven, tot datle gantsch verdreven werden, zijn tweederley. Sommige hebben haren oorspronck uyt ontfeken, ofte bedorven bloedt in alle de *Aderen*, ofte altijd in de grootte, en die ontrent het *Herte* staen. Want dewijl in dese *Coortschen* geen ophouden en valt, soo is nootwendigh dat de heete, ofte bedorvene dampen met geweld, en gestadigh het *Herte* bedwelmen: het welck niet en kan geschieden, 't en zy het bloedt, ofte d'andere vochtigheden, die in 't bloedt zijn, in alle de *Aderen*, ofte de grootte, en die naeft aen 't *Herte* staen, ontfeken, ofte bederven. Andere *Binne-koortschen* komen by toeval, en gevolg van andere sieckten, gelijk van *Rasernye*, *Squinancye*, *Pleuris*, *onsteken* ofte *bedorven Lever*, *Milt*, en diergelijcke: waer op in foodanige sieckten te letten staet. Wy fullen hier alleen de eygene *Coortschen* beschrijven.

(2) De *Hitte* alleen kan mede *Coortsche* maken, gelijk in de gene, die een gesont, en sterck lichaem hebben, dan te veel *heeten Dranck*, en te *stercke Oeffeninge* gebruycken: maer dat en kan niet langh staen sonder *Bedervinge*, 't gene *Putrefactio*, ofte *Verroringe* genoemt wert. Want als de onnatuerlijcke *hitte* de overhandt krijght over de natuerlijcke, die in 't bloedt is, soo treckte de selve uyt, die anders het bloedt bewaert, en onderhoudt. Hier op volgt

terstont een *Ongematigheyt*, en scheidinge van de vier *Vochtigheden*, die te vooren in 't bloedt wel gemenght waren, en daer op, dewijl haer kracht van onderhoudt, door verminderingh van de natuerlijcke wermt, vervlogen is, dan volgt een *Bedervinge*, en *Verroringe*, en daer van werden dan oock foodanige dampen nae het *Herte* gefonden, een *bedorvene Koortsche* veroorsakende.

Dese *bedervinge*, ofte *verrottinge* geschiet in 't bloedt, ofte eenige van de vochtigheden in 't selve, ofte door haren eygen aert en gestaltenisse, ofte door uytwendige oorsaken.

De *Vochtigheden* bederven lichtelijck, wanneer alreede van binnen qualijck gestelt zijn, soo datle allenghskens van natueren, en door den minsten toeval in een verrottinge vervallen, gelijk gebeurt wanneer datter een swackigheyt in de *Maegh*, ofte 't ander *Ingewant* is, waer door oock de beste *spijse* niet wel en verteert, en tot quaet, en onsfuyver bloet gedijdt. Sulcks doet uytwendigh ongefonde *spijse*, die van quaden gijl is, gelijk *Ael*, *Palingh*, &c. ofte die haest bederft, gelijk *Concommers*, *Meloenen* (daer meenigh mensch de *Coortsche* op den hals mede eet) ofte dat men oock goede *spijse* te veel neemt, ofte qualijck toe maect, ofte te langh gehouden heeft. In 't korte al 't gene quaedt bloedt kan maken, waer toe oock behooren de ander natuerlijcke dingen, als *op-houden van Kamer-ganck*, te veel *Oeffeninge*, *Gramfchap*, &c. gelijk dit alles wijdeloopigh beschreven is in 't *Eerste Deel*, 1. *Boeck*, en 8. *Cap.* en in 't 4. *Boeck* *Cap.* 1. en 3. en in 't *Tweede Deel*, *Cap.* 16. en 18. van den *Schat der Gesontheyt*.

Onder de *Uyterlijcke Oorsaken* die de vochtigheden, de welcke alreede tot *bedervinge* uyt eygen aert genegen zijn, daer toe haest, en de goede, metter tijdt brengen, is wel de voornaemste, dat het *Bloedt* geen lucht genoegh en heeft, en daer door als komt te versticken, het zy sulcks geschiedt om dat de onfsienbare gaetjens in de huyl gefloten, het zy, om dat de *Aderen* van binnen verftopt zijn. De *Huyl* wert gefloten, soo datter noch lucht in, noch damp uyt en kan, uytwendigh door *selle Koude*, ofte *Draghete*, gelijk de heete *Son*, en vuur kan veroorsaken, ofte inwendigh door *Verstoptheyt* van vele en taeye vochtigheden; waer door mede van binnen de *Aderen* gefloten werden, en daer toe helpe veel dat men het lichaem terstont nae den eren te sterck oeffent. Hier toe doen mede dat men van buyten eenige *bedervinge* ontfanght gelijk van gefloten ofte mistige *Lucht*, stinckende grachten, ofte diergelijcke.

(3) Het voornaemste *Teecken* van *Binne-koortschen* is, dat sy nimmermeer geheel af en gaen, hoewel sommige d'een tijdt wel wat verheffen, d'andere verminderen, gelijk men merckelijck bewint aen

Het XIII. Capittel.

1. Leger-plaefse en Oorsaek van de Af-gaende Koortschen.
2. Waerom sy elcke reys op haer tijdt weder komen.
3. Haer Ken-teecken.
4. Voor-teecken.
5. Geneefinge.
6. Maniere van leven.
7. Onderscheyt, ofte Verdeeling.

(1) **N**Ae dat in 't kort gehandelt is van de gestadige Koortschen, die sonder ophouden, tot datse genesen, gestadigh by blijven: soo sullen wy nu mede spreken van de Af-gaende, de welke tusschen beyde ophouden, en gaen en komen. En gelijk in de gestadige de Koortfge dampen uyt de groote Aderen geltadigh nae het Herte gedreven werden: soo betaet de oorfaeck van de Af-gaende (gelijk *Fernelius* wel aengemerckt heeft, en, hoewel *Altmarus*, *Liddelius*, en andere daer wat tegen stribbelen, gevolgt wert van *Rod. à Vega*, *Bertinus*, en *Bauhinus*, en is oock onder andere oorfaecken aengenomen van *Capivaccius Mercatus*, *Saxonia*, *Augenus*, en *Fonanus*) in de eerste wege, ofte in 't eerste deel des lichaems: te weten, het Ingewandt, ontrent de Maegh, Middel-rift, holligheyt van de Lever, Milt, Al-vleesch, Net, en Derm-scheyl. Want in dese deelen wert al de vuyligheyt van 't lichaem, niet anders als in een *Sloe* vergadert, gelijk selfs uyt-wijfen de toevallen, de welke op de af-gaende Koortfchen gebeuren: te weten, Walgingh, Braken, Hert-pijn, Spanningh ontrent de Maegh, Bitterheyt in de mont, Nock, Onlustigheyt, en diergelijke. Men siet oock dat in 't aenkomen van foodanige Koortfchen, wanneer de Gal, het zy van selfs, ofte door middelen, uyt gebraeckt werdt, de selvige daer door ophouden; een seker teecken, dat die Gal oorfaeck van de Coortfche was, en datse uyt de gemelde plaatsen van daen quam.

Dese Coortfge vochtigheyt als sy in dese eerste wege begint te bederven, te onsteken, en een Coortfche te verwecken, wert somtijds door braken, ofte kamer-ganck uytgedreven, somtijds in de Aderen drijvende, en aldaer verwaessende ongevoelick, ofte door sweeten geloofft. Sulcks gelichet zijnde, soo gaet den brandt geheel over, en de Coortfche en komt niet weder, tot datter, door quade gestaltenisse, en ongematigheyt van de gemelde deelen, wederom nieuwe stoffe groeyt, waer door, als oock door yet dat de Coortfche noch overgelaten heeft, de vochtigheden onsteken, en bederven. En dit is de oorfaeck, waerom dese Coortfchen af-gaen, en weder komen.

(2) Maer

aan de gestadige Anderdaeghe, op den derden dagh, en de Vierdaeghe op den vierden. Maer in een gantsch gestadige, alleen met hitte, sonder bedervinge, en vint men die veranderinge niet, het aengecht is bloosende, het geheele lichaem van selfs moede, doo dien alle de Aderen gespannen zijn, den adem kort, de huyl niet droogh, maer vochtachtigh, Hooft-pijn, Slaperigheyt, de Pols ras, gelijk, en wel op-slaende, het water een weynigh dicker, en rooder, als het natuerlick is, om dat des Coortfche weynigh van de natuerlickje gestaltenisse geweken heeft. Maer de hitte tot bedervinge uytflaende, dan is de Pols, by 't gene geseyt is, ongelick, het water geheel root, raeuw, en streck, en men voelt over 't geheele lichaem scherper brandt.

(4) Aengaende de Voor-teecken, Binne-koortfche alleen met hitte, sonder bedervinge van bloet, en heeft geen swarigheyt, dewijlse gemeenlick door sweet, ofte bloeden uyt den neus geloofft wert. Doch wanneer het onsteken bloet seer overvloedigh is, kan lichtelick in eenige andere heete sieckte veranderen. Waer toe dan dickwils bedervinge, ofte verrottinge slaet, hoedanige Coortfche vry haer gevaer heeft, en sulcks meerder, ofte minder, na dat den brandt groot ofte kleyn is, de verrottinge veel ofte weynigh toegenomen heeft, en de lichamelijke krachten noch sterck ofte slap zijn.

(5) Het eerste en voornaemste Genees-middel voor een Binne-koortfche, die uyt enkele hitte spruyt, wanneer de siecke niet hartijvigh en is (in welken gevalle een Ser-pil, ofte een sachte Clyster voor magh gaen) bestaet in 't Ader-laten, waer door het bloet verlucht, den brandt verkoelt, en de verstoptheydt geopent wert. Daer nae dienen gebruyckt Verkoelende middelen.

(6) Als oock foodanige maniere van leven, ghelijck in 't laest voorgaende Capittel is aengewesen. Beyde heeft oock plaats wanneer datter verrottinge in 't bloet is. Want de natuer wat onlast zijnde van het bloet, dat haer te seer drucke, keert wederom tot haer werck, koockt en verteert, dat te verteeren is, en werpt uyt het geene sy te seer bedorven vint. Daer nae moet gelet werden om de verrottinge te verbeteren (het welck insonderheyt geschieden sal door de gemelde Maniere van leven) om de verstoptheydt (soo sy daer by is, gelijk gemeenlick geschiet) te openen, en de quade vochtigheden, die de natuer niet en heeft konnen overwinnen, ofte verbeteren te bereyden, en bereyt zijnde af te setten, waer toe beyde middelen, nae den aert van de bysondere vochtigheden, in het Eerste Deel overvloedigh verhaelt zijn.

(2) Maer waerom datse op haren gefetten tijdt wederkomen, en sommige alle daegh, sommige over den anderen, sommige over den derden dagh, is van oudts tot deesen tijdt by veele onderlocht, maer, nae mijn oordeel, noch niet te recht gevonden. Om niet alle haer meeningen, die seer veel en verscheyden zijn, al hier by te brengen, sal ick alleen seggen 't gene my dunckt waerschijselijckst te wesen, stellende de oorsaek in den aert en natuer van de Koortfge vochtigheyt, die de selve getrocken heeft uyt den brant, en verrottinge, ofte eenigh over-blijffel van de Koortfge en verrotte stoffe, het welck daer na als gift de vochtigheden doet rijfen. Want gelijk men siet dat het deegh door een weynigh gift rijft: soo oock dees verrotte gift, de welcke in 't lichaem nae de Koortfche af is, noch over blijft, geeft een beginfel van brant, en ontfeking, waer in dan vele vochtigheden, en Dampen oprijfende, en ontfekende, en nae 't Herte loopende, veroorsaeken een nieuwe Koortfche. En ghelijck den hevel verscheyden is, soo oock in 't gene, daer van deelachtig wert, begint het een vroeger te rijfen, als het ander, en heeft oock eerder ofte langfamer gedaen. Waer van wy een klaer exempel hebben in den Most de welcke, hoe de druiven rijper zijn, eerder begint te wercken, en in tegendeel verjuys langfamer. Waer uyt genoegsaem at te nemen is, waerom de Gal rasser, en de swarte Gal trager begint t' ontfeken, en te bederven.

3. Onder de *Ken-teekenen*, dat de Koortfche sal afgaen, is van alle tijden gehouden het aen-komen met *Huyveringh*, en *Beven*, het welck oock meest al tijdt waer is, dan ick, ghelijck oock andere, hebben somtijds gesien, dat soodanighe Koortfchen sonder de minste kouw haren aenvang namen. Een ander teeken is, in 't afgaen het Sueten, en dan Bevrijding van brant.

(4) [Aengaende de *Voor-teekenen*] de *Afgaende Koortfchen* en hebben nergens nae soo veel gevaer, als de *Gestadige*; jae werden meest gekeurt gantsch geen swarigheyt te hebben. En voorwaer het gebeurt seer selden, datter yemant van sterft, 't en zy datse door langdurigheyt in een andere Siekte veranderen, en alsdan trecken sy aen den aert van de selvige Siekten.

(5) Wat de *Genefinge* in 't gemeen (van de bysondere sullen wy in 't bysonder spreeken) belanght, dewyl de stoffe van de afgaende Koortfchen voor aen leyt, soo en isser niet beter, als dat men 't anderen-daeghs als de Koortfche af is, een *Purgatye* in geeft, en met dat de tweede Koortfche aen komt, en de kouw eeven begint, een *Braeck-dranck*, daer nae op den goeden dagh, soo het lichaem bloedt-rijck, en de Koortfche sterck geweest is, sal men *Ater-laten*, en dan in 't laetste doen *sweeten*,

oedertuffchen de siecken doen gebruycken soodanighe *Mey-drancken*, *Koel-drancken*, en andere *Genees-middelen*, nae de verscheydenheyt, en den aert van de Koortfche sal vereyschen.

(6) Hier magh wel de selve *Maniere van Leven* gehouden werden, die in 't voorgaende 11. Cap. is aangewesen. Waer by wy sullen voegen, datter niet en dient *geeten*, als de Koortfche op 't komen is, maer ten minsten ses uren te voren, ofte als sy over is; oock niet *gedroncken* in de Kouw, maer vry genoeg in de hitte. Want het eerste doet de Koortfche langer dueren, en het ander vordert het Sweet, waer mede de Koortfche eyndicht. Op den goeden dagh magh men wel wat *Wijn* op de spijsgebruycken, insonderheyt die hem gewent zijn.

(7) De *Verscheydenheyt* van de *Afgaende Koortfchen* wert gerekent nae de drie vochtigheden, daer sy uyt voor-komen, *Slijm*, *Gal*, en *Swarte Gal*: te weten, de *Daeghse*, *Anderdaeghse*, en *Vierendaghe*. Maer de *Daeghse* Koortfche van *Slijm* veroorsaekt zijnde, valt gantsch selden, jae van ses hondert Koortfchen niet eens, gelijk *Fernandus*, ofte *nimmermeer*, gelijk *Platerus* meent, om dat het *Slijm*, kout van aert zijnde, door bederfinge sulcken hitte niet en kan ontfanghen, dat het een Koortfche soude ontfeken: dan de *Coortfchen*, die wy *Daeghse* noemen, zijn niet als dubbelde *Anderdaeghse*. Soo dat wy alleen kennen tweederhande *Afgaende*, *Anderdaeghse*, en *Vierendaghe*, van de welcke wy nu nae maikander sullen handelen.

Het XIV. Capittel.

1. *Anderdaeghse Koortfche*.
2. *Verscheydenheyt*,
3. *Oorsaken*,
4. *Ken-teekenen*,
5. *Voor-teekenen*,
6. *Genefinge*,
7. *Maniere van Leven*.

(1) Onder alle de Koortfchen en isser geen gemeender, als de gene die wy *Anderdaeghse* noemen, om datse over den anderen dagh komt, als oock *Dierendaghe*, volgens de benaminge der *Grieken*, en *Latijnen*, die oock in andere Talen gehouden wert, hoe-wel *Dr. Linus de Quarta* soo noemt, die beter *Vierendaghe* siche geseyt wert. Want hier in moeten beyde de welcke de Koortfche komt, en op de welcke sy tusschen beyde stil staet, gereeckent werden.

(2) De *Anderdaeghse* Koortfchen zijn tweederley, *Suyvere*, en *Bastarde*, die beyde mede *Dubbelde* zijn, den anderen dagh houdende, ofte *Dubbelde*, die alle daegh komen, en zijn twee bysondere *Coortfchen*.

Coortschen, die over den anderen dagh door mal-
kanderen spelen.

(3) De Oorsack van de Anderdaeghsche Coort-
schen is een overtollige Gal, met Galachtigh bloet,
ofte de vierde vochtigheyt in 't bloedt, de welke,
om haer sijnigheyt, hitte, en drooghte, die sy met
de overtollige Gal in 't Gal-blaesjen heeft, mede
Gal genoemt wert, gelijk, tegens den Arabischen
Averroës de Genees-meesters hier in berispende,
bewesen werd van den Italiaenschen *Massarius* in
sijn 7. Boeck, van de Coortschen, op 't 8. Capitel.
Dese Gal in de eerste wegen (gelijk in 't lae-
ste voorgaende Capittel geseyt is) vergadert zyn-
de, en niet langer konnende door de natuerlijke
wermte behouden werden, bederft aldaer, en ver-
weckt dese Coortsche. Het is aenmerckens waer-
digh 't gene de hoogh-geleerde *Fernelius* hier ver-
maent, en door de dagelijckche bevindinge wert
bevestigt. De overtollige Gal, schrijft hy, het zy
de selye uyt haer eygen Blaesjen, het zy uyt de Le-
ver met geweld in de Aderen uyt berst, gelijk in
de Gele-lucht, Anderdaeghsche Coortsche, som-
tijds oock Gestadige, en veel andere siekten, en
vermengt haer niet met her bloedt, maer in der
daedt met wey, ofte waterachtigheyt, ende en
wert geen deel van 't bloedt, gelijk oock niet de
wey. Het welck daer uyt blijktt, dat her bloedt,
't welck in soodanige siekten gelaten wert, be-
staende uyt vier Vochtigheden, hem suuyver ('t en
kan heeft) verdoort, sonder met een Galachtige
geelte geverwet te wesen. En soo en wert die over-
tollige Gal nergens gesien met her bloedt te ruy-
men, dewijlse haer gantsch by de wey voeght ('t en
zy een weynigh daer van in schuym verandert zyn-
de, boyen op het bloedt dreef) en daerom valt het
water in dese Coortschen door vele vermenginge
geheel grof, en geel. De verder oorsaken van dese
Coortschen zijn al 't gene, 't welck soodanige Gal
kan voort-brengen: te weten, een Heete en Drooge
Onzematigheyt des lichaems (waerom misschien
oock de Lecuwen de Anderdaeghsche Coortsche
onderworpen zijn, gelijk *Cardanus* getuyght 7. de
Rep. var. 27. dan ick ben nooyt soo verre geweest,
om daer van kennisse te konnen nemen) soodanige
Lucht, heete Somer, Waken en Braken, Bekommeringh,
Graanschap, stercke Oeffeninge, Vasten, veel heete Spij-
se, ofte Dranck te gebruycken, als insonderheyt een
heete Lever. En door 't gene nu verhaelt is wert de
sijpere *Anderdaeghsche Coortsche* verweckt, waer by
komende de oorsaken, die haer onder Slijm, ofte
swarte Gal vermengen, dan is sy, die men *Bastart*
noemt: te weten, als de gemelde Gal-makende
oorsaken vallen in een vol lichaam, het welck over-
vloedt van groove, en slijmerige vochtigheden in
de Maegh heeft, en daer van verstoppinge in het

ander Ingewandt. Als de Gal op twee verscheyde
plaetsen ontfteekt, dan maectle een *dubbele drie-*
daeghsche Coortsche, die eick bysonder over den ande-
ren dagh op malkander sluyten, het welck een *Alle-*
daeghsche Coortsche in der daedt is.

(4) De Anderdaeghsche Coortsche valt de siec-
ken schielijck op den hals (om dat de Gal dun en
heet zijnde, lichtelijck ontfteken wert) met groot
schudden, beven, waer door 't geheele lichaem schijnt
te daveren. Het welck gelchiet, om dat de Gal,
door haer scherpigheyt, en hitte, de gevoelijcke
deelen prickelt, en sy die moeyelijckheyt willen
van haer schudden. Als dit beven by-nae over is,
dan wert gemeenlijck de *Gal uyt-gebracket*, om dat
de selve als noch in de eerste wegen leydt, daerse
daer nae haer begeeft in den om-loop van 't lic-
haem, alwaer sy uyt-gesweet wert. Hier op volght
terstondt een *scherpe, stekende Hinte*, die sels de voe-
lende hant prickelt, maer ten eersten versacht, al-
soo de Gal heet, en dun zijnde, lichtelijck, en ras
vervlieght. Hierom ontfteekt sy oock haestelijck,
en eenparigh, als zijnde door alle sijn deelen even
bequaem, om den brandt te ontfangen, het welck
niet en gebeurt in ontfeking van slijm, welckers
brandt somtijds smoort, somtijds blaect, gelijck
Galenus aenwijst. Dese brandt verweckt eenen
onlijdelijcken dorst, die insonderheyt in de kouw
over-komt, om dat de Gal haer dan noch ontrent
de Maegh onderhoudt, daer in de Binne-coort-
schen den meesten dorst is, als den brandt vermeer-
dert. Dese brandt maect dat de siecken niet een
oogen-blick stil en leyrt, maer gestadigh woelt, en
nae sijnen adem hijght, en met eenige Gallighe
dampen in 't hoofd opstijgende, verweckt aldaer
Pijn, en *Lichtigheyt*, en belet her *Slapen*. De *Pols* is
in 't eerste kleyn, en ingetrocken, daer nae raffer,
als in andere Coortschen, om dat hier meerder ver-
koelingh vereyscht wert. Het *Water* is brandigh,
en hoogh-root, middel-matigh van wesen, oock
swaer ruyckende, gelijk de Grieckische *Actius*,
den Arabischen *Rhazes*, en haer volgende de Fran-
coische *Fernelius* voor-given. Maer den Italiaen-
schen *Mercurialis* schrijft, dat noch de ervarentheyt,
noch de reden sulcks getuygen. Want, seydt hy,
dewijl de Gal geheel droogh is, en niet langh in 't
lichaem en blijft, soo en kan het naeuwlijcks ge-
schieden, datse groote stanck soude aen-trecken.
Ick heb evenwel het *Water* in dese Coortschen
veeltijds seer sterck ruyckende bevonden, en de
reden is'er oock by, dewijl al dat bedorven, ofte
verrot is, gemeenlijck een quaden reuck van hem
geeft. Dese Coortsche scheyt met *Sweeten*, en den
langhsten overval duert twaelf uren, somtijds
oock maer seven, ofte vier, jae oock drie, gelijk
Niculus schrijft gesien te hebben: te weten, nae dat
de Gal veel ofte weynigh, dun ofte dick, de kracht

T t sterck

sterck ofte slap, de gestalte van 't lichaem open; ofte gefloten is.

En dit heeft alles plaets in een suyvere Anderdaeghsche Koortsche, die hier te lande soo gemeen niet en is, als de gene, die den naem van *Bastaert* gegeven is, alsoo wy wonen in een koude, en vochtige lucht, die in de lichamen veel slijmerige, en groove vochtigheden doet groeyen, de welke beneffens de Gal bedervende, soodanige Koortschen doet groeyen, die daerom oock met minder schudden aen komt, maer 't welck langer by-blijft, de hitte en is oock soo scherp niet, en wert wel geleken by den brandt van nat hout, alsoo hier de scherpigheydt van de Gal gedempt wert door de koude slijmerigheydt, waerom sy oock gemeenlijck noch na de twaelf uren by-blijft, en met weynigh sweeten op houdt. De Pols en is hier soo ras niet, noch het Water oock soo vuurigh.

Een dubbeld *Anderdaeghsche*, ofte, om beter te seggen, twee *Anderdaeghsche*, zijn daer aen te kennen, datse met de selve teekenen alle daegh, doch als twee verscheyden zijnde, op verscheyde tijden aen komen, en elcke met desijne in hevighheydt over den anderen dagh over een komt.

(5) [Beiangende de *Voor-teekenen*,] De *Anderdaeghsche Koortschen*, gelijk sy de gemeenste zijn, soo loopen sy oock gemeenlijck het minste gevaer ('t en zy datse qualijck gehandelt worden) ende en komen ten hooghsten, gelijk *Hippocrates* seydt, maer seyen mael. Dan de *Bastaerde* houden langer stede, en scheidten selden op den sevenden, ja dubbelt sevenden omme-gangh. Als sy mede sommige maenden geduert hebben, soo vervallen sy tot eenige siekten van *Lever*, ofte *Milt*, die haer dan oock noch langer aen houden.

(6) De maniere van *Genezen* is in 't laetst voorgaende Capittel aengeroot. Staet hier alleen te letten, dat in de *Suyvere Koortsche* de Gal, in de *Bastaerde*, de selve beneffens de gemengde vochtigheden, behoorlijck bereyt zijnde, gesuyvert, en op den goeden dagh afgelet werden, door soodanige middelen, als in 't *Eerste Deel*, en 4. Boeck, op 't 7. Capittel, N. 2. van den *Schat der Ongefontheyten* beschreven zijn. Is ondertussen mede dienstigh, dat, om de quade dampen van 't *Herte* te trecken, op den Pols van beyde armen, twee drie uren voor het aen komen van de *Koortsche* geleyt wert N. *Suerdeegh* 1 lood, poeyer van *Wierook* een half loodt, met *Azijn* gemenght, het welck ick wonderbaerlijck goet gevonden hebbe. Sommige nemen *Roet*, met *Saly* gestooten, en door *wit van Ey* by een gehouden. Sommighe mengen onder *Roet* met *wit van Ey* en *Azijn*, gestampde *Loock*, ofte *Azijn*. Andere binden op den *Hart-vinger* een gestampt schijfken *Loock*. Eenige komen verder, en leggen op den Pols, de *schorste van Vlier-hout*, dan

treckt te seer; gelijk noch meerder doet de wortel, ofte het kruydt van *Hanen-voet*, groote blaederen verweckende, die derhalven beter dienen nagelaten.

(7) Men magh hier houden de selvige *Maniere van Leven*, die in 't 11. en 13. Capittel des Boecks verhaelt is. Soude alleen mogen getwijfelt werden, of men in de rechte *Anderdaeghsche*, dewijl dit de heerste *Koortsche* is, als ytt loutere, ofte ongemengde Gal haren oorspronck hebbende, wel op den goeden dagh vermochte *Wijn* te drincken? Tot antwoord dient, dat de gene, die *Wijn* gewoon zijn, wel mogen in 't af-gaen, ofte af-weten van de *Koortsche*, voornamelijck op eenigh eten (want dan en gaet de *Wijn* soo drae niet nae de *Aderen*) een roomer *Wijn* drincken, insonderheydt *Moessel-wijn*, ofte andere, die niet sterck en is. Soo schrijft *D. Foreest*, dat hy den *President Suys*, die gewoon was meerder *Wijn*, als *Bier* te drincken, selver in een *Suyvere Anderdaeghsche Wijn* toegelaten heeft, die hem te vooren by een ander verboden was, en dat hy daer door eerder van de *Koortsche* ontlagen, en stercker geworden is. Dient oock insonderheydt acht genomen dat in de kouw, op 't aenfangen van de *Koortsche* niet te veel decksel op-geleyt en wert, alsoo *Fernelius* seydt, dat jonge, en stercke luyden binnen den tijd van drie uren daer door verimacht zijn.

Het XV. Capittel.

1. *Vierendaeghsche Koortsche.*
2. *Oorsaken,*
3. *Ken-teekenen,*
4. *Voor-teekenen,*
5. *Genezinge,*
6. *Maniere van leven.*

(1) **D**E *Vierendaeghsche Koortsche* is, de welke op den vierden dagh komt, en twee dagen tuschen beyde over slaet: dan is somtijds dubbelt, en dan is 'er tegen twee dagen, maer eenen goeden tusschen beyde, en de eene houdt oock op, dat d'ander noch langh by-blijft. Daer van schrijft *Cicero* aen sijnen vrient *Atticus* in sijn 7. Boeck: *Atticam Quarianam Pamphilus suus mihi dixit decessisse, & alteram levioverem accedere.* De *Grieksche* verhaelt, dat alle menschen nootzakelijck, insonderheydt als sy op haer jaren komen, in een *Vierendaeghsche Koortsche* moeten vervallen, en de selve geen twee-mael en krijgen: maer beyde wert door de ondervindinge weder-leyt, gelijk men oock fiet, het welck nochtans gaet tegens 't gemeen gevoelen, dat een yegelijck geen *Kinder-pocken*, ofte *Maselen* en krijght, en ick selve nu in 't vijftigste jaer gaende, geen gehadt en hebbe, en veel ouder, sonder

sonder van de selve ooyt bevangen te zijn geweest, hebbe sien overlijden. Oock hebbe ick bevonden (sulcks evenwel selden gebeurt) dat een mensch twee drie mael de Kinder-pocken, en Mafelen kreegh: het welck in de vierendaeghsche Koortsche oock plaets heeft.

(2) De naeste Oorsaeck van de Vierendaeghsche Koortsche is Swarte Gal in de eerste wegen, by de Milt, en daer ontrent verrottende. Dese wert lichtelijck aldaer vergadert in de gene, die droogh van gematigheyt, en op haer jaren zijn, insonderheyt in den Herfst, en als het ongestadigh weder is, die vol bekommerngh, forge, en swaermoedigh zijn, die veel rouwe kost, als gezout, en gerookt vleesch, ofte visch eten, onklaer Bier, ofte Wijn drinken, en daer door, ofte van natueren met een gefwollen, ofte verstopte Milt gequelt zijn. Waer toe mede helpt het opstoppen van de Stonden, en insonderheyt het Speen, waer door het swarte bloedt voornameelijck sijn loofinge heeft.

(3) Dese Koortsche (gelijck *Fernelius* oock schrijft) begint met een stercke Kouw, de welke allenghskens soo verre toe neemt, datse een dappere schuddingh maect. Dit wert berispt van *Mercurialis*, seggende 5. de Febr. 9. verwondert te zijn, hoe *Fernelius* tegens de meeninge van *Galenus* in 't beginnel van dese Koortschen stellende is een groote kouw. Dan *Mercurialis* schijnt sijn selven hier in vergeten te hebben, alsoo hy te vooren het selve geseyt heeft, schrijvende, de Koortsche *Zerzera* (hy meynt *Quercera* hier voor in 't 11. Cap. vermelt) die hy houdt voor de Vierendaeghsche, soo geuoemt te zijn van de kouw, en 't beven, daer de ielmen midden in de winter voelt, niet scherp, ofte stekende, als in de Anderdaeghsche, maer beswaerende, en als de beenderen brekende, gelijck de Griecken dat noemen. Want dewijl de stoffe grof, en dick is, soo en kan sy ten eersten niet haestigh beweeght werden: maer komt daer nae allenghskens, en de dampen, die van de swarte Gal uytwaesselen, zijn grof, kout, en droogh, en raken de Vliesen van de beenderen, die van grof bloedt gevoedt werden, verwecken aldaer de gemelde pijn. Hier op volghet de Hitte, maer soo sterck niet, als in de Anderdaeghsche. Want dewijl de swarte Gal, een koude en groove vochtigheyt is, soo en wert soe drae niet onsteken. Hierom en hebben sommige den brandt van de Anderdaeghsche Koortschen niet qualijck geleen by een brandende vlam, en die van de Vierendaeghsche by gloeyende kolen. Dors, Hoofst-pijn, en andere toevallen, zijn hier oock minder, als in de Anderdaeghsche. De Polis staet in den aen-vangh slap, kleyn, en langhsaem: daer na sterck, groot, en ras, en ongelijcker, als in andere Koortschen. Het Water is in 't beginnel; te

weten, de eerste acht dagen, bleek, dun, en als gemeen water, dewijl de stoffe van dese Koortsche dick zijnde vele verstoppinge maect, waer door 't grofste van 't Water niet en kan afschieten. Maer daer nae de verstoptheydt geopent, en de groove vochtigheden bereyt, en gekooct zijnde, wert het Water grof, en geverwet. Ten laetsten houdt sy op met veel Sweeten, alsoo de swarte Gal veel wey (de stoffe van 't sweet) by haer heeft.

(4) [Aengaende de Voor-seeckenen,] De Vierendaeghsche Koortsche, die suyer is, en sonder vermenginge van andere sieckten, ofte eenige gebreken der voornaemste deelen, heeft weynigh swarigheyt, dewijl de natuere haer in de twee goede dagen verschept. Waer op slaet het Italiaensich spreek-woort: *Febre quartana non fa sonare campana*. En *Plato* schrijft, dat de gene, die dese Koortsche gehadt heeft, en wederom fris, en sterck geworden is, daer na langer, en vaster gesont sal blijven. Behalven datse oock de quade vochtigheden verteerende, sommige van sieckten geneest, daer gantsch geen hope toe en was, gelijck *Hippocrates* schrijft van de Vallende-sieckte. Siet *Dr. Foreest* in 't 4. Boeck van sijn Aenmerkingen op 't 32. Capittel. Waerom oock de siecken nae de selve verlangen, gelijck den hoogh-geleerden *Vossius* 4. Orat. 12. 3. uyt-leydt dese woorden van den Poëet *Iuvenalis* in sijn 3. Schimp-dicht:

— Jam Quartanam sperantibus aegris.

Hier uyt heeft mischien de Wijs-geerige *Phavorinus* eertijds het Lof van de Vierendaeghsche Koortsche gemaect, waer toe niet onaedigh spelende (gelijck *Agellius* seyt 17. Noft. 12.) met dit Grieks verken:

Ἄνετην ἰατρῶν ποῦντι τὴν ἐπιπνῆσιν, ἀνετὴν ἰατρῶν.

Ipsa dies quandoque parens, quandoque noverca est.

Het welck seggen wil, dat het alle dagen niet even wel en kan wesen, maer den eenen wel, en den anderen qualijck, gelijck een moeder, en stiefmoeder. Sulcks dan alsoo zijnde, seyt hy, dat het goet, en quaedt in menschelijcke dingen met gebeurten om gaet, soo is dese Koortsche, die twee dagen vry heeft, geluckigh, als hebbende maer een stiefmoeder, en twee moeders. Is niet te min de langhste van alle de Koortschen, ende en duert niet alleen maenden, maer oock jaren. In de Soomer (seydt *Hippocrates*) zijns meestendeel korter, om dat de vochtigheyt als dan dunder is, en de huyl offer, waerom sy beter kan vervlieden. In den Herfst, seyt hy, vallen de langhste, insonderheyt als sy den Winter raken, en sulcks om dat haer stoffe dicker is, de huyl harder en gesloten van wegen de uytwendige kouw, 't welck het suyveren belet, en de Koortfuge stoffe nae binnen drijft. Die wat komen te verouderen, vergaen selden, als in de Lenten, om dat de lucht als dan gematigt is, en het

bloedt de overhandt heeft, het welck regel-recht de swarte Gal wederstaet. Maer indiender geen misflagh in begaen en wert, soo en duertse niet boven een jaer, seyt *Fernelius*, nae den Arabischen *Avicenna*. Dan ick hebbe een gesien van over de drie jaer. Soo getuyght *Wierus* van vijf en seven jaren, *Fernelius* en *Foreest* van negen, *Massarius* van twee en twintigh, de gemelde *Wierus* van achthien, en drie en dertigh. De reden is, om dat de oorfaeck ofte stoffe door quade maniere van leven gestadigh gevoedet wert. Als sy langh duert, dan isse in oude luyden seer gevaerlijck, waer van de Italianen mede dit Spreek-woort hebben: *Quartana el giovane sana, el vecchio ammazza*: dat is, de Vierendaeghsche Koortsche geneest een jongh man, en doot een oudt man. Sulcks werdt in 't sterven van verscheide aengemerckt by *Godwin*, in sijn Boeck van de Engelsche Bisschoppen. Dan dit en gaet evenwel niet altydt vast, dewijl oude luyden, die sterck genoegh zijn, en niet van binnen bedorven en hebben, beter kunnen genesen, als jonge, qualijck gestelt zijnde, gelijk de gemelde *Wierus* aenwijst van een Vrouw over de seltigh jaren, die selfs in den Herft dese Koortsche krijgende, evenwel genesen is: daer jonge luyden af storven. Een enkele is lichter te helpen, als een dubbelde. Die met een gebreckelijke Lever, ofte Milt, ofte eenighe andere sieckte vermenght is, vervalt gemeenlijck tot een sware Blaeuw-schuyt, ofte doodelijck Water. Met een stercken Buyck-loop wertse somtijds van selfs genesen, gelijk *Dodonaus* daer mede een exempel van heeft in sijn Aenmerkingen op het 59. van *Benivenius*. In magere luyden slaetse wel tot een Uytdroogingh, ofte Teeringe. Soo schrijft *Iosephus* in 't 13. Boeck van d'Outheden der Joden op 't 23. Capittel, hoe *Alexander*, Koningh der Joden, als hy drie jaer de Vierendaeghsche Koortsche gehadt hadde, en besigh zijnde met oorlogen, de selvige versuynde, van een Uyt-teeringe gestorven is.

(5) De Genesinge van de Vierendaeghsche Koortsche volght oock de gene, die wy in 't 13. Capittel van de Af-gaende Coortschen hebben aangewesen, derhalven sullen wy hier alleen by-brenghen, dat de selvige in 't bysonder vereyscht. Maer alsoo daer geen Coortsche en is, die langer duert, als bestaende uyt een aertachtige vochtigheydt, de welke volght haren oorspronck de Aerde, zijnde van de langhsaemste beweginge, gelijk de wijse *Plato* schrijft, waerom de selve vochtigheydt oock maer op den vierden dagh en onsteekt: soo dienen de siecken wel verdacht te zijn, dat sy haer selven in de langhduerigheydt niet en quellen, alsoo sulcks swaermoedigh bloedt veroorsaect, het welck dan de Coortfige stoffe vermeerdt, en soo veel te langer doet aen houden. Dewijl dan de naeste oor-

saeck van dese Coortsche aertachtigh, grof, en taey is, en derhalven soo wel niet en wil volgen, als de licht bewegelijcke Gal in de Anderdaeghsche, soo moetse te vooren wel bereyt zijn, voor al eer dat men de selve door stercke middelen soeckt af te drijven, en 't gene dat men in de Anderdaeghsche tseffens doet, moet hier allenghskens, en in verscheide reysen te werck gestelt werden. Voor eerst sal men dan, als de Coortsche eens, ofte tweemaal gekomen is, de Maegh, en de voorste wegen van het gene los is, sachtjens suyveren met *Manna*, *Diacatholicum*, *El. Lenitivum*, *Syroop van Roosen* met *Sene-bladeren*, *Pruym-kruyt*, en diergelijke. Ondertusschen tweemaal drinckende op de goede dagen van een dranck tot bereydinghe van de swarte Gal, verhaelt in 't Eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 5. Capittel; sal men mede daeghs te vooren, ofte oock wel op den selven dagh, als de Koortsche laet komt, *Ader-laten*, uyt den slincker arm: het welck meerder als eens gedaen dient, doch elke reyse niet te veel af-getrocken, 't en zy de siecke uytrematen bloedt-rijck is, het welck met dese Koortsche niet veel en gebeurt. Indien de *Maen-stonden*, ofte het *Speen*, dat pleegh te bloeden, gestopt is, soo dient sulcks ten eersten geopent. De *Stoffe*, door de aangewesene middelen, versacht, los, en bereyt zijnde magh men stercker afdrijven, mede daeghs voor de Koortsche, en dat met soodanige middelen, als in 't gemelde Eerste Deel, en 4. Boeck, op 't 7. Capittel, N. 3. zijn beschreven. En soo in 't bereyden, als in 't af-setten, moer al eenige tijdt volhardt werden. 's Anderen daeghs, tegen dat de Kouw aen komt, is oock dientigh ('t en zy de siecke gantsch hardt van braken was) een Braeck-dranckken in te nemen van 't gene te sien is op 't verhaelde 7. Capittel N. 6. altydt beginnende van het slapte. Men kan oock daer toe drincken een roomer *Alsten-wijn* met een weynigh *Syroop van Azijn*. *Crato*, Genees-meester van drie Keyzers, prijst hier seer het *Sap van Knollen*, daer in volgende *Guamerius*, de welke schrijft, sekeren Abt daer mede gelucklijcker genesen te hebben, dan met eenighe andere middelen. Hy doetse eerst schellen, dan sieden, en dat water afgegoten zijnde, de, met versich water, tot datse sacht zijn, koken, daer nae uytperffen. Dit Sap geeft hy in met *Suycker*, en *Boter* vermenght. 's Morgens laet hy in nemen vijf gepelde *Perfick-keernen*, en by die wijse van genesen blijft hy gemeenlijck vijftien dagen. In 't afgaen, magh men het sweeten helpen met N. Een vierendeel loods *Theriakel*, ofte *Misbridaer*, en een scrupel *Zout van Cardio-benedictus*, in een half roomerken heete *Wijn*. Het welck men oock magh in-geven met dat de Koortsche aen komt, de welke haer selve, en voornamelijck het beven vermindert. Uytwendigh kan hier mede yet op den Pols gebo-

gebonden werden van't gene in't 13. Capittel is beschreven. Maer voor dese Koortsche wert by verscheyde Genees-meesters seer gepresen een vierendeel loodts Raegh, ofte *Spinne-webbe*, met een halfloodt *Populsoen-salf* gemenght, en op den Pols gestreken. Sommige hebben t selve Raegh oock willen in-given, dan is qualijck bekomen, gelijk *Wierus* betuyght.

Wanneer by dese Koortsche eenige verstoptheyt is van Lever, ofte Milt, *Blaeuw-schuyt*, ofte *Water-sucht*, dan moet de Geneefinge daer nae gestelt werden, gelijk in't volgende 3. Boeck, Cap. 24. en 27. sal werden aangewelen.

Tot beslyt van de Geneefinge, sal ick by-brengen eenige wonderbare exempelen, in de welke het geval schijnt Genees-meester te zijn geweest. De Vierendaeghsche Koortsche, schrijft *Seneca*, is in sommige met geesselen verdreven. Ofte by geval, ofte dat die groove, en taeye Vochtigheyt verwermt, en beweeght zijnde, vervlogen is, gelijk *Lipfius* daer op aenmerckt. Men vint oock sommige, welckers natuere door geesselen tot *By-slapen* geprickelt wert, gelijk in't volgende Boeck sal uytgeleyt werden. Den Romeynichen helt *Q. Fabius Maximus*, gelijk *Livius*, en *Plinius* verhalen, hadde langh gaen quijnen aen de Vierendaeghsche Koortsche, sonder dat hy door eenige Genees-middelen konde geholpen werden, tot dat hy in sekeren slagh tegens den vyant, als door eenen nieuwen brandt in't vechten, den ouden van de Koortsche, uyt blufften. De treffelijcke Genees-meester *Paré* verhaelt noch twee by-nae diergelijcke, maer van schrick. Seker *François Edelman* wandelende beneffens de Riviere, om te sien of hy de Koortsche konde afgaen, werde van een goet vriendt, die hem ontmoete, onvoorsiens in de Rivier gestooten, waer door hy (niet tegenstaende het swimmen hem gemeen was, gelijk de gene, die hem in't water gestooten hadde, oock wel wiste) met soo grooten schrick bevangen werde, dat hy nae die tijdt geen Koortsche meerder en kreegh. Noch verhaelt *Paré* van seecker *Hop-mah*, de welke, al hadt hy de Koortsche op den hals, evenwel by't gevecht wilde wesen, alwaer hy een musket kogel midden door den hals krijgende, met sulcken schrick des doods bevangen werde, dat de heete Koortsche voor de koude Vreesse wijckende, hy daer nae van de Vierendaeghsche bevrijdt bleef.

(6) Hier dient gebruyckt *luchte Spijse*, die wel te verteeren is, en seer goet voedsel geeft, geen swarte Gal, ofte swaermodige vochtigheden en doet groeyen, te sien in den *Schat der Gesontheydt*. Sommige evenwel, nae dat by haer, grooté begeerte, juyt de beste kost niet, maer sels oock *Pekel-haringh*, ofte noch arger genut was, hebben de Koortsche daer mede afgegeten. Het welck maer

helpt, seydt *Erastus*, als de sieckte al verteert is. Want in't begin doet sulcks groote schade, gelijk hy schrijft eenen gekent te hebben, die op die manier schielijck sticte. Hy verhaelt noch van een ander, die eenige maenden aen de Vierendaeghsche Koortsche gegaen hebbende, en groote lust krijgende, om klaer, en fris Fonteyn-water te drincken, nae dat hy, alleen zijnde, daer van niet alleen de Maegh gevolt, maer gantsch gekropt hadde, nae een overvloedigh braken van de Coortsche ontslagen werde. Dan hier dient wel gelet op de krachten. Soo verhaelt de meer-gemelde *Wierus* van eenen vraet, die voor het komen van dese Coortsche (als die al een wijl hem by-gebleven was) een en twintigh halfgebrade Haringen at, waer op een stercken anval ten eersten volgde, doch bleef daer nae achter. Indien, seydt *Wierus*, een ander sulcks hadde bestaen, die swack was, hy soude wel lichtelijck daer in gebleven hebben. Derhalven en moet diergelijcke niet, dan met de grootste sorghevuldigheyt, toegelaten werden. Want al is't, dat door het gebruyck van soodanige spijsse, de siecke wel somtijds van de Coortsche bevrijdt werden, het zy de selvige met lust gegeten zijnde, beter verteert, en daerom geen quaet overschot en laet groeyen, ofte liever, dat de natuere daer mede overladden zijnde, haer selve daer van door braken ontlafte, en met eenen de Coortfige vochtigheyt over geeft: nochtans dewijl niemandt sulcks in sijn handt en heeft, en geschieden kan, dat de natuere door soodanigen spijsse beswaert, en overvallen zijnde, de selve niet en verteert, waer door dan de quade vochtigheden souden komen te vermeerderen, en de Coortsche dien volgende verargeren; soo is't sekerder sulcke spijsse te laten. Den dranck magh hier wesen *kleyn Bier*, ofte *Wey* met *Confilje de Greyne*, en *Bernagye* gelooden, en van't vuur afgenomen zijnde *Sueringh* by gedaen.

Het XVI. Capittel.

1. Uyt-droogende Koortsche, haer Benamingen,
2. Oorsaken,
3. Verscheydenheyt,
4. Ken-teekenen,
5. Voor-teekenen,
6. Geneefinge,
7. Maniere van leven.

(1) **N**Ae dat gehandelt is van de Koortschen, die in het bloedt, en de vochtigheden onses lichaems bestaen, soo sullen wy nu komen tot de gene die de selfstandigheyt selve verteeren, en't lichaem gantsch verdroogen; waerom wy de selvige *Uyt-droogende Koortschen* noemen, Dr. *Iunius* geeft haer den naem van *Verdwijnende Koortschen*. In't Griecx wert soodanige Coortsche geheeten *Heitica*.

't welck oock gevolgt wert by de Latijnen, en nieuwe Schrijvers, waer vóór de Barbaren, en Italianen seggen *Ethica*, de Françoisen even-eens *Fievre critique*, en de Duytschen *der Ettick*.

Dese Koortsche en is anders niet, als een hitte tegens de natuere, van begin, en door sijn selven valt in de selfstandigheyt van 't Herte geprent zijnde, en van daer de selfstandigheyt van alle de deelen mede gedeelt, soo dat sy evenwel bestaet, en vast blijft, al en is'er geen oorfaeck die haer onderhoudt.

(2) De oorfsaken van dese Koortschen, zijn al 't gene de selfstandigheyt van ons lichaem kan verhitten, en uyt droogen, gelijk daer zijn *Brandende Koortschen*, die langh geduert hebben; alle verouderde *Onstekinge* van voorname deelen, *Teeringh*, verborgen *Fistels*, *Loop*, en diergelijke; en uytwendigh, *Gramschap*, *Droefheyt*, *Hitte*, *Honger*, *Dorst*, *Waken*, als sy te seer bnyten de kerf gaen.

(3) De Uytdroogende Coortsche heeft drierhande trappen. Den eersten is, als de dauwachtige vochtigheyt van 't Herte, en d'andere deelen verteert, en verdrooght wert, het welck eerst geschiet, als dunder zijnde dan vleesch en vet (die oock daer uyt gemaeckt wert) en wanneer 't selvige daer nae mede verdrooght, dat is den tweeden trap; gelijk den derden is, als den brandt ten laetsten aen de vlesige, en snafelachtige deelen komt, en de selvige voorts verdrooght.

(4) [Belangende de *Voor-teekenen*.] Dese Coortsche is in 't beginsel wel te genesen, maer qualijk te kennen, daer nae lichtelijck te kennen, dan gantich ongeneeslijk. Derhalven dient in 't eerste op haer ken-teekenen naerfligh gelet te werden. Dese zijn van een beginnende, en in den *Eersten trap*; Als de verhaelde uytwendige oorfsaken hevigh voor-gegaen zijnde, daer op drie vier dagen een gestadige, en gelijcke Coortsche by blijft, sonder verheffen, ofte verminderen, de welke als om datse gelijk en eenparigh is, oock den brandt, geen pijn en veroorfaeckt, soo dat de siecke naeuwlijcks eenighe Coortsche gewaer en werdt. Want die Coortfige hitte staet alreede vast, ende en wert van geen nieuwe oorfaeck aengestooct, waer door verheffinge soude veroorfsaken. En als'er somtijds haer eenige verheffinge schijnt te openbaren, sulcks en geschiet niet door haer selve, maer Coortsche daer by komende, ofte, nae den eten, gelijk terstont sal geseft werden. Hier is terstont een groote swackheyt van krachten. De *Pols* staet slap, en ras; en de *Slagh-aderen* voelt men veel heeter, als de omlyggende deelen: om dat de selvighe van het Herte meerder brandt ontfangen. Een uure, ofte twee *nae den eten* verheft haer de *Hitte* merckelijck, en dien volgende gaet de *Pols* oock raffer; en dat soo lange, tot dat die spijs verteert is. Het welck ick bevonden hebbe een seker teeken van een Uyt-

droogende Coortsche te wesen. Maer om daer in vast te gaen, soo moet de uure van 't eten eenige dagen verandert werden, en indien den brandt toeneemt den eersten, tweeden, derden, vierden dagh, met die veranderinge; soo en is'er geen twijfel aen te slaen, of het is foodanige Coortsche. De reden is, om dat de hitte alhier gehecht is in de vaste deelen, die van wegen haer drooghte, niet en kunnen veel uyt-dampen: maer de spijs vochtig zijnde, geeft de hitte meerder stoffe, waer uyt dan oock meerder waessem voort komt. *Galenus* neemt hier toe de gelijckenisse van de kalck, gelijk na *Cardamus*, en *Scaliger*, breeder wert vertoon by *Stephanus Castronjs* 4. de *Meteor. microcosm.* 19. Want gelijk als men op levende kalck water giet, daer uyt veel dampen, en scherpe hitte op-licht: soo oock de vaste deelen onses lichaems met een eenparige hitte onsteken, vertoon, en verspreyden meerder brant, als sy door de vochtigheyt van de spijs verspreydt werden. Doch al is 't, dat dese gelijckenisse niet wel en bevalt den Arabischen *Averboets*, als oock eenige andere, soo wert sy genoeghlaem beweert, en bevestigt van *Alimarus*, *Vega*, *Augenius*, *Maffarias*, *Heurnius*, *Castrenjs*, en *Somertus*. Tot de welke wy den leser wijzen, onnoodigh achtende, de redenen over en weder, hier wijddloopigh te verhalen. Als dese Coortsche op den *Tweeden trap* klimt: door dien het Herte noch drooger wert, soo vergaet het geheele lichaem, en de *Pols* wert slapper, drooger, en gelijk als gespannen. *Galenus* meent dat men uyt het *Water* geen teeken van dese Coortsche en kan trekken, het welck te verstaen is van de verwe en het wesen des Waters, als mede van den eersten trap. Waerom ick oock geloove, dat de hoogh-geleerde *Femelius* van 't *Water* alleen ghevach maeckt in den tweeden trap, en seft met den Arabischen *Avicenna*, datter vet op driest, en gelijck als raegh, ofte spinne-webbe. En *Alimarus*, die dit tegen spreekt, wert wel te recht daer over berispt van *Saxonia*, 8. de *Febr.* 38. Doch al is 't, datter oock in andere siekten, sonder dese Coortsche, foodanigen *Water* gemaeckt kan werden; wanneer evenwel de selvige uyt andere teekenen alreede blijkt, dan is sulcken water een onverscheyden teeken van de Uytdroogende Coortsche. Want het beduydet, dat het vleesch, en vet alreede versmelt. In den *Derden trap* is een rechte uyt-drooginghe, waer door de *Oogen* hol, en ingetrocken staen; den *Appel* oock kleinder, door dien het vet, dat veel aen de oogen staet, en de vochtigheden selve door de drooghte veel verteert zijn. Hierom steken de *Kaken*, en *Oogh-beenen* uyt. Daer hanght van buyten eenige *Vuyligheyt aen 't Oogh*, door dien het weynigh voedsel, datter noch overigh is, niet verteert en kan werden, dan aldaer verdrooght. De *Oogh-schelen* zijn door de drooghte soo ingetrocken, datse

BERICHT
VAN DE
P E S T.

Het XVII. Capittel.

1. De PEST, haer Naem-reden.
2. Oorsaken,
3. Ken-teekenen, met bewijs van de Besmettinge,
4. Of de Palen van 't Leven vast staen, ofte by ons verset kunnen werden,
5. Voor-teekenen,
6. Middelen om de selve te vernijden,
7. Genefsinge, en Maniere van leuen.

DUS verre hebben wy gehandelt van Coortschen, die door haer hitte, bedervinge, verdrooginge, onse gesontheidt komen bestormen: daer zijn nu alleen overigh, die by de gemeene ongematigheyt eenige quaet-aerdigheyt, ofte selver oock eenen Pestilentialen aert hebben. Dan dewijl de selvige, voor soo veel het Coortschen zijn, moeten genesen werden, als Coortschen, en van wegen haren quaden aert, als de Pest, en nae het een 't ander over-tref, oock de Geneesmiddelen daer toe gestreckt werden; soo sullen wy om kortheyts wille, de selve overlaen, en van de Pest selver handelen, alsoo uyt hare teekenen mede soodanige Coortschen te kennen zijn.

(1) De Pest is een algemeene sieckte, waerom sy oock by den Latijnschen History-schrijver Livius met een algemeenen naem *Morbus*, by de Françoischen *Maladie*, en by ons de *Sieckte*, beteekent wert. Blijft seer selden onder weynige stil staen, maer daer sy eens komt, gaet gemeenlijk door haren besmettelijcken aert dapper voort, het welck de oorsaek is, datse in 't Latijn den naem van *Pestis*, ofte *Pestilentia*, bekomen heeft, die oock in onse, de Fransche, Italiaensche, Spaensche, en andere talen is gebleven.

(2) De Oorsaek van de Pest is natuerlijk, ofte boven de natuere. De boven-natuerlijke komt van Godt, ofte van de Duyvel.

Dat Godt tot straffe der sonden de menschen de Peste toe sendt, blijkt uyt de H. Schriftuere, en 't exempel van den Koningh David, om wiens sondelijck tellen des volcks den verwoestenden Engel in drie dagen 70000. menschen door de Peste ombracht, 2. Sam. Cap. 24. Het seldse is oock klaar te sien aen de Vermaningen, die gedaen werden Levit. 25. 36. Numer. 14. 12. Deuter. 26. vers 21. Dan niet alleen Godts volck, maer oock de blinde Heydenen, hebben sulcks kunnen sien, als

ly

datse nauwlijcks op gedaen en konnen werden, soo dat soodanige siecken sichijnen slaperigh te wesen, dan het en is den rechten slaep niet, (alsoo sy van wegen de hitte, en drooghte wel wacker gehouden werden) maer alleen een swackigheyt en veranderinge in 't bewegen. Het *Antegesicht* is heel saluw, en ongedaen, sonder eenige glantz, niet anders als loot: over al gantsch mager, en stijf, insonderheyt aen 't *Voor-hoofd*, om dat aldaer onder de huydt een gantsch vleeftige Spier leydt, die verdrooght zijnde, de huydt mede droogh en gespannen maect, niet rimpeligh, gelijk in oude luyden. De *Slagh van 't Hoofd*, door dien al het vlesch verteert is, schijnt gantsch hol te wesen. Men telt de *Ribben*, men kan qualijck *Buyck*, ofte *Ingewam*, ge-waer werden. In 't korte al het *Lichaem* is soo *uyt-gewert*, datter maer *Vel over het been* is, niet vele van een *Geraente* verschillende.

(5) Dese Coortsche heeft grootelijcks hare swa-righeyt. Dan de eerste, als sy wel bekend is, valt de lichtste om te genesen, dewijl de dauachtige vochtigheyt door goede middelen kan herstelt werden. Swaerder is de tweede, om dat het verdroogen van 't vlesch swaelijker te sluyten is. Dan de derde is gantsch ongeueelijck; mirdien alle de natuerlijke vochtigheyt in de gront verteert is, en de gantsch uytgemergelde deelen niet wederom en konnen met eenige vochtigheyt meer verouickt werden.

(6) Dewijl dese Coortsche uyt hitte, en drooghte bestaet, soo moet de *Genefsinge* daer tegen gestelt werden van verkoelende, en vochtigh makende, soo geneesmiddelen, als maniere van leuen. Want hier en is noch Af-setten, noch Ader-laten noodigh, maer alleen het herstellen van 't gene door de hitte, en drooghte verteert is. Daer toe streckt *Gerstewater*, gesooden met *Vyolen-blaederen*, *Bernagze*, *Endroye*, *Plompen*, *Poisgeleyn*, *Lattour* (in 't Eerste Deel, 4. Boeck en Cap. van den *Schat der Ongesontheyt*) en de *Verkoelende Zaden*. Men kan oock gestadigh ge-bruycken een *Amandel-melck* met de selvige zaden uyt-geperst.

(7) Dan de voornaemste hulpe, dewijl het een langsame sieckte is, en die haer alreede in 't vlesch vast gehecht heeft, komt aen op een goede, en welgestelde *Maniere van leuen*. Derhalven moet ver-kooften, ofte gemaectt werden een *koel en vochtige Lucht*, als mede soodanige *Spisse*, de welcke oock licht te verteeren is, veel voedsel geeft, en weynigh overtolligheyt nae-laet, gelijk *versche Doyeren*, *De Oeffeninge* dient hier maer weynigh, en den *Slaep* wat meerder, als gewoonlijk: alsoo 't laet-se het lichaem veyochticht, en het eerste ver-drooght.

fy dit quaet wat Goddelijcks, gelijk *Hippocrates*, een van Godt toe-gefonden Ellende, ('t welck wy de gave Godts seggen) gelijk *Diod. Siculus*, en *Dionys. Halicarnassens*, de selve noemen: ofte gelijk *Agathias*, de van Godt toe-gefonde Straffe. Soo getuyght de gemelde Grieckische History-schrijver *Dionysius Halicarnassens* in 't 3. Boeck van d'Oudheden der Romeynen, hoe dat haren vierden Koning *Aucus Martius*, den Godts-dienst, die onder sijnen Voor-saet (welcken sulck oock qualijck bequam) vervallen was, weder oprechten, voorgevende dat door de verachte Goden, de Siekten, Pest, en andere plagen de Stadt over-gefonden waren, de welke een groot deel van 't volck hadden wechgeruckt. Soo meenden die van 't Grieckische Eylant *Delos*, dat sy de Peste gekregen hadden door de gramschap van haren Godt *Apollo* (die in dat Eylant geboren was, en het selve daerom voor heyligh gehouden werde) door dien aldaer een groot Heer begraven was, buyten de oude gewoonte, gelijk *Aeschines*, en *Diod. Siculus* getuygen. Soo schrijft oock d'oude Poëet *Homerus*, dat den selfden *Apollo* de Pest in 't Grieckische leger sandt, om dat haren Oversten *Agamemnon* de Dochter van sijnen Priester vervoert hadde. Maer daer zijn andere, seyt *Eustathius*, in sijn Uytleggingen, die de selve Peste van den Priester *Chryses* meenen door toover-konste gemaect te zijn. En hy voeght daer by, dat de Duyvels en Toovenaers de Pest dickwils verwecken. Maer soo dese, als de gene, die Godes gave is, wert gemeenlijck ontfeken door natuerlijcke oorsaken, en soo verfont (gelijck den selfden *Eustathius* aen-wijft) den heldt *Achilles*, die de Genees-konste van sijnen Meeſter *Chiron* geleert hadde, dat de gemelde Peste quam uyt quade gestaltenisse van de Lucht. En aldus wert oock de Peste van *Iuno* gefonden, by den Poëet *Ovidius*, wiens treffelijcke beschrijvinghe wy hier sullen brenghen uyt het 7. Boeck van de Her-scheppinge:

*Diva lues populis ira Iuno nis iniquae
Incidit exosa ditata à pellice terras.
Dum visum est mortale malum, tantaeque latebat
Causa nocens cladis, pugnatum est arte medendi,
Excitium superabat opem, quae victa jacebat.
Principio caelum spissa caligine terras
Pressit, & ignavos inclusit nubibus aestus.
Dumque quater plenus explevit cornibus orbem
Luna, quater plenum tenuata retexuit orbem;
Letiferis calidi spirantibus aethibus Auspici
Constat & in fontes vitium venisse, lacusque,
Nullaque incultos serpentum multa per agros
Errasse, atque suis furios temerasse venenis,
Strage canum primo, volucrumque, aviumque boumque,
Inque feris subiti depensa potentia morbi est.
Concidere infelix validos miratur arator*

*Inter opus tauris, mediòque recumbere sulco.
Lanigeris gregibus balatibus amictibus agror,
Sponte sua lanæque cadunt, & corpora tabent.
Acet equus quondam, magnæque in pulvere fama,
Degenerat: palmae, veterumque oblitus honorem,
Ad praesepe gemit morbo moriturus inertis,
Non aper in aisci meminit, nec fidere cursu
Cerva, nec armentis incurrere fortibus urfi.
Omnia languor habet, siliis, agrisque, viisque
Corpora facta jacent, vitiantur odoribus aure.
Mira loquor, non illa canes, avidaeque volucres,
Non canis tetigere lupi: dilapsa liqueſcunt,
Afflatique nocent, & agunt contagia late.
Peruenit ad miseris danno gravioſe colonos
Pestis, & in magna dominatur manibus urbis.
Viscera torrentur primo, flammisque fastidit.
Indicium rubor est, & ductus aethelitus igni.
Aspera lingua timent, tepidisque arentia venit
Ora patens, aureque graves captantur hiatu.
Non stratum, non ullo pati velamina possunt,
Dura sed in terra ponunt precordia, nec fit
Corpus humo gelidum, sed humus de corpore feruet.
Nec moderator adest, inque ipsos saeva medentes
Erumpit clades, obſuntque autoribus artes.
Quo propior quisque est, seruitque fidelius agro,
In partem leti citius venit, atque salutis
Spes abiit, finemque videtur in sinere morbi.
Indulgent animis, & nulla quid utile cura est.
Utile enim nihil est, passim positoque pudore,
Fontibus, & fluviiis, puteisque capacibus havent.
Nec sitis est extincta prius, quam vita bibendo.
Inde graves morbo nequeunt consurgere, & ipsis
Immoruntur agros, aliquis tamen haurit & illas.
Tantaque sunt miseris inuisi tedia lecti,
Proſtitunt, aut, si prohibent consistere vires,
Corpora devolvunt in humum, fugiuntque penates
Quisque suos, sua cuique domus, finesta videtur.
Et quia causa latet, locus est in crimine notus
Semi animes errare visis, dum stare valebant
Aspiceret, sterneret alios, terraque jacentes,
Lassaque versanter supremo lumina motu.
Membraque pendent tendunt ad sidera caeli,
Hic, illic, ubi mors deprenderat, exhalantes.*

De natuerlijcke Oorsaeck bestaet meest in bedorven lucht, somtijds oock in quade spijsse, ofte dranck.

De Lucht wert met Pestigh vuur bedorven, voer eerst door een vyantijcke, en quaetaerdige gestaltenisse der Sterren (waer toe de Sterre-kijckers seggen *Saturnus* insonderheyt te doen, als hy door de drie heete teekenen gaet) alsoo de selvige niet alleen door het licht, en beweginge, maer oock door bysondere in-vloeyingen, en verborgene krachten op de werelt wercken. Soo schrijft *Thuanus* in het 72. Boeck van sijn Historie, geweest te zijn een Pest

Pest in de kleynen steden ontrent Parijs. Dan meestendeel krijght de Lucht een quaaetardigheyt door quade hoedanigheden, ofte bedervinge. De hoedanigheyt selt *Hippocrates* in een Zuydigh jaer-geyt, wanneer de Lucht noch met sachten regen ververscht, noch met winden door-waeyt en wert. Soo schrijft de meerder-gemelte *Diodorus Siculus* in 't 12. boek van sijn Griekische historye, dat die vermaerde Peste van Athenen haren oorspronck nam. Want nae dat in den Winter een grooten regen gevallen was, en dat het landt daer door onder water stont, insonderheyt in de leeghten, het welck daer nae door de Somersche hitte onttekende, en bedervende, gaf quade dampen op, die de Lucht bedorven. Waer by quam, dat de Lucht door koele winden niet door-waeyt, en ververscht en werde. Soo dat oock de Peste komt, gelijk de Romeynsche history-schrijver *Livius* wel aengemerckt heeft, uyt *Drooghte*, en al te grooten *Hitte*. Soodanigh is geweest de Peste van *Thebe* in Grieken-landt, daer *Seneca* van schrijft *Oedipo*:

— *secimus caelum nocens,*
Non aura gelido lenis afflatu fovet
Anhela flammis corda, non Zephyri leves
Spirant, sed ignes auget aestiferi Canis
Turan, Leonis terga Nemeae premens:
Deseruit amnes humor, atque herbas color, &c.

Het leger van de Cathaginesers werde in Sicilyen mede van de Pest overvallen, door dien de Somer onge- woonlick heet was. Waer toe, schrijft de gemelte *Diodorus*, het landt selve oock wat oirsack schijnt ge- geven te hebben, als leegh, en wat moerassigh zijnde. Want in 't beginsel voor den Sonnen-op-ganck, van wegen de koele wint, die het water gaf, kregen de Lie- hamen een huyverigh, de welcke op de middagh sche- nen van hitte te zullen versmachten. En voorwaer men bevint, datter niet erger en is, om de Peste te ver- wecken, als ongestadigh weder, en dat schierlick van koude in hitte verandert, gelijk de gemelte history- schrijver *Livius* verhaelt, dat te Romen, als op een seer vochtigen winter seer schierlick de Lucht verander- den, daer op eenen swaren, en pestigen Somer volgh- den. Het welck seer wel getref is by den natuerlic- ken Poet *Lucretius* in sijn 6. boeck:

Nec refert utrum nos in loca deveniamus
Nobis adversa, & cali mutemur amissam,
An caelum nobis ultro natura creventum
Deserat, aut aliquid, quo non consuevimus uti
Quod nos adventu possit tentare recanti.

Soo is (gelijk *Plutarchus* verhaelt) de Pest van Athe- nen veel geleyt op den Vorst *Pericles*, om dat hy al de Boeren, vermits den oorlog, in de stad getrocken had- de, waer door uyt veranderinge van plaetsch, en onge-

woone maniere van leven de sterfte onstont. Want also sy door de naeuwte malkanderen verstoncken, so wer- den de Lucht, en sy selfs oock besmet. En voorwaer daer, en is niet gemeender om de Lucht te ontsteken, en te bederven, als quade dampen, insonderheyt daer geen verversinge op en valt, gelijk in langh beslote, en mufte kamers. Waerom niet vrent en is; seyt *Seneca*, dat de Pest dickwils volght op grootte *Aerdt-bevinge*: want daer is veel ongesontheyt in de diepte verbor- gen, gelijk oock eenige schadelicke, en pestige *Wa- teren*, die nimmermeer en loopen, noch van een vrye wint versuift werden. En de Lucht dan daer onder zinn- de, als sy uyt-breeckt, verspreyt haer wijdt uyt, en brenghet de gene, die haer in-halen; voor een groot deel, om hals. Het welck bevesticht wert, met 't gene *Capitolinus*, en *Ammianus* verhalen, dat te Babylonien in den tempel van *Apollo* uyt een gout kofferken, het welck juyst in handen van een krijgh-knecht viel; soo schadelicken damp rees, dat hy van daer niet alleen na Parthen gedreven zijnde, maer oock na andere landen, de selvige met Peste vervulde. Soo schrijft mede *Gua- neri*, dat in Italyen, uyt een geopende put, die langh gesloten was geweest, eenen quaden damp quam, die al de omstanders ten eersten dede sterven. Soo wert oock de Lucht vergifricht van onbegraven *Lijcken*, als mede door grootte menighe van doode *Sprink-banen*, gelijk *Augustinus* getuyghet daer uyt foodadigen *Pe- ste* ontlaente zijn, die in 't Koninghriek van *Masinif- sa* alleen tachtigh duysent menschen wech-sleepte, en datter te *Vitica* (een stad in 't selfde *Afrika*, daer hy Bilschop was) van dertigh duysent krijgh-knechten, die daer lagen, niet meerder, als thien over en bleven. Hier-en-boven wert noch de Lucht bedorven door vermenginge van quade Lucht, die uyt andere landen door de winden gedreven wert, gelijk de Peste van Athenen eerst (als *Thucydides*, en andere getuygen) uyt *Moren-landt* in *Egypten*, en van daer in *Griec- ken-landt* quam, en de Sweetende sieckte uyt *Engel- landt*, eerst by ons, en daer nae in andere landen voort- settede. Waer in *Plinius* schrijft, onder-vonden te wesen, dat de Pest altijd gaer van het Zuyden naer het Westen, 't en zy in de winter, en datse dan boven de drie maenden niet en duyr. Noch kan de Peste ver- weckt werden door *Vergif*, te weten eenige Salven die sy strijcken, ofte Poeyers, dielē stroeyen: waer van *Li- vius* een grouwelicke geschiedenis verhaelt. Als, schrijft hy, de voornaemste der stad Romen van ge- lijcke Siekten, en met de eygen uyt-komste storven, soo isser een dienstmaeght gegaen by den kamelaer *Q. Fabius Maximus*, die vele Joffrouwen van de stad daer over aen-bracht, soo datter wel hondert en tse- ventigh verwesen wierden. In de selfde stad is oock noch op andere tijdt van de selfde oirsack een groote Pest geweest (gelijk *Xiphilinus* beschrijft in sijnē Griekische historye, in 't leven van den Keyser *Commo- dus*) soo datter dickwils op eenen dagh binnen Romen

twee duysent ſtorven; en groufaem veel in het geheele rijk, door de boosheyt van de quade menſchen. Want eenige kleyne naeldekens met Vergif beſtrijkende, wiſten daer mede de Sieckte voort te ſetten. 'T welck mede ten tijde van den Keyſer *Domitianus* gebeurt is. Wy leſen dat de Turcken, en Joden daer oock weten mede om te gaen. *Paulus Emilius* verhaelt in ſijn Hiſtorye der Franſche Koningen, van de Joden, een halfterrigh volck, ſeyt hy, en dat met een vervloecten haet tegens ons raelt, door den Koningh *Philips de Schoone*, uyt Vranckrijck gejaeght, en ten tijde van ſijnen ſoon *Harin* daer na wederom in-gelaten zijnde, dat ſy, ſo om haer vorige ballinghſchap, en haer genomen goet, te wreken, als oock uyt vreeſe of het ſelfde haer eens wederom mochte over-komen, daer toe mede van de grooten onder de Turcken, en Heydenen omgekof wefende, de Melaeſchen, die langhs het lant gingen bedelen, daer toe brachten, datſe Vergif in de putten ſmeten, waer door een ſware Peſte op-rees. Sulcx is mede geſchied al in vorige tijden, te weten in de vermaerde Peſte van Athenen, door haer vyanden van *Pelops Eylandt*, gelijk de meer-gemelte *Thucydides* aen-roert. Hier van zijn meerder exempelen te ſien by *Droëus*, *Portus*, *Wierus*, *Saxonia*, *Iordanus*, *Polius*, en andere.

De andere oirfaeck van de Peſte hebben wy geſtelt in *quade en bedorven Spijſe*, waer door vergiftige Vochtheden, gelijk van uytwendig vergif in ons lichaem komen te groeyen, als *Galenus* op verſcheyde plaerſen anwijſt. Sulcks heeft oock veel geholpen tot de meerder-gemelte Peſt van Athenen, gelijk *Diodorus* verhaelt. Want, ſeyt hy, het jaer te voren geheel vochtigh zijnde, hadde bedorven vruchten voortgebracht. Sulcks geſchiedt meest in hongers-noot, als in legers, daer menighe van volck by een is, en weynigh toevoer, als inſonderheyt in belegerde ſteden. Want aldaer wert al in geſingert, datter voor-komt, om maer den buyck, van honger baſſende, wat te ſtillen. Soodanigen Peſte is geweest in 't leger van *Xerxes*, Koningh van Perſien, als hy uyt Griecken-lant moſte vluchten. Want (ſchrijft *Herodotus*) den honger was onder ſijn Krijghs-knechten ſoo groot, dat ſy de bladeren, en wortelen van de kruydenaten. Het ſelfde gebeurde oock in 't leger van *Julius Caeſar* (gelijk *Plutarchus* in ſijn leven verhaelt) als hy oorloogde tegens *Pompejus*. Waer van de Poet *Lucanus* ſeyt, dat de krijghs-luyden met de bladeren in den mont ſtorven.

Ora novae paſſens moribundus labitur herbas.

Soo mede het krijghs-volck van *Alexander de Groote* (gelijk de gemelte *Plutarchus* en den Latijnschen hiſtory-ſchrijver *Curtius* getuygen) als ſy in haer weder-komſt uyt Indyen, de wortels van Dadel-boomen aten, vervielen in een ſeer ſware Peſte. Van hongers-noot was mede de Peſt in de belegeringe van *Marſeille* in Vranckrijck, gelijk *Julius Caeſar*, die daer ſelve

voor lagh, ſchrijft in 't 2. boeck van de burgerlicke Oorlogen. Diergelijke zijnder meer te leſen by *Appianus*, *Joſephus*, *Hogefippus*, *Signonius*, *Polydorus Virgilius*, en by onſe Hiſtory-ſchrijvers van het deerlick beleggh van Leyden: ſo datter niet gemeender en is in alle Hiſtoryen, als exempelen van Peſte in belegeringen uyt Hongers-noot door ongebruyckelike, en geen eetbare koſt veroirfaeckt. Waer by dan dickwils komt *quade Water*, het welck, als een vergif, ſeyt *Vegetius*, de Peſte doet groeyen in de gene, die daer van drinckt.

Maer alſoo dickwils bevonden werdt, dat yemande ſonder de verhaelde Oirfaken de Peſt even-wel ſchierlick op den hals krijght, alleen uyt *Schrick*, 't zy dat hy ergens een baer ontmoet, ofte een doode uyt een Peſtigh huys ſiet dragen, ſoo dient daer van de reden wel onderſocht. Wat wonderbare kracht de Inbeeldinge heeft, toont de dagelicksche ervaringe: mer hoe ſy hier het Peſtigh vyer in-brenght en is niet wel aen te wiſſen. Maer gaet altydt voor eerſt vaſt, dat de Vochtheden, door de bewegingen des gemoets, op verſcheyde wiſe beroert, en bedorven werden. Ten anderen, is 't oock ſeker, dat de Inbeeldinge altydt ſtreckt nae een byſondere, en bepaelde veranderinge, gelijk te ſien is aen de ſwangere vrouwen. En alſoo geſchiedt het mede, dat de gene, die uyt vreeſe van de Peſte verſchrieken, en niet als om de ſelvige geſtadigh en dencken, door die inbeeldinge en vreeſe deſe bepaelde bedervinge de Vochtheden in-drucken: gelijk een ſwangere vrouw foodanigen teycken haer vrucht mede deelt, als 't gene was, daer ſy van verſchrickt is geweest. En dit is de voornaemſte oirfaeck waerom Peſt-meeſters, Schrobſters, Celle-broers, en diergelijke, ſelden de Peſte krijgen, daer een ander, die ſoo ſtout niet en is, indien hy in haer werck maer eens traſter ſtont de Peſte op den hals zoudt krijgen, en daer van ſterven. Want ſoo yemant het Peſtigh ſaet-var, en met eenen dapper vreeſt en ſchrickt, daer van ſal hy nauwlicks geneſen, door dien het te diep in 't Herte ſchiet, en de levende kracht te ſeer verſwackt werdt, om het ſelve uyt te ſnijten.

3. Wy komen nu oock tot de *Ken-teykenen*, ſeer noodigh zijnde te weten, ſo om de Peſte te ſchouwen, als om te geneſen. Daer toe ſullen wy by-brengen niet alleen de gene, die de tegenwoordige Peſte aen-wiſſen: maer oock die bootſchappen, dat de ſelvige op het komen is.

Want datter oock teykenen zijn, waer door de aenſtaende Peſte te kennen is, blijkt uyt den opperſten genees-meeſter *Hippocrates*, die voorſeyde, dat de Peſte van *Mlyſien* ſoude komen, en ſont derhalven ſijne leerlingen in de Grieckſche Steden, om deſelvige te ſtuylken, gelijk *Plinius* getuygt 7. Nat. 37. De Sterre-kijckers weten hier veel van *Cometen*, en ander geſtemten te ſeggen, gelijk oock de Poet *Manius*: dan de Genees-meeſters, ſchrijft *Plutarchus*, oirdeelen eenen Peſtighen ſomer uyt de veelheyt van *Spinus-koppen*, als

ook uyt al 't gene gefeyt is, de Lucht te besmetten. Het selfde beduyden oock overvloed van ander quaet ge- dierte, gelijk *Padden, Vliengen, Scal-bijters*, en dierge- lijcke; als mede het voort-komen van *quaet Kruyt*, en van *Duyvelsbroor*. Dat de *Vijch* op 't water doot drijft: dat de *Vogels* haer nesten, de *Musen*, en *Mollen* haer ga- ten, de *Wilde dieren* haer hollen, om beter Lucht te soe- ken, verlaten. Soo schrijft *Philostratus*, dat *Apollo* het voor- spel van de Peste doet maken door de *Wolven*, (te weten als die van selfs in de steden komen loopen) de selvige seynde uyt goet-herdigheyt, tot de gene, die sieck sullen werden, op dat sy haer souden wachtē.

Men magh oock wel denken, dat de Peste niet verre enis, alser tevens veel volck sieck werten, dat de voor- gaende Sieckten een quaden aert krijgen. Anders zijn de Teycken en gantsch versheyden en menighvul- digh, oock meestendeel gemeen met andere sieckten: waer door gebeurt, dat of yemant begaeft is, ofte niet, in 't begin sel dickwils ontfeker valt, dewijl hem als dan somtijds maer eenige, ja oock maer een teecken en openbaert, als daer zijn *Qualickheyt, Braken, Pijn in het Hoofst, Huyveringh* door al de leden, groote *drooghe- en Dorst, Flauw en Benauheydt, gestadigh Waken*, of- te in tegendeel *waft Slapen, Purpervlacken, Peper-ko- ren, Geinellen, Pest-kolen* (de laetste zijn verre de se- kerste) en veele andere, eertijts in de Peste van Athe- nen aengemerckt, die wy uyt de Grieccksche Historye van *Thucydides*, en de Latijnsche versien van *Lucre- tius* verhalen, en uytleggen in een Latijnsch boeck, met namen *Idea Medicinae veterum*, tot Leyden ge- druckt. Maer al is 't, dat in de Peste niet alijt alle, ofte vele teycken en voor den dagh en komen: soo moet een Genees-meester voordachtigh zijn, oock op wey- nige, die hy gewaar wert, in tijde van sterfte alijt ach- terdencken te hebben, en de sieckte alsoo te handelen, als ofse meerder quaet-zerdigheyt van binnen ver- berghde, alsoe wel uytwendigh vertoonde. Want de ervarenheyt heeft alijt geleert, gelijk wy oock je- ten na den quaden aert wat trecken, ofte al warense oock in 't eerste gantsch onbesmettelick, daer na in een Peste veranderen. Waer door gebeurt, dat al is, gelijk in tijde van Peste nauclix eenige andere gevondē wert, die daer van niet wat deelachtigh en is. Sulcx wijst het genesen oock volkomentlick uyt. Ick hebbe ge- sien die de Koortsche kregen, met Qualickheyt, en groote drooghte in den mont: met Pijn in den hals, daer niet aengesien en konde worden, maer wel groot- ten Brant gevoelt: de meeste met pijn in 't hoofst en Braken, ofte alleen Walginge: sommige die alleen pijn in de Lenden en huyveringh door 't geheele Lig- haem voeldē: en onder dese woonden sommige in stra- ten, daer rontsom de Pest ontfeken was, ja niet alleen by de bueren, maer 't vier was oock in de selfde huy- sen gekomen, al waer alle dienstboden uyt-gedaen wa-

ren: en evenwel en openbaerde hem uytwendigh an- ders niet, als ick nu verhaelt hebbe. Dan de genesinge met Peste-dracken, sonder gewoonlicke genees-mid- delen, toonde genoeg, dat het quaet van binnen schuyld- den, al waft schoon dat het sich door geen uytwendige Teycken en te kennen gaf. Want sulcx gebeurt som- tijts eerst, den tweeden, derden, vierden, ofte op andere dagen. Dan in geene Sieckte en werckt de Besmette- likheyt krachtiger, als in dese. Waerom *Seneca* schrijft 4. van de Gramschap 5. datter tegens de Peste niet en helpt sterckte van 't lichaem, noch goede sorge voer de gesontheyt, dewijlse sonder onderlicheyt stercke, en slappē overvalt; en gelijk de Poet *Horatius* seyt,

Misla senum, ac juvenum densantur funera.

Dit zijn wy noch onlanghs, te weten in 't jaer 1636. hier in de Stadt (gelijk oock het geheele Landt door) wel gewaar geworden, alser geheele huys-gefinnen uyt storven, en de Peste-huyfen te kleyn waren, om de arme krancken te ontfangen. Diergelijke sterfte heeft onse stad Dordrecht uyt-gefaen in 't jaer 1607. soo dat men het volck op de straten misse: als oock voor-leden jaer de stad Leyden. Ten tijde van onse voor-ouders, in de jaren 1502. 1505. en 1522. wasser soo hevige Peste, datter in sommige steden van Neder- landt meer als vijf hondert op eenen dagh quamen te sterven: soo dat de vogels door den stanck van de lucht doot ter aerden vielen, veel menschen over tafel met het eten in de mont, den beker in de hant, doot bleven: de straten met gras bewicflen, de deuren en vensters met mosch begroeyden. Niet langh daer nae, is geen minder plaegh overgekomen, de *Sweetend-sieckte* ge- noemt. Dese begon in Engelandt in 't eerste van de re- geeringe van Koningh *Hendrick* de VII. in 't jaer 1486. met soo grooten hevighheyt, datse niemant spa- rende, de kloeckste menschen binnen twaelf uyren wech nam. Wt Engelandt quamse in Noorwegen, Denemercken, daer na oock in Duytslant, Nederlandt, en elders. In onse Stadt is men de selve eerst gewaar geworden in September 1529. en heeft een groote menighe van borgers mede gesleépt. Ja in de kleyn- ne Stadt van *Oudewater*, schrijft *Bor*, in sijn Nederlandt- sche historyen, dat als fy in 't jaer 1575. belegert wer- de, de borgers geen vier-dalf hondert sterck en waren, zijnde het voor-leden jaer door de Peste ontrent drie duysent wech genomen. Sulcx gebeurt insonderheyt, daerse weynigh, ofte niet geschout en wert, gelijk by de Turcken. Want dit is de rechte wech, om als een loopent vier, de Peste te doen verspreydē. En dat het op een plaets in onse *Voor-stadt* in 't gemelte jaer van 1636. soo grouwelick voort-gefet is, datter wey- nigh in een straet over-gebleven zijn, magh meest ge- weten werden, dat de luyden haer selven niet gewacht en hebben: en niet alleen selve by soodanige siecken, dickwils sonder eenige noot, gestadigh gingen, maer oock haer kinderen mede namen, die veeltijts voor het

bedt bleven staen, als een krancke af-scheyde, waer door het pestig vyer in het jonge bloet lichtelick ontfangen en ontfleken is. Dit selfde wert mede in de groote sterfte van *Athenen* beklaeght van den Poëet *Lucretius*, by nae in dese verssen:

*De siecke' gaat dapper voort, het een lijk dringht het ander,
Omdat men sonder vrees gestaegh loopt by malkander.*

*Het vyer is nimmer stil, den brant komt over al,
Soo datter niemant blijft bevrijt van ongetal.*

In 't Jaer 1577. werde hier door de Pest onder de Turcken soo uyt-gespreyt, dat sy in een stad van Egypten, *Cairo* genaemt, binnen vier-en-twintigh uren wel vier-en-twintigh duysent menschen wech nam. In 't jaer 1598. storven in eene stad van Barbaryen, *Marocco*, eenige maenden lanck, alle dagen vier duysent menschen, en somtijts oock wel ses duysent. En waer dat de sterfte onder de Turcken eens komt, daer kanse nauclix uyt-geraken: soo dat in *Cairo*, en *Constantinopelen*, gemeenlick het geheele jaer door altijt minder ofte meerder Pest is. Sulcx moet nootfakelick soo gaen, daerse niet geschout en wert. Ick en kan niet naer-laten, alhier te verhalen over dit gevoelen van onbesmettelickheyt, 't gene in sijnen vierden Latijnschen Brief geschreven wert van d' Heere van *Bushbecke*, dat terwijl hy te *Constantinopelen* lagh, als Keyser *Ferdinands* Gelant, aldaer een selle Pest is opgeslaen, die in korte tijt veel duysenden van menschen heeft wech-genomen. Want daer stovender in die stad wel twaelf hondert, ten minsten duysent, alle daegh. Waer door hy bekommert zijnde, insonderheyt als hy sagh dat de geheele buerte, en oock sijn eygen huys ontfleken was, sandt aen den oversten *Rustan* (die niet alleen van wegen sijn ampt, als groote *Vizier*, maer oock als getrouwt hebbende de dochter van den *Grootten Turck*, alles in sijn rijk vermocht) om met verlof te verhuysen, daer hy mocht wesen buyten vrese van besmettelickheyt. *Rustan* antwoorde, daer van den grooten Heer te sullen verwittigen, 's anderen daeghs liet hy weten, dat de Keyser *Soliman* aldus geantwoort hadde: „Wat heeft den Ambassadeur voor, „of waer wil hy henen? Weet hy niet dat de Pestē sijn „pijlen Godes, die haer voorgestelde wit niet en mis- „schen? waer hy hem verbergh, hy en kan die scheut „niet ontlopen? Indien Godt mijn beliede te treffen, „so en soude my noch de vlucht, noch eenige schuyl- „plaets konnen verschoonen. Het is te vergeefs yet te „willen ontloopen, dat niet te ontloopen en is. Mijn „hof, en huys is te deser ure niet vry van de Pest, maer „ick blijver evenwel in wonen: den Ambassadeur „zoude oock, na mijn oordeel, beter doen, dat hy bleve „daer hy is. Aldus was den Ambassadeur van den Key- „ser genootsacckt tegen sijn danck te blijven in een bes- „met huys. Dit had hy van 't Turcksche geloof te bet. De Turcken, schrijft hy, blijven wel onbeschroomt, maer niet bevrijt van de Pest, van wegen haer gevoe-

len, en geloof, dat elck mensch van Godt voor sijn voor-hoofte geschreven is de tijt en maniere van ster-ven: en als sulcx om-komt, dat men dan te vergeefs de doot foeckt te ontgaen: als sulcx noch niet om-gekomen is, dat men dan te vergeefs vrees. Derhalven en laten sy niet linden en wollen, daer yemant van de Pest in gestorven is, en daer de sweterige vochtigheyt noch aen kleeft, terstont te handelen; ja haer aengesicht daer mede te wrijven, seggende, Indien het God belieft dat ick aldus sterve, soo en kan het anders niet geschieden: indien 't hem niet en belieft, soo en kan dat niet schaden. Aldus neemt de sieckte toe, en heele huyl-gefinnen komen tot den lesten mensche uyt te sterven. Maer of dese jammerlicke sorgeloosheyt alleen by de Turcken bleef! sy is oock by sommige onder de Christenen in-gekropen, en *Gregorius Nyssenus* steeckt onder de Ouden in dat gevoelen: dan wy stellen tegen sijn gefagh den out-vader *Basilius*, die sulcx wel uyt-drukkelick tegenspreect in de uytlegginge van den *I. Psal.* Waerom my seer vreemt dunckt, datter noch onder ons gevonden werden, die staende willen houden dat de Pest niet besmettelick en is, en alleen van Godt sommige, die het hem belieft, toe-gefonten wert, die de selve te vergeefs souden foecken te ontvluchten: en dat de gene, die sulcx doen, de voorsienigheyt Gods niet en vertrouwen, en haer op de selve niet geruft en stellen. *Iovius*, bisschop, geneef-meeester en history-schrijver, verhaelt van onsen Paus *Adriaen*, hoe dat hy te *Romen* in tijde van sware Pest, vernieuwde de wetten, die daer gestelt waren tegens de gene, die haer veynsende gelont te zijn, met de Sieckte onder het volck quamen, op de wijsse der Duytschen, die seyt hy, de Peste niet en achten; en dat daer door het wesen van de Staet met op-ghehoopre lijcken wonderlijk gefchiet werde. Soo dat hy genootsacckt was, door menigvuldige klachten van de opfinders, het out gebruyck wederom te herstellen. Het is wel waerachtigh, en en zal van niemant ontken worden, dat de Pest, andere sieckten, als oock oorlogh, dieren tijt, den mensche tot straffe van Godt toe-gefonten werden: maer evenwel is het nergens verboden, de plagen te schouwen en daer van sijn selven te bevrijden. Anders was de geheele Geneef-konste, ja alle menschelicke forge en naerstigheyt te vergeefs.

Laet degene, die met dit gevoelen swanger gaen, maer letten op de ervarentheydt, die wel te recht de Leer-meeesterse van de dwaalen genoemt wert. Siec men niet dagelicx hoe de Pest voort-fer, en daerse in een huys komt, met een niet op en hout? En gelijk de gene, die met peck om-gaen, daer mede besmet werden, en een vliege soo langh om de kaers vlieghe, tot dat se ten lesten verbrant: even-eens gaet het met de gene, die de Pest na-loopen, ofte niet en schouwen. So dat wel geschreven is van den Poëet *Ovidius* 7. Met *Dier is gantsch geen behulp, en dese wil verjagen,
Is d'eerse die sy raecte met haer besmette plagen:* He

Hoe yemant nader is, en trouwer by de Pest,
Hoe dat by eer betroot de wegen naar het lest.

Sulcx bevint men dagelick aen de gene, die veel over foodanige siecken gaen. De Griekliche history-schryver *Thucydides* schrijft, dat in de groote sterfte van *Athenen* de Geneefmeesters meest om quamen: als de gene die haer meest ontrent de Pest lieten vinden. Waerom wel geseyt is van *Seneca*, *Oedipo*:

Cadunt medentes: morbus auxilium trahit.

Soo geruyght *Diodorus Siculus* van de peste te *Carthago*, dat alle raet der Geneefmeesters vruchteloos was, so van wegen de felligheyt der sieckte, als van wegen de haestighheyt des doots. Waer door sy noch anderen, noch haer selven en konden helpen. Dit is aerdigh afgebeelt van een Italiaensch rijmer *Guarino*, in de beschrijvinge van de Pest van *Arcadia*, met dese verssen:

*Perian senza pietà, senza so corso,
D'ogni sesso te genti, & d'ogni etade:
Vani erano i remedi, il suggerir tardo;
Inutil l'arte: & prima che l'infermo,
Spesso nell'opra il Medico cadea.*

Dewijl dan de Pest so besmettelick is, dat de Geneefmeester dickwils eerder komt te sterven, als de siecke: soo behooren wy wel vermaent te zijn, niet lichtveerdigh en sonder noot ons ontrent de selve te begeven. Wy zouden hier toe verscheyde exempelen by konnen brengen, van de gene, die onnosselick uyt dese oorfaeck omgekomen zijn. Dan ick zal maer een verhalen, uyt den brief van den hoogh-geleerden Heere *Adolfus Vorstius*, Professor in de Geneef-konste, en jegenwoordigh weerde Rector van de hooge-schule tot *Leyden*. Een seker borger aldaer, met dit gevoelen beseten, siende dat sijn vrouw aen de Pest leggende na haer eynde ging, geboodt sijn dochterken, dat sy in haers moeders (die sulcx in 't minste niet versocht en hadde) kamer zoude gaen, om haer voor 't leste noch eens aen te spreken. Sy door jonckheyt, en rechtveerdige oirfaeck van vrese, beweeght zijnde, was daer lang tegen: tot datse ten lesten met geweld daer in gebracht zijnde, al schreyende en bevende het pestigh vyer ontfing, waer van sy kort nae de moeder quam te sterven. Soo dese luyden en haer leermeesters van dese harseloofse sieckte door de Godsalige leeringe van den vromen en in alle geleertheyt uyt-muytenden *Heydamus* noch niet genesen en zijn, so diensse gebracht ter plaetse, daer geen boonen en bloeyen, om aldaer den wortel van *Nies-kruyt* tweemaal daeghs in te nemen.

Maer om datter aen gelegen is wel te weten ofte de Pest besmettelick zy, dan niet, en dat wy te vergeefs fooden schrijven, hoe dat yemandt hem van de selve dient te wachten, by aldien datse niet besmettelick en was: soo dunckt ons niet ondienstigh te wesen, voor al eer wy leeren de selve voor te komen, haer besmet-

telickheyt te bewijzen, en met eenen den Pestigen aert wat nader te ondersoecken.

De Besmettinge geschiet, alser eenigh quaet zaet op-staet uyt een sieck lichaem, en dat het selve medegedeelt wert aen een ander, 't welck tot sulcx eenige genegentheyt heeft.

Het gene van een besmet lichaem een ander medegedeelt wert, en is de sieckte selve niet, daer den eersten mede besmet was, want hy die noch behout: maer alleen yet, dat uyt het besmet lichaem vloeyt, en in een ander ontfangen zijnde een gelijcke sieckte kan verwecken. De Grieken noemen 't gene dat uyt vloeyt, Sieckelicke af-scheyding, ofte uyt-vloeying, Besmettinge, als oock Besmettelick zaet: welke benaminge niet qualick van de Latijnsche na-gevolgt wert. Want gelijck 't zaet van een levend' lichaem voort kan brengen diergelijcken lichaem, als, daer het van gekomen is, van terwe groeyt terwe, van anijs-zaet anijs, &c. so kan oock een besmettelicke vochtigheyt, ofte damp uyt een begaeft lichaem komende, en in een ander lichaem ontfangen zijnde, het selfde de eygen sieckte mede deelen. Dit Zaet is gelijck den deefsem, de welke onder ander ongedeeffemt deegh vermengt zijnde, maect dat het selfde mede aen 't rijfen komt.

Soodanig besmettelick Zaet heeft sijn plaetse somtijts in eenige van de Geesten onses lichaems, somtijts in eenige van de Vochtigheden: gelijck sulcx onderscheyt blijktt in de Pest, Pocken, Schorft, Roode ooggen, en diergelijcke. Maer in het zaet van de Pestige besmettelickheyt (daer wy nu alleen of handelen) wert vereyscht eenige bysondere gelegentheyt. Want wy sien, dat het selve niet alleen haestelick in en dringt: maer oock vast aen-kleeft, en daer nae door wermte ofte anders beroert zijnde, sich openbaert, en andere lichamen mede deelt, en niet alleen de kleederen, maer oock de huysen kan besmetten. soo datse niet als, met groote moeyten, ende neersligheyt konnen gesuyvert werden. Men heeft oock onlangs hier in de stad gesien, dat in sommige plaetsen, daer yemant van de Pest gestorven was, nae dat de huysen op de ses weken wel schoon gemaeckt waren, glafen, mueren, huysfraet, en alles wel gereynight was, de besmettelickheyt even-wel niet uyt-gebluft konde werden, en eenige weken daer nae wederom op-brack. Jae daer is onder-vonden, dat sodanigh Pestigh zaet in de Lucht, al wert de selve door Winden beweeght, en van de heldere Son beschenen, noch lange tijdt by blijft, en in verre gelegen plaetsen met sijn volle kracht gedreven wert. Het gaet vast, en seker, dat uyt alle sieckelijcke Lichamen eenige damp ofte waelsem voor-komt: jae in sommige sieckten, die niet besmettelick en zijn, wert meerder uyt-gewaessent, als in eenige besmettelicke: maer dien damp vervlieght soo haelt, ofte heeft oock soo weynige kracht, dat hy in 't lichaem, welck hem ontfangt, diergelijcke sieckte niet en kan verwecken. Alsoo dat in het besmettelick zaet vereyscht wert, een

feer stercke kracht, om als 't waessemt uyt een besmet lichaem, niet lichtelick op het ontmoeten van yet anders en vervlieghe, ofte overwonnen wert: maer alderhande tegen-stant kan te boven komen. Hierom is 't, dat yemant minder gevaers loopt, om te wesen by de gene die de Pest eerst gekregen hebben, als by sulcke, die daer van op haer door-bedt leggen, ofte even afgestorven zijn, daer nochtans een levend lichaem meerder uyt waessemt, en het geheele lichaem geopent zijnde, door de kracht van de hitte zoude mogen schijnen meerder lucht en damp van hem te geven. Maer hier van is dese reden: gelijckeen toorts, ofte kaers, soo lang sy brant, wel een roockachtigen damp uyt-geeft, maer die even-wel niet quaet en is, als den welken van den brant eerder verteert wert, als sy de lucht, die daer ontrent is, kan besmetten, dan uyt-gebluscht zijnde, soo komt daer uyt een vuylen, dicken, en stinkenden damp: Even-eens gaet het by de gene, die aen de Pest leggen, en noch redelick zijn, en de gene, die na het eynde gaen. So dat men liever tienmael yemant mocht verfoecken die de Pest eerst heeft, als eens gaen by een die daer van op sijn verscheyden leyt, ofte even overleden is: als oock by de gene, die uyt sodanigh huys komen. Want al is 't, dat sy van geen quaet, ofte ongemak en weten, soo kunnen sy het besmettelick zaet in hare kleederen dragen, en overgeven aen andere, welckers lichaem alreede daer toe bereyt is. Het selfde is in de Pocken te sien. Indien yemant met een vrouw, die noch wel gesont was, maer korts te voren met een die de pocken hadde, besich ware geweest, te doen hadde: so zoude 't kunnen geschiede, gelijck de ervarentheyt sulcx oock dickwils leert, dat die persoon van de snol soude besmet werden, en sy daer van bevrijt blijven. Want al is 't, dat dit Pestigh zaet meestendeel van 't een Lichaem in 't ander overgebracht wert door de Lucht, en derhalven oock uyt verre gelegene plaetsen met den wint voort-gedreven kan werden, gelijck, als *Thucydides* schrijft, de groote Pest van Athenen al van Moren-lant door Egypten ende Persyen af-quam: so vat oock de besmettelicke oorsake in alle dingen, die los, ydel, en open zijn, gelijck *pluymen, bedden, wol, laken, linden, bont, &c.* Waerom wy dagelick met verwonderingh aensien, dat in huysen, daer het al uyt-gestorven is, als den huys-raet ende in-boedel eenige weken daer nae verkocht wert, elckeen nae het erf-huys toe-loopt, al of hy te laet zoude komen, om sijn doot goede koop te hebben. Terwijl ick dit schrijve, staet een vrouw boven aerde, die linden gekoft hadde uyt een pestigh huys, het welck sy aen de haven wasshende noch tot winst mochte verkoopen aen een ander, die op de wal stont en seer aenhiel om wat uyt die mooyen bondel te hebben, dan weygerde sulcx op hope van meerder profijt, en 't huys komende bevondt gevat te hebben 't gene sy uyt het linden meende te wasschen. *Fracastorius*, eertijts Genees-meester van *Veronen*, en in de *By-een-komste tot Trenten*, verhaelt, dat te *Verona*

(doen het in 't jaer 1511, onder Keyser *Maximilian* was) door een kleet, 25. Hoogduytsche knechten om-gekomen zijn, om dat het soo drae den eenen door was, van den anderen aen-getrocken werde. De edele *Dr. Forest* schrijft, dat buyten de muuren van *Alckmaer* seven kinderen van de Pest quamen te sterven, als de moeder eenige kleederen van Zoelant uyt een pestigh huys gedeelt hebbende, de selve in de Son te ver-luchten hingh, en de kinderen daer by spelende be-gaef wierden. Soo kan de Pest, seyt hy eenige maenden verholen blijven. En verhaelt op een ander plaets, dat te *Delft*, een kloeck, sterck jongman, seker huys gehuert hebbende, alwaer voor ses maenden de Pest geweeft was, en sijn hant in een koffer stekende, de selfde sloegh in raegh ofte koppe-gepin, waer door hem terstont een pestigh puyken aen de hant openbaerde. Maer dit besmettelick zaet, kan oock eenige jaren verholen blijven, en ten lesten geroert zijnde, hem wederom openbaren. *Alexander Benedictus* getuyghet, dat te *Vonetyen* een hoofd-peuluwe, daer achter-dencken op viel, in een hoek van 't huys gesmeten was, en na seven jaren wederom voor den dagh komende, de knechts, die hem uyt-schudden, terstont van de Pest bevangen wierden. Noch verder gaet het exempel, 't welck by-gebracht wert van een ander Italiaensh genees-meester *Trincavella*. Te *Justijn-stadt* in een sware Pest, hadt yemant de touwen, daer mede de stecken nae het *Pest-huys*, ofte de dooden nae het grafgedragen waren, achter de kist gesmeten; alwaerle twintigh ofte deruygh jaren waren blijven leggen. Ten langen lesten, als het huys juyft (onse vrouwen en pligen soo langh niet te wachten) eens schoon gemaect zoude werden, en de kist van sijn plaets most, soo rocht een knecht aen het touw, en daer door aen de Pest, en besmette met eenen andere, tot datter by dit ongeval tor de thien duyfent quamen te sterven. *Cardanus* een vermaert genees-meester van *Milan*, brengt hier mede toe Honden en Katten, die in het hayr 't sijn ontfangende, het selve van 't een huys in 't ander brengen. Soo dat niet sonder gewichtige redenen van de Magistraten in alle wel-gestelde regeringe geboden wert, de Honden, die in dese tijt langhs de straten loopen, doot te slaen. Dat meer is, de ervarentheyt getuyghet oock, dat de Muuren selve de pest kunnen ontfangen. Sulcx staer af te nemen, uyt het gene wy van het kennen en suyveren der Leprose huysen in de *H. Schrifture* lesen. *Lev. 14.* Want de Besinnettinge van de Melaetsheyde was soo groot by de Joden, en stack haer soo diep tot selfs in de steenen en muuren, dat sy luyden niet alleen genoor-saectt waren de selve af te hacken, en van nieuws met kalck te bestrijcken; maer dickwils de geheele huysen mosten af-breken. Evenwel de dingen, die heel hart en vast zijn, gelijck steen en metael, alsoo sy de dampen soo licht niet ontfangen, soo en zijns oock soo heel bequaem niet om het pestigh zaet aen te slaen, en te behouden. Hierom seyt een ander Italiaensh genees-meester,

meel
uyt v
hand
gelt
die
nige
zoud
gyn
die w
weyg
D
voor
om d
somm
't Gri
laten
oock
de Pe
mijde
vri,
was d
liet n
ander
also g
Sendt
pighe
Of my
neman
verrij
de soe
grillen
ben, al
het ae
noch
der-les
wert,
Zencht
zijnde
saligen
van de
en pres
oneboe
haer, e
sijn vr
prees v
gerus,
Want
nen ge
rus, ac
was. S
werde
de doo
ebus st
waer
prijsel

meester, met namen *Mercurialis*, datse slecht zijn, die uyt vrees van besmettinge, het gelt niet en derven handelen. 't En is evenwel niet sonder achterdencken, gelt te ontfangen, dat een Pestigh mensche in sijn bewiete handen gehadt heeft. Want dewijl het gelt dickwils vuyl en vet is, soo kan het oock lichtelick eenige besmettelicke vuyligheyt ontfangen. Daerom zoude ick alle foodanige Siecken raden, haer *Medicijns* en *Chirurgijns* geen oude *Rosen-nobels* te geven, als die wel schoon gewassen waren: om geen gevaer van weygeringe te loopen.

Dit zoude voor een yeder, die met geen verkeert voor-oordeel in-genomen is, genoegh konnen wesen, om de besmettelickheyt vast te stellen. Maer dewijl sommige luyden de Scal-bijters slachten, die, gelijk 't Grieksche spreek-woort seyt, niet en konnen verlaten 't gene sy eens gewent zijn te rollen: so zullen wy oock bewijzen met de hoofden van onse Leeraers, dat de Pest besmettelick is, en als foodanig behoort vermijde te werden. Een groot Godts-geleerde *Ian Calvin*, (die nu by ons is, 't gene eertijts by sijne leerlingen was de eerste, die hem in plaetse van wijse, wijs-gerige liet noemen, *Pythagoras*, van wiens woorden sy geen ander redenen en vereyschten, als alleen dat hy 't selve also geleydt hadde, *2. Cor. 1. 24*) schrijft in een van sijn Sendbrieven aldus: *Daer ont staet een vrage uyt de plom-pighen der menschen, sonder gevoelen van menschelickheydt: Of wy de Pest niet en vermogen te schouwen? Sy bageren dat niemant van lichts en zal veranderen, noch besmettelicke en vergifse plaetschen vermijden, noch hem selven vermaken in de soete uytzicht, &c.* En besluyt, *Laet ons dese vromde gillen vry laten loopen, die anders geen gebruyck en hebben, als ons van alle gevoelens te berooven.* Maer beneffens het aensien van dese groote personagie, soo fullen wy noch boven de redenen hier voren verhaelt, gaen weder-leggen het gene, by andere hier tegen gebracht wert, gelijk eertijts gedaen is by den recht-sinnigen *Zanebius*, Predikant van Heydelberg, daer toe geport zijnde door een Predikant in Switserlant. Dese God-saligen man hielt her ongeoorloft hem af te sonderen van de besmette, ofte de besmette plaetsen te verlaten, en prees seer den vromen *Bulingerus*, de welcke zijnde ontboden van een vrouwe die de Pest hadde, ging by haer, en bracht de besmettinge 't huys, waer door hy sijn vrouw en twee dochters verloor. Nu *Zanebius* prees wel de liefde en goede genegentheyte van *Bulingerus*, maer en stont even-wel de geheele daet niet toe. Want die vrouwe hadt wel op een ander manier konnen getroost werden, als door 't verfoeck van *Bulingerus*, aen wiens geleertheit de Kerck soo veel gelegen was. Selver den goeden herder hem te seer wagende, werde ten lesten van de Pest aen-getast, en als hy na by de doot was, so riep hy uyt: *Och of ick den v. van Zanebius gevoelt hadde!* Dese vromen man vernam wel waer toe hem sijnen yver (die even-wel in sijn selven prijtelick was) gebracht hadde; maer hy vernam sulcx

te laet, en als de saeck niet verbeteret konde werden.

De redenen die hy plagh voor te wenden, werden by gebracht en weder-leyt by *Zanebius*, in sijn uyt-legginge op het 2. capittel vanden brief des Apostels tot den Philippen: en oock gestelt by onsen weerden vrient *D. Andreas River*, Hof-predikant, en Professor tot Leyden; in sijnen geleerden brief, over dese sake geschreven.

I. Sy seggen, dat de Pest geen besmettelicke sieckte en is, maer een louter geessel den mensche tot straffe der sonden van God toe-gelonden, gelijk blijkt uyt het exempel van *David 2 Samuël* op 't laetste capittel.

II. Vorder trecken sy haer bewijs uyt de voorfienigheyt Gods, die niemant weder-staen en kan. Dat hy al getelt heeft, de gene die hy besoecken, ofte bewaren wil, en dat sulcx door geenderhande forghvuldigheyt ontgaen kan werden.

III. Noch seggen se dat de liefde niet toe en laet, malkanderen in sterfte te verlaten.

Wat het eerste belangt: Al is de Pest een geessel, ofte (gelijk wyse noemen) een gave Godes, so en volgt niet, datse daerom niet besmettelick en is. De Me-laettheit was mede een geessel, waer mede Godt de Joden strafte, en en was niet-te-min besmettelick. En dewijle men hem selven door de Wet Godts, daer van mocht wachten, soo en is oock niet minder geoorloft, de Pest te schouwen. Waer by komt, dat de Pest meest altydt haren oorspronck neemt uyt natuerlicke oorsaken, als de Lucht ontfleken, of verdorven is.

Wat het tweede betreft: de voorfienigheyt Gods en neemt de oorsaken en middelen niet wech, maer stelt die vast, om datse door de selve haer besluyt uytvoert. Derhalven al heeft Godt besloten sommige te halen, en sommige te sparen, soo en belet sulcx niet, dat de Menschen haer soecken te bewaren, het zy met Genees-middelen te gebruycken, ofte de plaetse, daer de plagen vallen, te schouwen. Waerom en zoude men in de Pest niet mogen doen, 't gene geschiet in hongernoot, oorloge, vervolginge, en diergelijcke? Want wie sal ontkennen dat Godt die al te samen bestiert, so datter niet een hayr van 't hoofd en valt sonder sijn voorfienigheyt? Daer en is evenwel niemant geweest, die beschuldicht heeft de gene, die door hongernoot uyt het heylige Landt in Egypten vloden. Niemant en zal qualik duyden, dat yemant, die tot den oorlogh onbequaem is, hem in de krijgh niet en begeeft: en ter plaetse gaet daer het vrede is. Hier beneffens, dewijl het besluyt Godts ons onbekent is, soo moeten wy soo op de voorfienigheyt steunen, dat wy niet over en slaen van 't gene tot ons leven en gesontheit kan helpen. Jae al waren wy versekert, dat Godt besloten hadde, ons voor de Pest te bewaren, soo en moesten wy daerom niet sorgeloos zijn, ofte ons lichtveerdigh in gevaer begeven. Want den Apostel wist wel *Hand. 27.* wat Godt van hem, en d'ander, die met hem in 't schip waren, besloten hadde, siende even-wel dat de boot-gezellen

gelellen het schip wilde verlaten, soo seyde hy tegen den Hop-man, Indien dese wech loopen, soo moeten wy alle te samen vergaen. Want al wist hy wel datse niet vergaen en souden, soo en was hem oock niet onbekent, dat de middel, waer door het schip behouden konde werden, bestont in de handen van de matrosen. Waer uyt te besluyten staet, dat wettige middelen niet en strijden tegen de Goddelicke voorlienigheyt, maer datse daer onder gestelt zijn. Het selve moet van de Pest verstaen werden, dat de Goddelicke voorlienigheyt niet weder-staen en wert by de gene, die in tijde van Pest sijn selven met genees-middelen tracht te bewaren, ofte de besmettinge, soo veel mogelick is, soeck te vermijden. Laet ons derhalven voor een eeuwigelē houden, die ons in de Voor-reden cap. 4. van den *Schat der Ongefontheydt* gegeven wert door den Ridderlicken Poet, Heer Jacob Cass, jegenwoordigh weerde Raet. Pensionaris van Hollant.

*Het eynde van den mensch is aen den mensch verholē,
De middels even-wel zijn yder een bevolen;
Ghy doet wat u betaemt in sieck' en ongeval,
En weest dan voort getroost, hoe Gods het schicken sal.*

Op het derde wert geantwoort, Dat de liefde niet en vereyscht, dat een yegelick by alle siecken behoort te gaen: dat sy konnen geholpen werden door de gene, die daer toe gestelt zijn. Dat het oock tegen de liefde strijdt; om eenes menschen wil, vele te beschadigen: indien hy sijn huys besmet: indien hy andere sonder noot in noot, ofte gevaer brenght. Dat den regel van liefde is, onder den naem van liefde, andere niet te kort te doen. Een yegelick dient dan de Pest, om de selve niet voort te setten, soo veel mogelick is, te schouwen. Te weten, niet te gaen by de gene, daer men ampts en liefden wegen, van ontslagen kan wesen. Maer hier in moet oock waer genomen werden, dat men de Menschelickheydt en onderlinge Barmhertigheydt niet uyt en trecke. Want tegen de selve zoude strijden, dat een Herder sijn Schapen, een Man sijn Vrouw, en de Vrouw haren Man, en de Kinderen hare Ouders, ofte andere beste vrienden verliezen.

Of dit alles voor sommige, die 't gene sy eens aengenomen hebben, hert-neckigh en onverstandigh drijven, noch niet genoeg en was, so zal ick tot overvloet hier by-voegen een verhael, dat een seer geleert man in 't jaer 1636. als de Pest hier te lande dapper in swangh gingh, van ontrent Leyden, my toegefonten heeft, over dese sake, of de Pest besmettelick is, ofte niet. Sijn woorden zijn aldus uyt het Latijn over-gefet:

Gods heeft ons ten lesten met een barmhertigh oogh aen gesien, door wiens genade en goetheyd my, die ellendelick met de sieckte geworstelt hebben, daer over ons nu gaen verheugen. Voor-leden weeck (want van dese en weet men noch niet) versat ick datter maer veerthien lijkē ge-

weest zijn: het welck ick meene, dat naeliecx in geheele veertigh jaren gebeurt is. Tot dese sieckte is noch en erger, en niet minder sotte superstitie gekomen: dewelcke om datse dieper in 't genoet van de Gemeente geprent zoude werden, (hoe-wel sommige van onse Godts-geleerde daer tegen waren) hebben aen haer gelegen laten wijen de gene, die bewijs, niet alleen van dwalinge, maer oock somtijds van dwase grillen uyt de H. Schrift soecken te visschen. Men heeft het volck, op dat het niet vreesachtigh in sijn doot soude loopen, oft het quaet voorsichtigh schouwen, sterck wijs gemaect, dat men sonder onderscheyt by elck een die Pest hadde, wel gaen mocht, en dat de selve niet besmettelick en was, als alleen bestaende maer in de meeninge, en het inbeelden van het volck. Waer door gebeurt is, dat de besmettinge niet alleen over de geheele stads gekomen is, maer 't vyer oock tot de bueren selve sich verspreyt heeft. Doen ick eerst op de Hofstede quam, was het dorp soo vry van sterfte, datter in laetst getijd niet en begraven en werde. Kort daer na, zijnder tot 80. huys-gefinnen, gelijk 't Dorp sich wijs uyt-strecket als in ten brant, onsteken. Dewijl dit aldus tot-gingh, soo rocht ick by geval by een, die dit edele geheym voor-stem. Welckert gront-steen dees maets stellen, Dat Gods al konde, wat en hoe hy wil. Dat daer aen te twijffelen, soude God-loofsheydt is, en dat het geen Christen en is, ofte daer voor moet gehouden werden, die van ander gevoelen is. Ick antwoorden, Dat ick niemant soude willen raden, te ontkennen dat Gods almachtigh was. Dat sulcx de Turcken oock toestonden: die met den eygen voor-slagh om kenden, dat de Pest niet geschout moft werden. Iac dat sy seyden, dat de Christenen die de Pest schouwen, sulcx niet en gelooven ofte ontkennen; noch van Gods, gelijk het behoort, niet en gevoelen, ofte haer hope op hem stellen. Ick seyde, dat my vast geloofden, Dat Gods al konde, wat hy wilde: maer dat hy er en-wel niet al en wilde, wat hy konde. Dat Gods alles vermocht, maer dat hy niet alrijt en wilde, dat wy willen: noch om dat hy alles vermocht, veranderde, ofte stuyte den loop van de wereltse saken, ofte de eerste oorsaken, ofte de nature, na het wel gevallen en den wil der menschen. Want dat het vyer, 't welck niet besmettelick en is, en beier genacht konde werden, daerom niet en verbrande, om dat Gods alles vermochte: en dat het geen Christen en was, die daer naeder aen quam, alst behoorden, ofte om dat hy soude beoorden, dat Gods alles vermochte, sijn hants in 't vyer stact, en was het selve vermochte, tot sijn schade voelde: en datter geen dwaes, van wegen sijne dwaesheyd, een Christen was. Wat my belanghde, dat ick alrijt geoordeelt hadde, dat men acht moft nemen op sijn ampt, en liefde. By exempel. Dat van de Magistraet, die te sorgen stont voor haer burgers, van ten Predikant, die in dese tijt sorgen moft voor de zielen, als dan niet en behoorde haer ampt verlaten te werden. Maer dat oock de Christelicke liefde haer trappen hadde. Dat die sijn ouders, sijn kinderen, sijn broeders, sijn alder-beste vrienden soude verlaten, seer qualick soude doen. Dat alle Christenen broeders zijn, en daeromse derhalven allegader moet besoeken, gelijk sommige voor-gaven, niet en bewijst, dat de sieckte niet besmettelick en is, dewijl

demijl datter vele ter goeder trouwe sterven: maer wel in te-
 gendeel, datse besmet. Want dat Gods daer door geteyghet
 werde: ende daerom oock swaerder strafte. Hier began by
 met een statige troonje, jaec by-mae dreygende, heel quaet te
 werden. Ten lesten, als by een weynigh tot sijn selven geko-
 men was, vragghden by, of ick de H. Schrifture wel met
 aandacht gelezen hadde. Ick antwoorde, dat ick een mensch
 was, die noch alle daegh toe-nam, dat ick nochtant tot noch
 toe soo Godsloos niet en was geweest, dat ick yet voor de
 H. Schrifture stelden: hoe-wel dat mijn dingen niet te be-
 duyden en waren, indien se met sijn geleertheit vergeliken
 werden. Dit ging wel. Daer op vragghden by, of ick wil
 onthouden hadde, 't gene staet wel wydrickelick in den
 en-en-megemighsten Psalm: Ghy en zult de Pest niet
 vlieden, die in 't duyfter sluypt, en die in den middage
 verdervet. Ick antwoorde, Noyt getwijffelt te hebben dat
 Gods niet boven de Pest en was: ende dat by de gene, die by
 begerde te sparen, tegen de selve by-sont, als oock dat by
 al vermocht, wat hy begerde, het welck niemant en ont-
 kende: maer dat ick even-wel yet die plaats noch niet ge-
 leert en hadde, ofse dat men de Pest niet schouwen en moecht,
 ofse datse niet besmettelick en was, ofse dat men tegen de
 selve geen middelen en vermocht te gebruycken: Dat het in
 de macht Gods was ('t welck Godt oock openbaert) dat
 een man, duysent, twee, thien duysent in de vlucht zou-
 de sijn: dat men nochtans daerom een man niet en zoude
 raden dat hy hem, als 't hem luste, tegen duysent zoude
 sellen: ofse twee, datse op thien duysent zouden vallen: Dat
 even-wel die twijffelden, ofse sulcx geschieden konde, geen
 Christen en was; die het van selfs zoude willen versoecken,
 rasende zoude wesen. Want dat sulcke dingen niet te begin-
 nen en waren, sonder sekere openbaringe, daer Godt eerst
 sijn volck en gebonden hadde: demijl oock de Propheeten
 daer aenbingen. Hier was onsen Domine heel ontstelt:
 Nu om een eynde, seyde by, van dese questie te maken,
 weest ghy wel matter volghet? Daer volghet in den eygen
 Psalm: U en zal geen quaet weder-varen, ende geen
 quaet zal tot uwer hutten genaken. Want hy heeft
 sijnen Engelen bevolen van u, dat sy u behoeden
 op alle uwe wegen. Wat dunckt U E. dat ick hier
 gantwoort hebbe? Recht dat hem ongewoon ende vreem
 was. Ick vragghde, of by in een Universiteyt gestudeert
 hadde, daer de Duyvel Rector geweest was? Want dat
 die de plaats was, die by den Sone Godts op der arden
 tegen geworpen hadde. Tot wat eynde? om dat by hem
 sijn van den timme des Tempels werpen zoude. Want dat
 Gods alles vermocht. Dat ick hem dan gaf de selfde ant-
 woort van de gene, die alleen niet en konde dwalen. Hy
 vragghde, maer met een verbolgembeyt, wat dat was. Ghy
 en sult, seyde ick, uwen Heere uwen Godt niet ver-
 soecken. Het welke geschiet van de gene die staende
 willen houden dat de besmettinge niet besmettelick en is,
 om datter geschreven staet, Want hy heeft sijn Engelen
 bevolen van u. Dat by dan 't selfde van my oock zoude acn-
 nemen. En soo sijn my van weder-zijden geseheyden, &c.
 Den 19. Junij 1636.

Om vorder de Ken-teycken te beschrijven: Alsoo
 het Pestigh vergif 't Herte meest bestormt, so maect
 het aldaer schierlicke Flauze, en Klopping, waer op dan
 volghet Koortsche, een rasslen en slappen Pols, grooten
 Dorst, met Braken. En de Vochtigheden bedorven
 zijnde, staen uyt tot roode, ofte bruyne Vlecken (die wy
 Peper-koren noemen) Geswellen, ofte Bloet-sweren; hier
 Pest-kelen geheeten. En dit uytwendige is 't dat ge-
 meenlick den naem van dese Sieckte geeft, als men
 feyt dat yemant hier ofte daer de Pest heeft. Dan
 dese Teycken en zijn niet by alle Pest: alsoo het
 Vergif dickwils soo vinnigh is, dat het den Mensch
 eerder om-brenghet, als hem selven door eenige tey-
 kenen openbaert. Sulcx hebben wy onder andere ge-
 sien aen den wel-geleerden geneel-meester Nijssen zair.
 die weynigh voor sijn over-lijden sijn arm ontbloo-
 tende, seyde, Nu en zal men immers niet seggen, dat
 ick van de Peste gestorven ben; gelijk men oock
 noch in sijn sieckte, noch na sijn doot, als mede aen sijn
 moeder, en broeder, die hem haest volghden, geen
 teycken van Peste konde ondervinden. Maer als de
 suster daer op een kleyn puysken aen haer oogh kreeg,
 een geswel in de lieffen, en verscheyde bloet-sweren,
 en dat sy 't mede bestorf, soo konde wel geoirdeelt
 werden, dat oock de voorgaende, hoe-wel de teycken
 haer hadden in-gehouden, oock van de Peste gestor-
 ven waren. 't En gebeurt oock niet, dat alle de Tey-
 kenen die wy geselt hebben, ofte, die Diodorus schrijft
 geweest te zijn in de Peste van Sicilyen, ofte Thuydi-
 des, in die van Athenen, altijt te samen komen. Want
 de selve zijn verscheyden na de verscheydenheit van
 het Vyer, en de Gematigheyt der lichamen.

4. Nu, alsoo de gene, die meenen dat men de Pest
 niet en behoort te schouwen, vast staen op den vast be-
 paelden tijt onses levens (gelijck van den Turckischen
 Keyser Soliman verhaelt is) die niemant onder, of over
 en kan gaen, en derhalven te vergeefs gesorght wert
 om in dese plage te vervallen, soo en dunckt my niet
 ongeraetsaem dat den leser hier over na-sie mijn Vra-
 ge, en de geleerde Antwoorde, van de onvergelycke-
 licke Joffrouw, Joffrouw Anna Maria van Schuurman,
 hier achter onder de Brieven N. II.

5. Daer en is geen sieckte, inde welke de voor-tey-
 kenen so onseker gaen, als de Peste. Want als de Siecke
 schijnt behoudt te wesen, dan werd hy dickwils schier-
 lijk wech-geruckt: en in 't tegendeel als hy schijnt al-
 derkrankst te zijn, dan bekomt hy noch wel buyt alle
 hope. Is niet-te-min een goet teyken dat de geswellen
 ras voortkomē, en op een ongevaelijcke plaats, te we-
 ten achter de ooren, onder de oxelen, ofte in de lieffen,
 zijnde aldaer klieren gestelt, om te ontfangen de on-
 reynigheyt van de hertenen, herte en lever; en sulcx be-
 duyd oock dat de natuer sterck is, en haer ter rechter
 plaetse kan ontlasten. Geven oock minder gevaer vele
 geswellen, (in 't tegendeel gaet 't met de bloed-sweren,
 die, als van quader stoffe op-geleydt zijnde, in meer
 der

der getal meerder swarigheyt maken) alffe maer wel verheven zijn, en haer ten eersten tot sweren begeben, en daer op de benautheyt, als oock d'andere toe-vallen komen te verlichten. *De Roode placxkens* en zijn foo quaet niet, als de bruynen: ja het *Peper-koren* is meest doodelick: als mede wanneer de gewellen langhsaem uyt-komen, en kleyn blijven, ofte ontrent het Herte, en de Keel staen, ofte oock weder in-staen, en daer dan op volght *Rosfernye, Treckingh van Leden, Braken, Kout Sweet, Loop, en Flutte.*

6. Dewijl het swaerder valt, gelijk de Poët *Ovidius* wel seydt, den vyant uyt te jagen, als uyt te houden: soo zullen wy voor de Geneefing van de Peste, eerst stellen de Middelen, om de selve te vermijden.

Her is een gemeen seggen onder de genees-meefters, dat dese drie pillen best zijn om de Peste, en sijne besmettelickheyt te vermijden: *cito, longè, tardè, cede, recede, redi; ras uyt een besmette plaats te scheiden, verre van daer te trecken, en niet haest wederom te komen. Welcke lesse wy met dese verskens uyt-gedruckt hebben:*

*Die 't lichaem van de Peste langhduerigh wil bevrijden,
Die moet besmette lucht, en sulcke plaatsen mijden,
Oock 'luchten verr' van daer, in een gesonder lant,
En keeren langhsaem we'er, als 't vyer is uyt-gebrant.*

Maer dewijl om redenen verhaelt, elck een niet gelegen is de Pestige plaatsen te vlieden, en sommige oock niet en betaemt sijn vrienden te verlaten: soo zullen wy alhier kortelick aen-roeren, waer door de besmettelickheyt voor te komen is.

Voor eerst gelijk de Peste een straf is van onse sonden, soo is voor al van nooden, dat wy door een beter Leven ons met Godt versoenen, en door rechte boeteveerdigheyt sijnen toorn van ons wenden. Sulcx doende mogen wy verhoppen sijnen Goddelicken seggen, tot de Middelen, die wy tot onse bewaringe zullen aenwenden.

Dese Middelen zullen wy vervolgens na 't getal en ordre van de Niet-natuerlicke dingen: door welckers recht gebruyck de gesontheyt onderhouden, en quaet gebruyck de ongesontheyt verkregen wert. Dese zijn tes in getal, uyt welcke eene van de Ziele ofte het Gemoet den Lichame mede gedeelt wert, te weten *de Passien* ofte *Bewegingen des Gemoets*, de vijf andere den Lichame uytwendigh aen-komen, als *Lucht, Spijs, en Dranck, Oeffeninge en Ruste, Slapen en Waken, Afsetten* en *Ophouden.*

Wat voor eerst de *Ontroeringe des Gemoets* belangt, heeft het oyt plaats meester van sijn *Passien* te wesen, so is 't voornamelick van nooden in tijde van Peste. Insonderheydt dient gewacht van *Gramschap* en *Droefheydt*, om dat sy de Geesten beroeren en ontsteken, en gelijk als tegen het herte persen. Maer boven alle ontroeringen, is alhier, gelijk wy verhaelt hebben, de *Vrees* de alderchadelickste, so om dat deselve 't Herte ontstelt, en al de Geesten schierlick ontroert, als oock om

datse gestadigh vergeselschap is met Swaeremoedigheyt, waer door sware en swarte Vochtigheden in 't Lichaem groeyen, bequaem om de Besmettelickheyt lichtelick te ontfangen. Ja men siet oock dagelick, hoe dat yemant door een Schrick de Peste plotelick op den hals krijght, om dat de stercke Inbeeldinge, het Herte dapper ontfelt en verswackt, en alff het quaet, 't welck gevreesd wert, daer valt in-druckt. So datter in tijden van Peste niet beter en is, als wel te doen, en vrolick te zijn, het welck *Plutarchus* heeft willen te kennen geven, als hy schrijft dat *Thales* van Creten door de *Musjck* de Peste uyt Lacedemonien verjaeght heeft. Derhalven en is hier niet dienstiger, als een effen en onbevreesd gemoet te houden, volgens de lesse; hoe-wel in andere gelegentheyte gegeven, van *Terentius* (in den welcken wy noch vry wat anders, als suyver Latijn vinden) in het bly-eynde-spel, genaemt *Phormio*:

*Yemant die nae sijn wensch, de kar gaet op een zant,
Moet dencken of hem Godt wat anders over-sant,
Hoe hy hem houden zouw; Want dat gemeene saken,
En 't geen een ander beurt, hem oock wel kan genaken.
Hier door hy onverwacht geen ongeval en lijdt,
En valt bei beter uyt, dat bout hy voor profijt.*

Maer dewijl de Peste meestendeel door verdervinge van de *Lucht* voort-komt, soo moet meest op de selve acht genomen werden. En alsoo de *Lucht* veeltijts besmet van modder ende vuyligheyt, die op de straat blijft leggen sincken, so dient die voor al wech genomen. Dewijl oock de grachten die niet gestadigh uyt en in en vloeyen, veel stancx verwecken, soo is noodigh dat de selve door het haven water alle daegh verscht werden. Anders zoude daer uyt te verwachten staen, 't gene wy hier voor (in de oorlake vande Peste) uyt de meer gemelte history schrijver *Diodorus Siculus* verhaelt hebben, dat uyt stilstaende water, door de hitte der Sonnen ontsteken zijnde, grove en stinkende dampen op komen, die besmettinge in de *Lucht* veroirsaken. Ick en kan hier niet na-laten te vermannen, waer over ick dickwils eerlicke borgers hebbe hooren klagen, te weten van de stancx, die in de Kerck komt, door het openen der *Graven*. Het is schrickelick dat de graven, daer onlangs luyden, van de Peste overleden, in begraven zijn, wederom, door vervolgh van sterfte in een huys ofte in 't selve gestacht, onlangs daer nae geopent werden, en alsoo alle de gene, die met het lijk gaen, van stancx vervullen, ende noch meer, als het gebeurt, dat sy onder de *Predicatie* open leggen, ende de gene, die daer over ofte ontrent sitten, van stancx doen versmachten. Ick kan verscheide exempelen verhalen, die sulcx in onse Sadt ende elders heel qualick bekomen is. Daerom zoude het prijfelick zijn, volgende de waerdige oudttheyt, geen dooden, insonderheydt in tijden van Peste, te begraven in een plaectse, daer het volck vergadert tot den Godsdienst. De

De Kercken, zijnde huysen der beden, behooren by ons in meerder waerden gehouden te werden, als dat wy die met onse stinckende Lichamen souden befoeten. De Turken selve houden hare *Mosques* seer net en suuyver, soo datter geen vuyligheyt ofte stinck ontrent en komt. Het blijkt oock klaer, dat onder het volck Gods de graven buyten de stadt geweest zijn, *Gen. 25. vers 9. Marc. 5. vers 2. 14. Luc. 7. vers 12. Ioh. 11. vers 3. en 31.* welke plaetsen betuygen, dat de lijcken buyten de stadt gedragen wierden: behalven van eenige Koningen, die in de stadt Davids haer begravinge kregen, maer op een plaets, die van het volck afgescheyden was, te weten, in de hoven, en daer in zijnde grotten en speloncken. Wy lesen oock in de Grieckische Autheuren dat die van Athenen, volgens hare wet, de dooden buyten de pazen van de stadt begroeven. Welcke maniere by de oude Romeynen mede onderhouden werde. De Keyser *Adrianus* en heeft niet alleen verbodt gedaen de dooden binnen Romem te begraven, maer oock in eenige stadt van 't Rijk. En dese loffelicke wijze van begraven is in de eerste Kerck altydt nae-gevolght. Tot dat allencxkens, als men uyt Godtvruchtigheyt, de lichamen van Heylige Mannen in de Kerck nam, en dat sulcx oock Heeren en Prinzen niet geweygert konde werden, ten lesten al de gene, die van middelen waren, en wat vermochten, aldaer begraven wilden wesen. Het welck daer nae vervolght is door gierigheyt van de gene, die over het in-komen van de Kercke gestelt zijnde, 't selvehier door verbeterden: en door de hoovaerdye, van de gene die niet en wilden, onder het gemeen volck begraven zijn. Daerse nochtans d'een tijt ofte d'ander al in een kerck-hof, en in een aerde geraken. Ick heb dickwils hier over peysfende, gegaen in de Groote Kerck over de graven van mijn Over-groot-vaders, en aen-gemerckt datter naulicx soo veel in konnen leggen, alser namen op gehouden zijn: daer nochtans alle daegh weder andere by komen, so dat sonder twijfel de eerste beenderen op het kerck-hof al over lange gebracht zijn. Of dat dan vijftigh jaer eer of later geschiedt, wat isser aen gelegen? Ick heb te Romem gesien het graf van den Keyser *Augustus*, die meester van een seer groot deel des wereldds was, maer sijn beenderen, ofte asch zoude nu verre te soecken zijn. De wijs-gerige *Diogenes* gevraecht zijnde van sijn vrienden waer hy begraven wilde wesen, antwoorde, werpt my maer op 't velt: waer op sy seggende, dan souden u de beesten eten, so antwoorden hy wederom, leght mijnen stock nevens my, op dat ick af-keer. En sy wederom seggende, hoe soudt ghy doot wesen de sulcx voelen? soo sprack hy, Wel als ick dat niet en voele, wat hinder kan ick dan lijden? Veel minder isser aen gelegen, ofte yemant in de kerck, ofte op het kerck-hof begraven werde. Die Godt een goede ziel op-geoffert heeft, en met een gerustgemoet in den Heere ontslapen is, rust op alle plaetsen even wel.

Dewijl wy alhier van de doode Lichamen spreken, so en zal niet ondiensigh zijn te ondersoeken, welke Lichamen meerder besmetten, en de Lucht haer pestigh zaet over geven, Levende ofte Dooder? Sommige zijn van gevoelen, dat de Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, geen fenijn meer by haer en hebben, en alser al te met yet van besmet wert, dat sulcx meer van de Kleederen als van de Lichamen komt: alsoo de Doodelichamen soo geen dampen van haer geven: en dat oock den aeffem, die uyt levende lichamen, die de pest hebben, geblasen wert, meerder gemeenschap heeft met de geesten van de levende lichamen, gelijcker oock meerder gemeenschap is tusschen levend' en levend', als tusschen levend' ende doot, en dat de besmettinge door de banck geschiet tusschen dingen die van gelijcke nature zijn.

Audere meenen, datter meer gevaers is van lichamen, die van de Pest gestorven zijn, als die noch leven. Om dat in een levend' lichaam 't vergif wat besnoeyt en verdooft wert van ons natuerlicke wermte: en als de natuerlicke wermte uyt-geblust is, dat dan, sonder eenige tegenstant, het lichaam van 't vergif geheel ingenomen, en ten lesten overwonnen en omgebracht wert. Ende dat daerom door ordre ende raet van de Geneef-meesters, in alle wel-gestelde *Republijcken* geordineert is, om de doode Lichamen, die van de Pest gestorven zijn, niet lang boven aerde te houden, maer ten eersten te begraven.

Om in dit geschil wel te spreken, soo moet voor eerst onderscheyt gemaect werden, tusschen sulcke siecken, die aen een doodelicke Pest leggen, ofte die daer van door komen. Die de Pest hebben, en geen gevaer van haer leven en loopen, die en zijn soo besmettelick niet. Ende in foodanige is het waer, 't gene te voren geseyt is, dat de natuerlicke wermte, waer toe mede de *Alexipharmaca*, helpen, haer niet alleen tegen 't vergif en stelt, maer het selve oock bedwingt, ende ten lesten heel overwint. Soo is by velen onder-vonden, dat, alser yemant de Pest heeft, en op komt, in sulcken huys selden een ander mede besmet wert. Maer als yemant aen een doodelicke Pest leyt, ofte daer af sterft, soo is 't geheel anders gelegen. Want van foodanige lichamen, insonderheyt als de mensche op sijn slerven leyt, te weten als het vergif de natuerlicke wermte nu overwonnen heeft, staet veel meerder gevaer te wachten, als van een doot lichaam. Ende ervarenheyt getuyght, dat hoeder meer in een huys ofte stadt op komen, hoeder meer hope is, dat de Pest haest gedaen zal hebben. In tegendoel hoeder meer sterven, hoese felder wert.

Maer 't gene wy geseyt hebben moet wel verstaen werden: in een levend' lichaam, 't welck van het vergif heel bedorven is, toont de natuerlicke wermte, die der noch overigh is, haer uytterste kracht om het fenijn uyt te werpen, so datter uyt het geheele lichaam niet en damp, en insonderheyt door den aeffem niet

uyt en waessent, als dat heel fenijnigh en pestilential is. Waerom 't geheel gevaerlick valt, by foodanigh mensch te wesen. Maer als hy doot is, en dat, de natuerlicke wermte vervlogen zijnde, het lichaem kout geworden is, door-dien de sweet-gaertjens gestooten zijn, en insonderheyt den aeffem op-houd, dan komender minder dampen uyt, en dan magh men wel toestaen, datter minder gevaer van foodanigh lichaem komt, voornamelick in geheel kout weder. Maer datter even-wel wat uyt-waessent, bewijst genoegh de lucht, en den reuck, die foodanigh lichaem uyt-geeft: en dat daer van komt, en kan niet als pestilential zijn, dewijl al de Vochtigheden en Geesten van foodanigh lichaem den pestilentialen aert aen-genomen, en door de doot niet verloren hebben. En indien in Kleederen, &c. het Pest-zaet bewaert kan werden: waerom en zoude het in de gemelte Vochtigheden, Geesten, ofte oock de Deelen van ons lichaem niet mede een wijl tijds blijven kunnen? Dewijl oock ander fenijn noch een wijl tijds in de doode lichamen blijft, waerom en zouden de overblijfselen van het pestilential vergif niet eenigen tijdt kunnen blijven, en daer nae uyt-waessende, andere lichamen besmetten? *Fornilius*, vermaert Genees-meester van *Henrick de II. Koningh van Vranckrijck*, schrijft dat eenige jagers een seer wreden wolf gevangen hebbende, sijn vleesch kooctken en aten, en datse daer van allegader in rasernye vervielen. En *D. Babinus*, Professor te Basel, (aen den welcken ick om sijn vrientschap, my aldaer bewesen, en noch by sijnen soon, en navolger vervolght, ick hier geerne gedencke) verhaelt, hoe sommige, die van een vercken, dat van een dullen hont gebeten was, gegeten hadde, soo rasende werden, datse malkanderen met de tanden verscheurden. Maer als het doode lichaem nu begint aen te kumen, en te bederven, dan geeft het seer veel dampen van hem, het welck de stanck oock wel uyt-wijst: dewelcke alsoose uyt een pestigh lichaem komen, mede niet anders als pestilential en besmettelick en kunnen wesen: jae het vergif werdt sonder twijffel door die verrottinge noch gescherpt. Daerom seyt *Ovidius* in de beschrijvinge van de Pest seer wel:

Her lichaem valt daer heen, de lucht ontfanght het over,
Geen hout, geen wolf is graegh, noch zelfs de grage gier,
Tebijten in het vleesch: dat leyf van een en smelt,
En door sijn vuylen stanck een yder neder-velt.

So dat ick verscheyde exempelen soude kunnen verhalen van de gene, die al de ontfack van de sieckte, en daer op volgende doot alleen weten den Stanck, diele van foodanige lichaem ontfangen hadden. Waerom met groote forghvuldigheyt in de laatste Peste by de E. Heere Borgemeester *Terestejn*, loffelicker gedachtenisse, en de Magistraet geordineert is, dat alle dooden binnen tweemaal 24. uyren zouden ter aerden geden werden.

Vorders om ons huys voor de Pest te bewaren, soo moeten wy letten op de *Winden* die wy in-laten, en volgen 't exempel van den Prince der Geneef-meesters *Hippocrates*, de welcke als de Pest geheel *Afien* en *Griekenlant* door-liep, menigh duysent mensch gesont hiel, door het uyt-fluyten van ongesonde winden. *Mareus Varro* mede, als hy te *Corcyren* was, en dat over al de huysen vol siecken lagen, in-latende door nieuwe vensters den Noordt-oosten wint, en sluytende die op het Zuyden stonden, bracht sijn volck en huys-gesin gesont t'huys. En de wijs-gerige *Empedocles*, gelijk *Plutarchus* betuyghet, met het sluyten van een gat in een bergh, dat over de gantsche Landouwe een swarenen ongesonden damp uyt gaf, sloot mede de pest uyt dat Landtschap.

Tot suyveren van de Lucht streckt oock, dat men dickwils groote vyeren stooct, insonderheyt van wel-rieckent hout: ofte *genetver-besjen*, *wieroock*, *nagelen*, en diergelijken brant: nagelen in een schotel azijn op een kool vyer langhsaem laet uyt-waessenen: azijn giet op gloeyende pluvuyfen: ofte oock wel-rieckende *Kaerskens* (die in alle Apoteken te vinden zijn) aen-steekt. Het vyeren, ofte 't branden van peck-stonnen, kan mede de Lucht bequamelick suyveren. Het selde doet het branden van *Bus-poeder*, en noch beter als het af-geschoten werf. *D. Levinus Lemnius*, eertijds Geneef-meester van *Zierickzee*, verhaelt, dat te *Doornick* in tijde van de *Zaef*, de *Krijghs-luyden* die aldaer in garnisoen lagen, al het geschut na de stad toe wonden, en 't selve met kruyt ladende, 's avonts en 's morgens tusschen lichten en donkeren door de straten schooten: door welck gedruys en roock de besmettelickheyt wech-genomen, en de stad van de Pest verlost werde. Want die middel, seyt *Lemnius*, gaet wel so vast om de quade dampen te verjagen, en de Lucht te suyveren, als 't gene wy van *Hippocrates* lesen, groote vyeren op de straet te stoken.

In dese tijt is het beter dat men *Kleederen* draecht van satijn, arme-sijde, camelot, borat, als van laken, baey, vulpen, suweel, ofte diergelijcke: oock dat men de selve dickwils verandert, insonderheyt als men ontrent eenige vyerige plaetsen geweest is.

De *Ruyck-ballen* van *Musquelsaet*, *Amber*, en andere wel-rieckende gommen ofte spegeren zijn onbequame, om datse met haren lieffelicken reuck de quade dampen daer ontrent in de Lucht hangende mede nemen, en tot de herfenen als in-leyden. Hier toe is beter als men in verdachte plaetsen is, te hebben in een besloten Balleken een spongye wel nat gemaeckt in ouden *Azijn*, daer lange *Wijn-vuyt*, *Gouts-bloemen*, en diergelijcke kruyden in geweyckt zijn.

Alle morgen eer men uyt gaet, dient het aengesicht, en handen gewasschen met klaer-water, waer onder een weynigh van den voorz. Azijn gemenght is. En dan genomen een lepel van het *Theerickel-zaet* van *Bauderon*, in de Apoteke te vinden: ofte

een g
ven i
Nee
Blad
tel
elc
op e
oite
en na
M
een w
heet i
was
tigh
fere
gewe
er e
suy
verf
alle
pen
weft
veel
bouw
W
M
Die b
Da
Voe
Want
Hit s
Het
Het
Dus al
Haer
Of
Dit
De sta
En sch
En
En sch
Het
Het
Soo
De Me
Vermin
Som
wat
ders o
voelen
gen w
oock
in sijn
van sijn
toont

een glas van den volgenden Alffen-wijn, die behalven sijne nuttigheyt mede van seer goede smaack is. Neemt van 't opperste van Alffen vier handen vol; Bladeren van *Scordium* twee handen vol, *Alants-wortelen*, vier ongen, Schellen en *Saet van Citroenen*, van elcx een onge, *Carui-saet* anderhalf onge. Dit gedaen op een tonneken van ses ofte seven sloop Rijschen, ofte Franschen Wijn, (voor een bescherm-dranck) en nae drie vier dagen daer van gedroncken.

Men magh oock nemen op de punt van een mes een weynigh *Theriakel*, *Metbridat*: ofte, die beyde te heet is; *Diascordium*: en de gene, die dat noch te wern was, als geheel heet, en gantsch galachtigh van gematigheyt zijnde, konnen het selve vermengen met *Conserve van Goudts-bloemen*, en *Syrop van Citroenen*. De gewelte *Lemnius* getuygt 4. de oec. 17. datter niet beter en is om de pestige dampen te weren, als het *Saet*, *Sapen* schellen van Citroenen: als oock datmen van een verschen Citroen eet: en feyt, dat hy hem daer mede alleen tegen de besmettinge van de Pest plagh te wapenen. Dit en is den Poëet *Virgilius* niet onbekent geweest, als hy van het sap der Citroenen, die in *Media* veel wassen, aldus schrijft in sijn 2. boeck van de Lantbouwinge:

*Wt Meden is een vrucht in ouden tijdt gesproten,
Die beeft eenegger sap in hare sehors besloten,
Daer kan geen beter dranck of metter julep zijn
Voor nare Spokery of ander slim sein;
Want schoon aen eenigh mensch door gif de leden swelllen,
Het sap dat sal het lijf in beter wesen stellen;
Het kan meer bare doen als eenigh heylsaem kruyt,
Het is een vinnigh suer, het bijt den swaelder uyt.
Dus als een stief-moer pooght, door sellen haer onsteken,
Haer voor-kint quaet te doen, en haer verdriet te wreken,
Of dat een spookster grolt, en vromde lagen brout,
Dit sap is dat de doot met krachten weder-hout,
De stam daer aen het waft is keestigh op-gerefen,
En schijnt aen sijn geway, een lauwer-boom te wesen;
Het ware jae den boom die eerst van *Daphne* quam,
En schoon al ruyft de lucht met wonder harde vlagen,
Het blads dat kan een storm en harde buyen dragen,
Het bloeyfel even-selst dat houdt geweldigh vast,
Soo dat het op geen kou of stueren winn en past.
De Meden achten 't hoogh, en 't wort van hen gepresen,
Vermits het van den stanck den adem kan genesen.*

Sommige rekenen voor een groote verborghenthey, wat *Zout* op de tongh te houden, waer van wy elckers oock reden zullen geven. En al sijn vele van gevoelen, dat, 't gene van buyten om den hals gehangen wert, gantsch niet om het lijf en heeft, waer door oock certijds de Griekische Vorst (gelijck *Plutarchus* in sijn leven verhaelt) *Pericles* kranck leggende, als een van sijn vrienden vragghden, hoe het al met hem was, toonden alleen 't gene hem de vrouwen om den hals

gehangen hadden, al of hy daer mede te kennen wilde geven, dat hy toelatende die mallingheyt, al dapper krank most zijn: so is evenwel door lange ervaertheyt by verscheyden Geneefmeesters onder vonden, dat een holle hase-noot, daer de keerne uyt is, met *Quicksilver* gevolt, ofte het selve in een schacht van een pen gedaen, en om den hals gehangen, in verscheyde en groote sterften ontallick menschen van de besmettelickheyt bewaert heeft. Die niet uyt en gaen, en behoeven hier so naeu niet op te passen. Dan de gene, welckers gelegenthey niet toe en laet by huys te blijven, en dienen niet uyt te gaen voor dat de Son een ure op geweest is, maer insonderheyt moeten sy haer wachten voor de stralen van de ondergaende Son. Dewijl oock in ander gelegentheydt dit altijdt tot een regel dient:

*Niet vroegh uyt, maer vroegh onder daek,
Dat is gesont, en groot gemack:*

Soo moet het alhier voornamelick waergenomen werden. Dan het zy wanneer men uyt-gaet, sulcx en moet nimmermeer nuchteren geschieden: maer nae dat men een goeden onbijt gedaen heeft. En die nootfelick moeten wesen by een die aen de sieckte leyt, mogen wat *Theriakel*, ofte *Metbridat* in de neus strijcken, van de wortel *Angelica*, ofte *Zedoar* knauwen, ofte een van de kleyne Pest-koeckskens (in den Apo-teeck te vinden) in den mont nemen. Dieneen oock, by den krancken komende, te blijven staen aen 't hoofd en eynde van de bed-stede, en laten vry de gordijn ruffchen beyden hangen, altijt wachtende te staen ruffchen het vyer en de bed-stede.

In dese tijt en dient niet alderhande *Spijse* gebruyekt: maer alleen de gene, die niet lichtelick en verderft, en goet voedsel geeft: gelijk de selve in 't bysonder in den *Schat der Gesontheyt* wijdt-loopigh aen-gewesen is, al hier onnoodig wederom te stellen. Vereyscht even-wel ondersocht of in dese gelegentheydt de *Visch* gefonder is, als 't *Vleesch*. Want sulcx wert van sommige seer hart-gedreven, om dat de Pest, die muylen en honden, als *Homerus* beschrijft 1. *Iliad.* in de *Troyaensche* oorlogen, eerst over-viel, nimmermeer de visschen oyt bevangen heeft, na de getuygenisse van *Aristoteles* in het 7. boeck van de deelen der *Dieren*. Waer van mischien voort-komt ons gemeen spreek-woort, *Soo gesont als een Visch*. Maer dit gevoelen gaet heel los. Want al is dat de *Zee-visch*, om de nature van sijn woon-plaets, dat is, het zout-water, de verdervinge insonderheyt togen is, even gelijck de *Rivier-visch*, dewelcke soo lange hy hem in sijn eygen plaets onthout, van de besmettinge bevrijt blijft, dewijl de onsteken Lucht hem niet wel en kan genaken: even-wel als sy beyde uyt haer gewoone plaetse zijn, al waer het oock in de suyverste Lucht, so konnen sy veel lichtelicker, als 't vleesch bederven, en 't sap ofte gijl daer van komende is geensins te stellen voor 't voedsel, dat 't vleesch geeft. Waerom beter is,

quade lucht dan in-treckt. Ende Ovidius seyd wel
1. de Pomo 5.

Met rusten is de geest, en oock het lijf gepast,
En beyde die vergaen door al te stagen last.

Gelijck de Slaep na den middagh in tijde van Pest
geheel schadelick is, soo helpt het slapen des nachts
om de vervlogen krachten te herstellen, en door de
vervochttinge het ontfteken van de Vochtheden te
beletten. Maer van veel waken, alsoo het verdrooght,
verhitten de Vochtheden, krencken de krachten, en
is in dese gelegentheyte des tijts gantsch ondienstigh.

Te veel in slaep te zijn, en al te langh te waken,
Dat kan ons alle bey gereet tot sieckte maken.
Gesellen met een woort, de maer gels over-al,
En waer men die vergeet daer haertet ongeval.

De gene die heel veel en heet bloet hebben, mogen
haer wel doen *Laten*: voor andere is het schadelick.
Dan dient niet gedaen, als met raet van een goet ge-
neef-meester. Maer de ervaerentheyte heeft geleert, dat
de *Fistelen* op de beenen in dese tijt gantsch dienstigh
zijn. En Dr. *Mercurialis* schrijft, dat inde Pest, daer
te *Venetyen* een ontelbare menighe van sturf, nie-
mant en overleet, die een *fistel* hadde, als alleen een
man. Getuygh mede dat hy sulcx aen andere geneef-
meesters gevraeght hebbende, het selfde van haer be-
vestigh werde. Gelijck oock doen *Parifinus*, *In-*
grapias, *Massa*, *Palmarius*, en andere.

Het Lichaem en dient niet gestopt te wesen, noch
oock met stercke *Purgatyen* beroert.

Ghy als dit qualick wil, soo wilt den af-gangh wetten,
Door pryemen, lang-roxijn, of moes van violetten,
Van heete, van lavoum, van ander heylsaem kruyt,
Dat maect de wegen glat, en jaeght het swadder nyt.

Is oock goet voor de hart-lijvige eens of tweemaal
weecks te gebruycken twee ofte drie pillkens *Ruffi*
avonts een uyr ofte twee voor den eten: en is ge-
noegh, alsoe des anderen daeghs eens ofte tweemaal
wercken. Andere pillen, die in den Apoteeck te koop
staen, en zijn so goet niet: jae de meeste schadelick. Sel-
ver oock de pillen *Ruffi*, in de gene die met 't Speen ge-
dient zijn, en vrouwen die swaer gaen. In de welke
dienstigh zal wesen *Manna*, *Diacatholicum*, ofte diege-
lijcke.

7. Het is ongelijck beter een aenstaende gevaer te
vermijden, als daer nae raet te schaffen, om nyt het sel-
ve te geraken. Derhalven heb ick kortelick aen-ge-
wesen een maniere van leven: om, soo veel als mogelick
is, de Pest te kunnen ontgaen. Maer dewijl sulcx niet
altijde, waer sorge dat men oock draeght, na wensch
wel uyt en valt, en dat oock de gene, die haer forghvul-
dighlick wachten, wel somtijts besmet werden, zoo
sullen wy mede kortelick verhalen eenige middelen
om de Pest te genesen.

Komende dan in een begaefden tijt, en by de gene,
al en is 't dat haer noch weynigh Teyckenen openba-
ren, hebbe ick altijt met groot voordeel gebruyckt, dit vol-
gende drancxken: Neemt *Methvidact*, *Diascordium*, van
elcx twee scrupels: *Zout van Scordium*, *Carde-bene-*
dius, van elcx een halve scrupel. *Syrop van Citroen-*
sap een loot. *Theriakel-water* van *Bauderon* een onge.
Dit te samen gemengt, en werm in-genomen, daer twee
drie uuren ofte langer (na gelegentheyte) op gelweert.

Voor de gene, die wat heet van gematigheyt zijn,
ofte grooten brant hebben, konnen *Diascordium* alleen
nemen sonder *Mithridact*, en in plaetse van *Theriakel-*
water, *Gouts-bloem-azijn*, ofte *sap van Syring*. Dit
magh men alle daeghs eens tot twee drie dagen toe, oock
wel tweemaal daeghs gebruycken, en voor iterke luy-
den, ofte kinderen, vermeerderen ofte verminderen na
gelegentheyte van de sieckte, en de krachten van het
lichaem. Onder-tusschen laet ick den siecken voor
sijnen dranck besigen 't gene hier volghet: Neemt de
kruyden *Scordium*, en *Syringh*, van elcx twee handen
vol. Koockt het in water, of luyre wey (als men voor
geen loop en vreesht) tot een pint, en als het door-ge-
kleynt is, doeter dan by *Syrop van Citroen-sap* drie on-
gen, *Zout van Scordium* een half vierendeel loot, *Olye*
van Swavel so veel druppelen, tot dat het een aenge-
name surigheyt heeft.

ICK zoude ontelbare exempelen konnen by brengen
van degene, die quaetaerdige Koortsen, ja de meeste
van de verhaelde teyckenen der Pest hadden, alleen
door dese twee inwendige middelen genesen zijn.
Maer ick heb liever, dat een yder sulcx door de erva-
rentheydt selfs bevindt. Even-wel om dat ick het
kruyt, en het zout van *Scordium* in beyde gebruycke,
soo en zal niet ondienstigh wesen, daer van wat nader
reden te geven. *Scordium* heeft sijnen naem by de
Griecken van *Scorodon*, 't welck Loock beteekent,
om dat het daer na rieckt. Eertijts is langh daer voor,
met groote dwalinge, gebruyckt geweest een kruyt,
dat mede den reuck van Loock heeft, en daerom *Alliaria*,
ofte *Alliari*, Loock sonder Loock, als oft men seyde
Loock sonder knobbelen, genoemt wert: en heeft
breede rontachtige bladeren, met kleyne scherdek-
kens saegh-wijs gesneden. Dit kruyt heb ick hier te
lande op veel plaetschen in 't wilsien wassen. Maer
het *Scordium*, daer wy van spreken wascht veel in 't
eylant van *Candyen* (eertijts *Creta* genoemt) van
waer het in *Italien* gebracht wert. En is oock het
beste: heb het van daer noch onlanghs hier in de *Stad*
gesien. Dan wascht hier te lande oock in eenige val-
leyen van de *Duynen* ontrent den *Hage* en *Luyden*.
Het is veel kleynder als *Alliaria*, het krijgt veel steel-
jens die gekant ofte gehoect en in knoopen ver-
deelt zijn, op d'aerde voort-kruypende. Wt welck
knoopen spruyten twee bladeren, tegen over den an-
deren staende, langhwerpigh ront, aen de kanten ront-
om gekartelt, gelijck wy de selve al hier af-beelden.

Dese

Dese bladeren, ende oock de stelen zijn sacht, ruigh, en grijsachtigh. Dit kruyt heeft een uytnemende kracht (al is 't dat de kruyt-beschrijvers daer sober gewagh van maken) tegen alle sieckten, daer eenigen quaden aerdt onder gemengt is. Sulcx heb ick eerst geleert van den hoogh-geleerden Heere *Santorio* (dit jaer tot groote schade van onse konste, die hy door sijn schriften grooter luyster gegeven heeft, te Venetyen overleden) Doctor ende Professor van de Geneef-konste in de hooge Schole der Venetianen tot Padua, alwaer ick sijn Ed. in 't jaer 1616. by de Siecken vergeselschapte, en sagh dat hy al de gene, die aen de quaet-aerdige, ofte pestilentielle koortsche (die doen in Italien seer in swang ging) lagen, gestadigh dede drincken van *Scordium* in luyre wey geloden: het welck ick in 't volgende jaer mede te Bononyen sagh gebruycken de Heeren *Claudino*, ende *Baroleti*, Doctoren en Professoren aldaer. Welcke mijn weerde meesters ick sedert die tijt in mijn eygen *praetijk* gestadigh gevolght hebbe; te meer, om dat ick las, dat het

selfde kruyt, door ervarentheyt van alle oude tijden in groote achtinge was geweest. *Galenus* schrijft 1. *de antidot.* 12. dat van eenige vermaerde mannen schriftelick nagelaten is, hoe dat na sekeren slaghe onder vele lichamen onbegraven op 't velt blijvende, al die juyft op *Scordium* gevallen lagen, minder als d'andere vergaen en bedorven waren, insonderheyte op de plaetse, daer se aen 't kruyt gerocht hadden. Waerom, seyt hy by een yegelick geloofte wert, dat het *Scordium* een tegen-gift is, niet alleen van seijnige dieren, maer oock van alderhande seijn, dat het lichaem kan doen verrotten. De selfde *Galenus* getuyght mede in 't 9. boeck van de ongemengde Geneef-middelen, dat *Ephesius* in 't eylant *Lemnos*, onder alle andere dingen, die de verrottinge ofte bedervinge weder-stonden, insonderheyte het *Scordium* plag te prijsen. Hier van hebben wy mede een exempel in den eersten brief van den meer-gemelten Heere van Busbeke, 't welck wy soo van wegen de kracht van dit kruyt, als tot bewijs van de besmettelickheyde der sieckte wel aenmerckens weerdigh achten: en derhalven alhier niet qualick zal te pas komen. „ Als wy, schrijft hy, in onse reyse ontrent *Adrianopelen* quamen, soo sagh ick dat een van de Hongaren, die met ons was, op de wagen sat met een bloote voet, daer een Pest-kool op was, om also versachtigh van pijn te soecken. Waer door wy al legader dapper ontstelt waren, vreesfende dat die sieckte, gelijk gemeenelick gebeurt, mocht voortsetten. En hy en worstelde oock niet langer mer die sieckte, als dat wy te *Adrianopelen*, dat niet verre van daer en was, aen quamen, alwaer hy sterf. Maer siet hier 't een quaet uyt 't ander. De ander Hongaren vallen terstont aen de kleederen van den overledene, den eenen neemt 't wambays, den anderen de broeck, den derden 't hemt: sonder dat wy eenighs sins konden beletten, dat sy, niet ons met haer in een merckelick gevaer zouden werpen. De geneef-meester *Quackelbeen* liep vast haer om Gods wil bidden, dat sy die dingen niet raecken en zouden, uyt welckers besmettelickheyte de seeckere doot te verwachten stont: maer hy songh voor een doof mans deur. Waer op volgde, dat des anderen daegs, als wy uyt *Adrianopelen* vertrocken waren, de selfde ront, om den Geneef-meester quamen loopen, en raet ver-soecken voor pijn in 't hooft, loomigheyte van 't geheele lichaem, vermengt met benautheyte van herte, en hoe sy vreesde dat 't voorbodé van de Pest waren. Waer op de geneef-meester seyde, Dat hy haer niet te vergeefs gewaerschoot had: dat sy nu verkregé hadde 't gene van haer so seer gesocht was: dat hy evenwel haer niet verlegen wilde laten. Maer wat raet konde hy geven op reys, daer hem alle behoefsten ontbraken. Op den selfden dag, gaende, na dat ick in de herberg gekomé was, volgens mijne gewoonte wandelé, vande ick op 't velt een onbekent kruyt, de reuk hebben de van loock: 't welck den Geneef-meester te degen

bestende, seyde dat het *Scordium* was, en sijne handen ten hemel staende, dankte Godt, dat hy ons soo sijnertijt een Genees-middel voor de Pest toege-sonden hadde. Hy pluckte terstont veel van 't selde, en koochte het in een groote pot, de Hongaren goede moet gevende, en verdeelde onder haer het afgesonden nat, om te bedt gaende, het selve heet in tenemen met *Aerde van Lemnos*, en *Diascordium*; belastende haer niet te slapen, eer dat sy wel gesweet hadden. Het welck gedaen zijnde, komsen des anderen daeghs wederom, seggen datse beter zijn, en ver-soecken noch eens den selven dranc: en die inge-nomen hebbende, waren geheel genesen.

Wy hebben 't Zout gekost van 't selde kruyt, en van *Cardanus Benedictus*, door dien wy gelooven dat in aerachtige kruyden de meeste kracht (gelijk van sijne, welckers geeft door het vyer vervieght, het sap alderbest is, en derhalven is beter, dat voor de Blauschuyt het sap van Lepel-bladeren; Beucke-boom, Suyringh, &c. gedroncken wert, als het af-ziet sel) in 't zout blijft. Sulcx wert bevelicht door den trefselicken *Dr. Quercetanus*, raedt, en genees-meester van *Henrick de IV.* Koningh van Vranckrijk, daer hy schrijft, dat de *formen* en *figureren* van de dingen in het zout over-blijven. Het welck hy bewijst, met een seer vrende, doch waerachtige (als hy met vele loof-waerdige getuygen, die sulcx gesien hebben, wil doen verklaren) geschiedenisse. De Heere de *Luynes*, seydt hy, een van de voornaemste Raets-beeren in het *Parlement* van Parijs, by mijn eenige dagen t'huys liggende, wilde een genees-middel maken tegen het *Graveel*, daer hy seer mede gequelt was; derhalven doet hy in 't laetste van den herfsteenen grooten hoop *Netelen* met de wortel uyt-graven, en maect uyt de afschmet werm water eenen loogh, om daer uyt het zout te trecken. Maer als hy dat loogh in een aerde pot des nachts in de venster te koelen gelet hadde, om des anderen daeghs het water te laten uytwaessenen, en het zout op den gront te vinden, soo gebeurde, dat juist op die nacht, soo koude lucht was, dat 's morgens al het loogh bevonden werde bevroosen te zijn, en daer in d'vsendt gedaenten van netelen, met wortelen, stelen, en bladeren, die soo volkomen uytbeeldende, dat geen schilder de selve beter soude geteekent hebben. Welke sake den vermelden Raets-heer door de vrendigheyt so dede verwonderen, dat hy met groote blijdschap nae mijn quam loopen, om dat ick het selve sien soude: gelijk ick daer na oock en andere vertoont hebbe.

Om wederom op den wegh te komen, daer wy door het onder-soecken van mijn voor-geschreven Genees-middelen, wat af-gedwaelt zijn: soo komen seer in acht twee groote behulp-middelen, het *Laten*, en *Purgeren*. Van beyde wert veel onder de Genees-meesters gehaer-reept. Wy en sullen hier de redenen van beyde zijden niet verhalen, om kortheys wille. Dit

seggen wy alleen, dat na gebruyck van 't gene verhaelt is, indien men bevint datter eenige vuyligheyt in het lichaem schuyt, en de kamer-ganck te langh opgehouden heeft: soo magh men den selven maken met die sachte middelen hier voren verhaelt, maer geen stercke *Purgatyen* besigen. Het *Laten* is oock beter gelaten: alsoo ick bevonden hebbe, dat in quaetaerdige koortsen, en daer noch geen teekenen van Pest gesien en werden, het bloet af-genomen zijnde, meerder de krachten als de sieckte doet verminderen. *Dr. Fallopius*, seer vermaert in de Genees en Heel-konste, verhaelt, dat in Italien de gene die van 1524. tot het jaer 1530. gelaten waren, al te samen quamen te ster-ven. *Paré*, seer ervaren Heel-meester des Koninghs van Vranckrijk, schrijft dat hy in 't jaer 1565. als de Pest door 't geheele Koninkrijk verspreyt was, in al de steden, daer hy door quam, gaende met den Koning *Carel de IX.* na *Bayonen*, de Genees-meesters, en Heel-meesters neerstelick ondervraeghden, hoe sy haer met *Laten* en *Purgeren* in de Pest bevonden hadden; en dat sy daer op antwoorden, hoe al die bloet gelaten was, ofte stercke purgatyen in-genomen hadde, overleden waren. En dat de gene, die alleen *Alexipharmaca* ofte tegen-gift gebruyckt hadden, den quaden kans hadden ontprongen. Sels in Sieckten, die sonder *Laten* anders niet wel te genesen zijn, alser maer Pest onder vermenght is; dan valt het *Laten* qualick uyt. Soo getuyght *Quercetanus*, dat in 't jaer 1600. in 't Landt van *Limoges* in Vranckrijk een pestig *Pleuris* in swang ging, daer elck aen sterf, die hem hadt doen *Laten*, en op quamen; die haer met andere middelen hadden doen genesen. Men moet even-wel toe-staen, datter in sommige lichamen sulcke groote noot soude konnen voor-komen, dat wel in 't beginsel van de sieckte, het *Laten* niet wel na-gelaten zoude konnen werden: dan sulcx moet niet geschieden als met grooteorghvuldigheyt, en met rijp overleggen van een ervaren Genees-meester; maer 't komt selden te pas, en dient om alle sekerheyt beter overgeslagen. Want alsoo de Pest niet en bestaet in vele, ofte quade vochtigheden, waer toe eygentlick het *Laten* en *Purgeren* dienstigh is: maer alleen in een vergiftige hoedangheyt (die ons Geesten en Vochtigheden meestendeel door de lucht ontfangen) so volgt oock, dat sulcx, gelijk ander se-nijn; door sijn eygen tegen-gift moet verjaecht worden. Sulcks is onder andere (die wy hier niet alle en konnen verhalen) 't gene, daer uyt wy onse twee genees-middelen gemaeckt hebben: die na gelegentheyt konnen gebruyckt werden, alijt acht nemende, dat het hert ondertusschen gestrekt, en de krachten, soo veel mogelijk is, onderhouden werden. Dat geschiet door het gebruyck van eenige *Hert-strekkende middelen*, als men wat qualick ofte slaeuw is. En geduerigh door een goede *Maniere van Leten*. Dese en behoefte soo sober niet te wezen, gelijk wy in andere Sieckten wel raden. Want alsoo de Pest ons levende geesten en

natuurlike wermt seer verspreyt, en dienvolgende de krachten dapper doet af-nemen, soo is geraden voor de gene, die aen de Pest leggen, niet te vasten, maer wel te eten, is 't niet een reys sevens, liever den kost te verdeelen. *Galenus* in sijn uytlegginge op *Hipp. 3. Epid. 3. 58.* schrijft, dat alle de gene, die in seker groote sterfte, haer selve tot eten porden, alleen de Pest ontquamen. En dewijl door den Slaep al de hitte van 't lichaem na 't herte treckt, soo staet wel te letten, dat men de gene, die eerst begaef is, niet al te veel laet slapen: hoe-wel dat ick daerom oock niet geraden zoude vinden, gelijk sommige doen, de selfde met gewelt heel wacker te houden. Want sonder matige slaep en kan niemant sijn krachten behouden. De vordere *Maniere van Leven* staet in de Genesinge te volgen, gelijk die terstont in het Vermijden beschreven is.

Wy zouden nu komen tot d'ander Gebreken, die in de Pest vallen: dan alsoo ons meeninge niet en is hier alles te verhalen, waer toe een geheel boeck van nooden was, maer alleen het voornaemste kortelick aen te wijzen: so zullen wy besluyten met de Genesinge van de Geswellen, en Pest-kolen.

De Pestige Geswellen zijn tweederley. Sommige die wy *Bubones* noemen, komen in de Klieren, die de drie voornaemste deelen des lichaems suyveren. Sulke Pest-klieren komen dicht achter en onder de ooren, (daerom in 't *Griex Parotides* genaemt) onder de oxels, en in de lieffen. Andere Geswellen buyten de Klieren, vallen in verscheyde plaetsen, als onder de kin, midden in den hals, aen de schouder, op den arm, en veel andere leden. Sommige onder de selve schijnen wel somtijts van buyten, al offe vol etter waren, dan genesen evenwel sonder openingh, alleen door plaesters, die kracht hebben om te doen verdwijnen, en na haer te trecken.

Bubo is een vyerigh geswel, in 't eerst langwerpigh, daer na wat seherp uyt puylende, voort-komende in de klieren, door dewelcke de hersenen, het herte, en de lever haer van het pestigh vergif soecken te ontlasten. Derhalven moet de nature oock door de konst geholpen werden. Hier toe strecken de voorverhaelde drancken om 't vyer daer nae toe te jagen, als oock uytwendige middelen, om 't selve daer in te trecken. Men zal dan voor eerst 't Geswel sloven, met wolle lappen, ofte een spongye, gedoopt in water, daer in gesoden heeft *Heemst-wortel*, *Bollen van witte Lelyen*, *Malume*, *Scabiosa*, *Duyvels-beet*, *Wijn-kruyt*, *Camillin*, *Dil*, *Meliloten*, en diergelijcke. Na de slovinge, kan met het selfde kruyt stampen, en een Pap af maken, daer by mengende de gommen *Opoponax*, *Galbanum*, *Sagapenum*, ofte *Ammoniacum* in *Azijn* gelimolten, en door een teems gellagen, met wat *Olye van Scorpionen*, en een weynig *Suerdeegh*, *Theriakel*, en *Saffraen*. Na het sloven, zal men onder het geswel een *Vesicatorium* leggen, en dat daer na met een root koolf-blat so lang op houden, als 't mogelick is: met eenen oock de geleyde *Pap* om 't geswel slaen. Maer by al dien het geswel terstont ge-

heel groot en dapper ontfleken is, en dien-volgende oock groote pijn maecte, so en behoeft men so sterck-treckende middelen niet te gebruycken, maer alleen versachtende en wat pijn-stillende: als daer zijn de *Violebladeren*, *Maluwe*, *Bilsen-kruyt*, *Suyring*, en diergelijcke. Want door het sterck trecken schieten meerder vochtigheden in 't geswel, als het Deel kan verdragen, waer door eerder verdervinge, als rijp-makinge zoude veroorsaken: daer beneffens vermeerdert hier door de pijn, en dienvolgende de koorts: waer uyt de krachten seer verminderen, die insonderheyt in dese Sieckte moeten behouden werden. Daer middel-matigh trecken van doen is, kan bequamelick (gelijk die oock in een gemeen gebruyck is) opgeleyt werden de plaester *Diachylum cum gummis*.

Als men gewaer wert, dat door dese middel het geswel begint te rijpen, soo en behoeft men niet te wachten, gelijk men in ander geswellen gewoon is, tot dat de etter heel gekookt en volkomen rijp is, (want het vergif en dient so lange niet besloten te blijven:) maer men moet het eerder openen, 't zy met het *Lançet*, 't welck 't gereetste is, ofte met *Corrosif*, het welck ick wel so goet houde, om dat de openinge van 't Lançet heel naeuw en smal zijnde, gestadig toeflyght, en wil men die met een stuccken van een spongye, ofte den wortel van *Geniana* open houden, soo werte daer mede gestopt, en dat uytgelaten zijnde, dringste wederom toe. Maer de openinge van een *Corrosif* is wijt, en breed, waer door niet alleen de etter gestadigh kan losen, maer oock 't quaet vleesch een bequame uytkomst hebben. Hier door en wert mede geen tijdt verloren. Want als het vleesch doot gebeten is, (het welck weynigh tijts van doen heeft, en ondertusschen rijpt vast de etter, door de hitte van 't *Corrosif*, en het toeflyuten van de sweet-gaetjens) so en behoeft men niet te wachten tot dat het van selfs uytvalt, maer men kan 't terstont uytlijden: gelijk oock moet geschieden, en gaet sonder eenige pijn toe. Als het geswel geopent is, zal men 't gene noch rauw en hart is, voorts met de verhaelde middelen versachten, en rijpen, daer na suyveren met het volgende salcken: Neemt *Veneetsche Terpentijn* twee ongen, *Mercurius*, *Poeyer van Aloë*, *Myrrhe*, *Scordium*, van elcx een half loof. Syroop van sap van *Alsen* so veel als noodigh is. Indien dit niet genoeg en doet tot suyveringh, so zal men nemen *Unguentum Egypticum*, ofte *Apostolorum*, wat gescherpt met *Ol. Virioli*, ofte *Præcipitat*. Ondertusschen het toe-heelen niet verhaesten, maer tot dat alles wel, en volkomen gesuyvert is, ophouden. En dan sluyten, met de plaester *Diachyleos*, *Dispompholygos*, en *Ung. album Camphoratum*, het welck om yet seijnighs, datter mocht blijven, hier het bequameste is.

Anthrax komt in alle deelen van 't lichaem, gelijk als een kleyn puysken, ofte hart knobbelken, met jeukete, en grooten brant, in 't eerste naeuwlicx so groot als

als een erweert, maer wert allencxkens grooter, met seer stekende en onlijdelick brandende pijn, insonderheyt des avonts, en 's nachts: oock meer terwijl de spijse in de maegh verteert wert, dan alsse verteert is. Werpt somtijts een, somtijts twee blaeyerkens op, dewelcke geopent zijnde, siet men het vleesch, daer onder, gelijk als met een gloeyende kole swart verbrant, waerom het by de Grieccken *Anthrax*, by de Latijnen *Carbunculus*, en by ons Pest-kole genoemd wert.

Den *Anthrax*, alsoo het vleesch doot gebrant is, en kan tot geen rijp-makinge gebracht werden: maer dient terstont gekerft met dwersche sneden tot het gesont vleesch toe, en tot dat men eenigh bloet gewaer wert; doch na datter eerst op geleyt is een *Vificatorium*, te weten *Suer-deegh*, met *Spaensche Vliegen* kleyn gewreven, en stercke *Azijn* gemengt, wat verder als den *Anthrax* gaet. Dandaer op gestroyt, soo verre het hoofken ofte blaeyrtjen streckt, sijn poeyer van swart *Nies-kruyt*, 't welck een sonderlingh middel is om de kole te doen scheidt, en 't vyer uyt te trekken. Gelijk voorleden jaer tot verwondering gesien is inde Pest van Leyden. *Galenus* heeft van dese kracht

al wat geweten, als hy schrijft, 6. *Simpl.* dat swart Nies-kruyt gedaen in een verharde *Fistel*, in twee drie dagen de harde kanten wech neemt. Maer de boeren selve hadden ons sulcx kunnen leeren; dewijl sy met een geslacht van dit kruyt, 't welck wy *Bastaert swart Nies-kruyt* noemen, paerden, ossen, schapen, verckens, en ander vier-voetige dieren genesen. Want als sy mercken dat het vee gaet drullen, en met eenige sieckte beladen is, soo trekken sy het vel ofte de huyl aen eenigh lidt daer het lichaem minst beschadigen kan met een rijp-tangh wat af, alwaer een gaetjen in is, dat sy dan met een priem door-steken, en daer na de geseyde wortel daer in brengen, die alle quade vochtigheden en vyerigheyt, waerom sy oock dese plante *Vyer-kruyt* heeten, na hem treckt, en de beesten volkomentlick geneest. Dit doen de Boeren oock somtijds in haer selven.

Over dit *Vificatorium* magh men leggen de plaester *Diachylum cum gummis*, ofte de verhaelde *Pap*; en als de Pest-kole uyt-gevallen is, de openinge voorts snyderen en genesen, gelijk wy hier voor in 't *Geswel* aangewesen hebben.

In ancillam Amsterodamensem, quae Peste tribus locis affecta, & in hortum deportata, juveni amatori, cui desponsata erat, singulis noctibus condormivit, & illaeso juvene convaluit.

*I*ncubat in tacitam non unâ peste puellam
 Sponsus, & agrotâ virgine prurit amans,
 Figit pallidulis rorantia basia labris,
 Et mediâ partes morte precantis obit.
 Non juveni fuit ancilla facere ista molestum,
 Nec fuit ancilla res gravis ista pati.
 Ite procul medici, nova sunt medicamina pesti,
 Sanatur sponso succuba sponsa suo.

C. B.

Of Hollands aldus:

EEN BRUYDEGOM beslaept zijn BRUYD met Pest geslagen:
 Zy lijd dat *Liefden-werk*, en laet 'et haer behagen;
 Hy kust de lippjes van 'er half beloken mond,
 In zonder datt' 'em deerd, en 't maekt haer weer gezond.
 Die *Salf* genas haer *Vuyr*, en dée de *Kool* verdwijnen,
 Spijt d' alderbeste *Pap*, en 't raerst' der *Medicijnen*.
 Wegh *DOCTORS*, uwe *Konst* en wil niet an de man,
 Vermids nu and're *Hulp* de *Pest* verdrijven kan.